

Л. ЛУЖНИЦЬКИЙ

ХРИСТІАНСЬКО-
КАТОЛИЦЬКА
ЕТИКА

МІНХЕН 1948

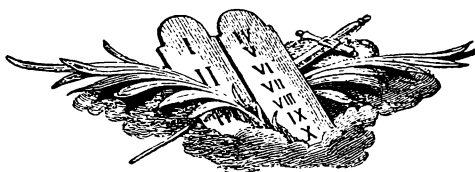
ВИДАННЯ
АПОСТОЛЬСЬКОЇ
+ ВІЗИТАТУРИ +

О. ПРОФ. ЛЕОНІД ЛУЖНИЦЬКИЙ

ХРИСТІЯНСЬКО- КАТОЛИЦЬКА ЕТИКА

УЧЕБНИК ДЛЯ СЕРЕДНІХ ШКІЛ

ДРУГЕ ВИДАННЯ

МІНХЕН 1948.

ВИДАННЯ АПОСТОЛЬСЬКОЇ ВІЗИТАТУРИ
УКРАЇНСЬКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В НІМЕЧЧИНІ

Ч. 138/IX/48.

Дозволяється друкувати.

Від Апостольської Візитатури українців-католиків
в Німеччині

Мінхен, дня 10. 1. 1948.

о. Н. Вояковський.

Слава Ісусу Христу!
Слава на віки.

Християнсько-католицька етика є наукою про морально-добре життя чоловіка на основі Божого Об'явлення Ісуса Христа, що його проповідує Христова католицька Церква. (ἥθος, ἥθικος, обичай, обичайний, моральний).

Доґматика й етика стоять зі собою в тісній зв'язі. Доґматика вказує нам ціль, до якої ми покликані, і учить, що здійав Бог для сеї нашої цілі, етика вказує нам дорогу до неї і учить, що повинні ми ділати для неї.

Т. зв. природна (філософічна) етика є основана лише на правдах, пізнаних людським розумом; т. зв. незалежна (атеїстична) етика виключає Бога й усяку релігію. Одна й друга не знає головних правд про Бога й про ціль чоловіка, а лише людську науку, тому не має непохитної певности й обов'язуючої сили, як це має з Божої поваги католицька етика. Одна й друга подає як понуку до творення добра та оминання зла лише природну красу добра, гадкість зла й дочасний хосен. Етика католицької Церкви має багато сильніші понуки до чесноти: Божу волю, любов Бога до нас, страсті й смерть Спасителя, вічну нагороду, вічну кару; має багато більше засобів чесноти і охорони проти гріха: молитву, св. Літургію, св. Тайни, заступництво Святих, благословення.

Тому християнська етика доповнює і ублагороднює природну етику, бо вона, додаючи об'явлені, поширює природні правди. При тому подає католицька етика ідеальне здійснення того, чого вимагає, а саме приміри з життя Спасителя, яке є ідеалом моральної досконалости.

Науку католицької етики ділимо на чотири частини:

- I. Частина: Про закон.
- II. Частина: Про обов'язки супроти Бога.
- III. Частина: Про обов'язки супроти себе самого.
- VI. Частина: Про обов'язки супроти ближніх.

Та дехто скаже, що йому вже вистарчить наука святого Письма, щоб поправити свої обичаї, то зробить він так, як той, що учився будувати, але ніколи не будує і вивченого не примінює. Такому сказав би Апостол: «Не слухачі закона є праведні перед Богом, а виконавці закона будуть оправдані.» (Рим. 2. 13).

(Св. Василія В. «Подрібні Бесіди.» Про співжиття VІІ. 4.)

І. ЧАСТИНА

Загальна етика

1. Божий закон

1. Бог є творцем і паном світа і все сотворіння є Йому підчинене. Його воля є найвищим законом поведіння для всіх розумних сотворінь. Ісус Христос учить: »Не кожний, хто каже мені: Господи, Господи, увійде в царство небесне, але той, хто творить волю мого Отця, що на небесах«. (Мат. 7. 21).

Творити Божу волю є нашим завданням в кожній хвилині життя. »Чи отже їсте, чи п'єте, чи що іншого робите, все на славу Божу робіть.« (І. Кор. 10.31).

До творення Божої волі треба, щоб Бог свою волю людям об'явив, а чоловік мав здібність її пізнати й міг її сповняти. Ті умовини є сповнені.

2. Бог об'явив свою волю і ця Його воля є моральним законом, т. є постійним і все обов'язуючим правилом людських діл.

По способі об'явлення Божої волі відрізняємо закон природний і даний (позитивний). Закон даний є Божим законом, якщо походить безпосередньо від Бога, є людським законом, якщо походить посередньо від Бога.

Природний закон є це Божя воля, об'явлена як правило наших діл природною силою людського розуму.

Кожний чоловік робить різницю між добром і злом. В тім годяться всі народи, хоч розходяться в тому, що є добро, а що зло.

»Бо коли погани, котрі не мають закона (писаного), по природі законне чинять, ці, не маючи закона, самі собі є законом; вони показують, що діло закона є написане в їх серцях.« (Рим. 2. 14.)

3. Даний (позитивний) закон є це Божя воля, оповіщена нам надприродним об'явленням, як правило наших діл. Він веде нас до надприродної цілі й ділиться на три частини: а) закон первісний або патріархальний, б) закон Мойсеевий або Старого Завіта, в) закон Нового Завіта або євангельський.

В первісному законі були приписи щодо чистих і нечистих звірят, заборона споживання крові і т. і. Закон Старого Завіта є це закон об'явлений Богом через Мойсея і пророків до Ісуса Христа. Моральні постанови цього закона є також повторенням і поясненням природного закона, щоб повага вродженого чоловікові закона не затерлася у людей. Обрядові постанови закона Мойсеевого утратили свою силу, бо всі старозавітні обряди були прообразами правд Нового Завіта і зі смертю Спасителя і установленням Церкви не мають значення. Ця частина закона була приготуванням до Христа і з Христом згасла. Тому зі закона Старого Завіта обов'язує нас лише декалог (δέκα λόγοι), десять Божих заповідей, котрі проголосив Бог ізраїльському народові на горі Синай. Перші три заповіді подають нам обов'язки супроти Бога, дальші сім обов'язки супроти нас самих і наших ближніх. Ісус Христос потвердив декалог, його пояснив і поширив. »Не думайте, що я прийшов знівечити закон або пророків: Я не прийшов знівечити, а доповнити.« (Мат. 5. 17.)

4. Закон Нового Завіта надав Ісус Христос, а проголосили його Апостоли. Він міститься у св. Письмі Нового Завіта і в св. Переданню. Католицька Церква зберігає його, учить і пояснює. Він є законом благодати й любови і не підпадає зміні ані видосконаленню, бо є совершенний та важний по всі часи до кінця світа. »Небо й земля минуться, а мої слова не минуться«. (Лук. 21. 33.)

Божній закон містить в собі заповіді й ради. Заповідь накладає обов'язок, рада лишає чоловікові свободу.

Заповідь містить в собі те, що є до вічної цілі безумовно потрібне, добре для всіх, і за сповнення її є нагорода, а за несповнення кара.

Рада містить в собі те, що є до вічної цілі певніше, щоб її досягнути. Вона подає те, що є ліпше для деяких, і за сповнення її є більша нагорода, а за неприняття нема кари, лише вина непрямовання до совершенства.

»Учителю, що маю доброго робити, щоб мати життя вічне?« Христос відповів: »Коли хочеш увійти в життя, сповняй заповіді.« Коли молодець відповів: »Все те сповняв я, чого ще мені не доставає?« Ісус сказав: »Коли хочеш бути звершеним, іди, продай, що маєш, і дай убогим, а матимеш скарб на небі«. (Мат. 19.)

»Хто може поняти, нехай розуміє«. (Мат. 19.)

»Про діви не маю приказу від Господа, а даю раду«. (1. Кор. 7.)

Церква все признавала різницю між заповідю і радою. Т. зв. євангельські ради є: добровільне убожество, досмертна чистота, безоглядна слухняність духовному настоятелю.

Якщо Божий закон не містив би в собі рад, ми були б обов'язані до всього найліпшого, а це привело б нас до розпуки.

Предмет ради може бути для когось предметом заповіді.

5. Кожна Божа заповідь обов'язує під виною і карою. Приказуюча заповідь обов'язує все, але не на все, т. є. лише в певних обставинах; заборонюча заповідь обов'язує все й на все, т. є. в кожній поодинокій хвилині.

2. Людський закон.

1. Людський закон є правило поведінки, яке ставить публічна й управлена до цього власть. Є дві власті: церковна й державна (світська). Обі мають окреме законодавче право. Людський закон є або церковний або державний (світський).

2. Церква має власть давати закони й переступаючих карати, незалежно від світської власті. Церква є товариством, що має свій устрій, ціль і засоби до цієї цілі, тому не може обійтися без законів. Ісус Христос дав їй законодавчу власть і відділив цю власть від світської власті. »Істинно кажу вам: Що зв'яжете на землі, буде зв'язане на небі, а що розв'яжете на землі, буде розв'язане на небі.« (Мат. 18. 18.) »Віддайте отже, що цісарське, цісареві, а що Боже, Богові.« (Мат. 22. 21.)

Цезаропапізм (йосифінізм), т. є. коли світська власть приносить собі власть в Церкві (*placetum regium*), противиться науці Ісуса Христа.

3. Законодавча власть без власті карання не мала б належної поваги, тому Церква одержала від Ісуса Христа власть карати тих, що переступають її закон. »А коли Церкви не послухає, нехай буде тобі як поганин і митар.« (Мат. 18. 17.)

До церковних, духовних кар належать: клятва, суспензія і інтердикт. Клятва (виключення) позбавляє християнина всіх духовних діб; суспензія є це заборона духовній особі сповняти духовний уряд; інтердикт є особовий і місцевий. Він полягає на тім, що заборонене є уділювання св. Тайн, крім св. Хрещення, Покаяння і св. Причастія хорих, заборонені є торжественна Служба Божа й християнські похорони.

Кару накладає папа або єпископ по переведенню процесу. В деяких випадках підпадається карі через саме сповнення

карігідного діла (т. зв. *ipso facto*), прим. двобою, симоній, чинної зневаги духовної особи.

Хто не знає, що дотичне карігідне діло потягає за собою кару, цей не підпадає карі. (*Ignorantia censurae excusat a censura.*)

4. Законодатну власть в Церкві мають папа й вселенський собор для цілої Церкви, провінціальний синод для провінції, єпископ для своєї єпархії, найвищий настоятель монашого чина для своїх підчинених.

5. Коли людський закон приказує або заборонює щось такого, що природним законом не є ані приказане ані заборонене, тоді є чистим позитивним людським законом.

6. До важности людського закона треба: а) під матеріальним оглядом, щоб був справедливий, т. є. щоб не противився Божій волі. Людський закон, противний природному законові чи позитивному Божому, є неважний;

б) під формальним оглядом, щоб походив від правної законодатної власті і щоб в приналежний спосіб був оповіщений.

Певному людському законові є підчинені тільки ті, що є під тою властю, котра цей закон видала.

Людські закони мають обов'язуючу силу від Бога, бо кожна людська зверхність одержала свою власть від Бога, безпосередньо або посередньо. »Мною, каже Бог, царі царствують і сильні пишуть правду«. (Прич. 8. 15.) »Кожний нехай кориться вищим властям, бо нема власті, тільки від Бога, а ті, що є, є установлені від Бога. Хто отже противиться власті, Божому повелінню противиться... Тому треба коритися не тільки ізза гніву, а й ізза совісті«. (Рим. 13. 1—5.)

Людські закони обов'язують в совісті, не тільки задля кари, але й задля вини перед Богом, і то під тяжкою або легкою провинною, по важності предмету, обставин і цілі законодавця.

Позитивне, горожанське розпорядження в менше важних річах може бути чистим карним законом, котрий не обов'язує під виною, лише під карою. Це пізнати по заяві законодавця, по формі припису, або по загальнім пересвідченню.

Позитивний людський закон не обов'язує в окремому випадку, коли це получене з дуже великою шкодою. Коли б одначе вимагало цього публічне добро, а порушення закона вийшло б на зневагу Бога, Церкви або викликало б велике згіршення, то такий закон мимо шкоди обов'язує.

7. Людський закон перестає обов'язувати, коли його знесено виразно, або виданням нового йому суперечного закона, або загальним йому противним звичаєм, що за дозволом законодавця безпереривно задержувався.

Для одиниць устає людський закон через диспензу й епікію.

До важности диспенси вимагається з боку диспензуючого, щоб мав власть давати диспензу, а з боку просячого диспенси, щоб подав правдиві причини, а не опустив у просьбі ніякої обставини, противної диспенсі.

Епікія є розумно узаasadнена гадка, що законодавець не передбачив обставин, і ми в тих наглячих випадках диспензуємо себе самі (грец. *ἐπιείκεια* вибачливість).

Привілей є це постійна диспенза від закона для деяких родин, товариств або місцевостей.

3. Обов'язуюча сила закона.

1. Ми маємо обов'язки супроти Бога, самих себе і ближніх. Закон, що накладає на нас обов'язки, може бути приказуючий і заборонюючий, прим. в святочні дні відслухати Службу Богу, в святочний день не робити службених робіт.

Закон може бути природний і позитивний, нпр. не красти, святкувати неділю.

Закон безумовний і умовний. Безумовний обов'язує все, нпр. не давати злого прикладу; умовний обов'язує в деяких обставинах, пр. обов'язок братнього напiмнення.

Закон справедливості й любові, пр. заплатити робітника, дати милостиню.

Закон, що накладає обов'язок вищій, і закон, що накладає обов'язок нижчий, нпр. спасати душу, гасити пожежу.

2. В колізії, себто, коли рівночасно обсязують два або більше законів, а лише один з них можна виповнити, треба держатися слiдуючих правил:

Заборонюючий обов'язок має першенство перед приказуючим, нпр. обов'язок не красти перед обов'язком давати милостиню.

Природний обов'язок перед позитивним, нпр. обов'язок ходити коло хорого перед обов'язком відслухати в неділю Службу Богу.

Безумовний обов'язок перед умовним, нпр. обов'язок не почитати ідолів перед обов'язком виповнити приказ настоятеля.

Обов'язок справедливості перед обов'язком любові, нпр. обов'язок заплатавання довгу перед обов'язком милостині.

Обов'язок більшої ваги перед обов'язком менше важним, нпр. обов'язок священика відвідати умираючого перед обов'язком катехизації дітей.

4. Моральне уздібнення чоловіка.

1. Чоловік має здібність пізнати Божу волю і її сповняти, бо має розум, совість і свободну волю.

I. Розум є сила душі, котрою ми Бога, все надзмісловне та Його волю можемо загально пізнати. Ця сила душі як сотворена є обмежена й упадком гріховним ослаблена. Боже об'явлення та надприродне просвічення ласкою Св. Духа спомагають її і вилічують.

II. Совість є свідомість нашої залежності від Божої волі як морального закону й примінення цього закону до поодиноких наших діл. На основі совісти розум практично вирішує, що в поодинокому випадку треба робити або залишити, чи що треба було робити або залишити.

Совість може бути різною у різних людей, а навіть у тої самої людини в різних часах, бо примінення закону в поодинокому випадку діється на основі заключення розуму, котрий може помилятися.

Чоловік є свідомий цього, що він має совість і та свідомість не є витвором уяви ані виховання, лише вроджена людській природі. Виховання розвиває дані сили й здібності, але не витворює їх. Тому, що совість є вроджена людській природі, то її не дасться викоринити.

«Коли погани, що не мають закона, по природі законне чинять, ці, не маючи закона, самі собі є законом; вони показують, що діло закона є написане в їх серцях, коли їх совість дає їм свідоцтво, а думки взаємні обжаловують себе або оправдують.» (Рим. 2. 14.)

Совість дає нам безпосередній доказ, що існує моральний лад світа, та що різниці між добром і злом не вигадав чоловік.

«...порожнеча без дна душі, порожнеча, котру витворює завсіди неприсутність Бога. Поняття про добро й зло, відповідальність і обов'язки валяться в кусники, втративши свою однукову основу, а в слід за тим іде упадок всіх найсвятіших етичних понять, котрим невіра протиставить завсіди своє: «навіщо, в ім'я чого?» (П. Буржé: «Богиня помсти.»)

2. Досконала совість є права, певна й ніжна. Права, якщо вона годиться з законом; певна, якщо певно орікає; ніжна, якщо при кожному ділі відзивається.

Совість є ошибочна, якщо не годиться зі законом. Непобідимо ошибочна й непровинена, якщо чоловік ніяк цієї помилки не може позбутися або тільки з дуже великою трудностю. Побідимо ошибочна й провинена, якщо помилки можна позбутися при належній старанності.

Роди ошибочної совісті:

а) Совість широка, якщо простимий гріх бачимо там, де він є тяжким, або уважаємо дозволеним те, що є заборонене. З цією совістю лучиться нерідко велика точність в менше важних річах: »цідиться комарі, а поликається верблюди.« (Мат. 23. 24.)

б) Совість тісна, що уважає гріхом те, що не є гріхом. При тісній совісті буває прикра лякливість, що поступається або поступилося незаконно, а це є тривожливість, яку треба відрізнити від піжної совісности. Ліком на тривожливість є слухняність приказів і порад сповідника.

в) Совість сумнівна, що вагається, чи діло є морально дозволене, чи не дозволене. Її окремих рід є совість запутана, а саме в колізії обов'язків, які не даються рівночасно виповнити.

г) Совість сп'яча й мертва, коли при важних справах ледве дається чути, або й зовсім не відзивається.

3. Совість перед ділом орікає, чи маємо діло сповнити чи залишити.

Тут обов'язують отсі правила:

Проти совісті не повинен чоловік ніколи поступати. »А все, що не з віри (проти пересвідчення), є гріх.« (Рим. 14. 23.)

Коли совість (хочби непровинено ошибочна) на щось рішучо призволяє, то увільняє від всякого гріха.

Якщо є важкий сумнів, чи виречення совісті не є ошибочне, то не вільно в такому сумніві братися до діла, а треба наперед виробити собі певну совість (рада у сповідника, у побожних людей, молитва). Коли не можна позбутися сумніву, то треба ділати те, що менше наражує нас на гріх, або, що є безпечніше (*in dubiis pars tutior eligenda est*), нпр. сумніваюся, чи діло є заборонене, то його залишаю; сумніваюся, чи діло є приказане, то його виповняю.

4. Совість по ділі говорить, чи належало це діло сповнити чи залишити, й судить це діло по закону. Вона хвалить і нагороджує внутрішнім вдоволенням, вона ганить і карає внутрішнім несупокоем. Коли оправдує нас, називається до-

брою совістю, а коли осуджує, називається злою совістю (грижа совісти)*.

Совісний уважає старанно на голос совісти й слухає його, хочби в незначному ділі.

Безсовісність походить з опору, який чоловік заєдно ставляє голосові совісти та з приглушування його доган. Вона є наслідком безнастанних гріхів, а особливо невірства, і тим самим є джерелом різних гріхів. Безсовісність є найбільшою доганою, яка тільки може припасти чоловікові.

III. Свобідна воля є здібність чоловіка свободним вибором хилитися або рішитися до одної з двох або більше противних собі річей, незалежно від зовнішнього приневолення і внутрішньої конечности.

Чоловік має свободну волю.

1. Він є цього безпосередньо свідомий, що його хотіння не підлягає ніякому внутрішньому приневоленню. Закон тягне нас до іншого, похоти знов до іншого, а ми свободно вибираємо й по ділі є в нас вдоволення або невдоволення, а навіть стид і жаль, бо ми свідомі, що від нас залежало вчинити добро або зло.

2. Такий погляд має весь людський рід. Всі люди дають похвали й догани, нагороди й карі, закони й напівнення.

3. Св. Письмо приписує чоловікові обов'язки й обіцяє за сповнення нагороду, за несповнення кару. Також учить просто про свободу волі: «Сам Бог з початку сотворив чоловіка й лишив його свободній волі його». «Перед чоловіком життя і смерть, і що схоче, дасться йому». (Сир. 15. 14. 17.) «Скільки разів хотів я зібрати твої діти, як збирає птиця свої писклята під крила, а ви не хотіли» (Мат. 23. 37.) «Моя наука не моя, а того, що мене післав. Коли хто схоче чинити його волю, зрозуміє науку, чи вона від Бога, чи сам від себе говорю». (Йоан 7. 17.)

Свобідна воля стала через первородний гріх схильною до злого й ослабленою, тому, щоб сповнити моральний закон, потребує чоловік помочі Божої ласки, котру дає Бог задля заслуг Ісуса Христа.))

Великий вплив на волю мають зовнішні обставини: оточення, товариські форми, становище, клімат і інші, та наші поняття і почування, бо чоловік рішається до ділання іменно з якоїсь причини, однаке помимо цього чоловік ріша-

---

* М. Вовчок: «Від себе не втечеш.»

Ф. Шіллер: «Розбійники.» V. дія, I. ява. (слова Мозера).

ється сам і від нього залежить дозволити тим обставинам впливу на свою волю або не дозволити*.

Уживанню свободної волі стоять на перешкоді:

1. Насильство й жах. Вони можуть вимусити зовнішнє діло, але волю наклонити не є вони в силі. Чим більше або менше супротивлення волі, тим менша або більша відповідальність за вимушене діло.

2. Пристрасть (прим. гнів). Її трудно оправдати й треба її поборювати.

3. Незнання, непобідиме й невинувате, а так само й хвилева не увага. Тому освічений чоловік більше винуватий за переступлення закону, як простолюдин.

4. Привичка, оскільки вона спричинює хвилову не увагу при майже механічному сповненню якогось діла. Зла привычка (нпр. п'янство) не зменшує сама собою вини.

5. Недуга, нпр. нервовість, сонливість.

Всі ті перешкоди в уживанню свободної волі можуть волю обмежити або навіть зовсім її свободу знести.

Чоловік не відповідає за почування і бажання, які повстають у нього без всякого обдумання; вони щойно тоді вміняємі, якщо воля годиться на них і чоловік, свідомий тих почувань, не поборює їх належно (нпр. гнів).

5. Моральність людських діл.

1. Діло називається моральним, якщо стоїть у зв'язі з моральним законом і виходить зі свободної волі чоловіка. Моральне діло є морально добре або морально зле, відповідно до того, чи відповідає мор. законіві чи противиться йому.

При означенні моральности діла треба зважати на предмет його, на намірення ділаючого й на обставини. Якщо предмет намірення і обставини відповідають мор. законам,

---

* Нема чоловіка, в котрого
Не було б добра окрім злого.
В котрого, крім гнилі й зіпсуття,
Не було б в душі щось цілого.
Вівця не здичіє ніколи,
А вовк освоїться не може,
Бо рід його дикий від віку;
Не те в твоїм серці, небоже.
Хоч в путях законів природи,
Воно волю вольную має:
Захоче, то робиться добрим,
Захоче, на зле намагає.

(І. Франко: «Паренетікон» XXIX.)

тоді діло є мор. добрим; колиж в котробибудь з тих оглядів противиться мор. законові, тоді є моральнo злим. »Bonum causatur ex integra causa, malum ex quolibet defectu«.

Предмет є те, на що ділання передовсім і безпосередньо є звернене. Предмет є саме діло як таке, нпр. саме діло подання милостині. Предмет може бути добрий, злий або байдужний (індиферентний), після того, чи мор. законові відповідає (молитва, милостиня), чи не відповідає (лож, крадіж), чи не стоїть з мор. законом у зв'язі (їдження, віддихання).

Як предмет діла є добрий, тоді діло називаємо матеріально-добре; якщо добра є також воля, діло називається формально-добре.

Саме в собі добре діло стає цінне цойно через добрий намір. Найблагородніший намір є Божя слава. Намір (інтенція) є конечно потрібний до моральности діла й має рішучий вплив на його моральність, так що те саме діло може бути добрим або злим, після наміру ділаючого. Іntenція може бути виразне й свідоме хотіння цілі або несвідоме хотіння, яке ми давніше виразно заявили й від нього тепер не відступили. Добрий намір робить байдуже діло добрим, добре діло ліпшим, а злого діла не робить ніколи добрим. »Ціль не освячує засобів«.

Злий намір робить байдуже діло злим, добре діло злим, а зле діло ще гіршим.

Обставини є певні нагоди, що дотикають предмету або ділаючу особу. Вони можуть ступінь моральности діла піднести, зменшити, або сам рід діла змінити. При добрих чи злих ділах треба зважати на слідуєчі обставини: »quis, quid, ubi, quibus auxiliis, cur, quomodo, quando« (хто, що, де, якими засобами, навіщо, як, коли).

2. Діло морально добре є або природно добре, або надприродно добре, залежить від цього, чи чоловік творить діло з природної понуки, чи при помочі Божої ласки з надприродної понуки. Найсовершеннішою понукою до добрих діл є любов до Бога, відтак надія на вічну нагороду й боязнь перед вічною карою. Діло не тратить своєї надприродної ціни, якщо при надприродній побуджаючій причині є також ненаганна природна причина. Одначе надприродно добре діло є заслужне тільки тоді, якщо воно звершене в стані освячаючої ласки.

Ми повинні при всіх наших ділах збуджувати побожний намір і хоч раз у день (пр. рано) всі свої діла жертвувати Богу. Тоді й байдуже діло стає добрим і заслужним, а ціле життя безнастанним богослуженням. »Все, щонебудь

робіте словом або ділом, усе в ім'я Господа Ісуса Христа». (Кол. 3. 17.)

3. Коли маємо признати когось творцем діла заслужного чи винного й його наслідків, т. є нагороди чи кари, мусимо уважати на оті правила:

а) Недобровільне діло не можна ділаючому вміняти. Якщо діло було недобровільне, але давніше було свобідно задумане й могло бути передбачене, воно. мимо цього вміняється ділаючому, напр. діло п'яниці..

б) Чим менше яке діло було добровільне, тим менше є вміняєме.

в) Чим більша була свобода при діланню, тим більше діло вміняється.

Наслідки діла добровільного вміняються тоді, якщо вони могли бути передбачені. Коли з доброго діла передбачуємо злі наслідки, а ми до цього діла були обов'язані, то ті злі наслідки не вміняються нам у вину. Коли зі злого діла вийдуть добрі наслідки, вони не приносять ділаючому заслуги.

До ложних теорій про моральне добро належать: скептицизм і утилітаризм. Скептицизм каже, що нема внутрішньої різниці між добрим і злим, бо всі діла є морально рівнодушні. Закон, звичай або виховання вчинили те, що ми деякі діла вважаємо добрими, а деякі злими. (Hobbes, Montaigne.)

Та закони й звичай у різних народів були різними, а є діла, що всюди й завжди вважаються добрими, і є діла злі, що вже у глибокій старовині уважано злими. Чоловік відчував, без огляду на закон чи звичай, що діло зле, прим. богохульство, не може бути добрим, хоч би було приказане.

Утилітаризм каже, що ті діла є добрими, які є пожиточними або приемними. (Утилітаризм еґотистичний і гедонізм (ήδονή розкіш) або спікурейзм, філософ Епікур). August Comte, John Stuart Mill, Bentham та інші вважають ті діла добрими, що причиняються до суспільного добра. (Т. зв. суспільний утилітаризм або альтруїзм). Ці теорії є також ложними, бо виходять з ложної засади, що нема позагробового життя. Кожний чоловік пізнає, що пожиточне або приемне діло може бути морально зле, прим. крадіж, і що прикре й шкідливе діло може бути морально добре, прим. совісне сповнення тяжкого обов'язку свого стану. Альтруїзм відкидає обов'язки супроти Бога, а чоловіка вважає оруддям для суспільного добра. Засада: »Salus reipublicae suprema lex esto« є добра лише супроти дочасних дібр, котрі нераз пожертвувати ми повинні для загального добра. Грішне діло, котре причинилося б до загального добра, ніколи не є дозволене, і чоловік не може жертвувати добра своєї душі загальному суспільному добру.

6. Чеснота.

1. Чеснота є схильність і легкість хотіти й робити добрі діла. Ділимо чесноти:

З огляду на походження на влиті й набуті. Влиті чесноти (віра, надія, любов) одержуємо від Бога з освячаю-

чою ласкою, а набуті набуваємо довшим трудом. На влиті чесноти треба заслужити ділами, пр. частішими актами віри.

З огляду на предмет є чесноти Божі й моральні.

Предметом і причиною Божих чеснот (віра, надія, любов) є Бог. Моральні чесноти уладжують наші взаємини до ближніх і нас самих.

Основними мор. чеснотами є мудрість, уміренність, справедливість і мужество. Мудрістю вибирає християнин засоби придатні до блаженства, і уникає всяких перепон до нього. Уміренністю поборює християнин змислові нахили, що відводять його від добра і всього дочасного уживає в міру.* Справедливістю стає християнин схильний віддати кожному, що йому належиться. Мужеством стає християнин спосібний і схильний ділати добро мимо всяких труднощів і неприємностей.**

З огляду на ступінь ділимо чесноти на звичайні й геройські. Геройські чесноти бачимо у святих, нпр. ісповідь віри св. мучеників. Християнське героїство не є фанатизмом ні хвиливым захопленням.

2. Найбільшою зі всіх чеснот є любов, бо вона лише одна лучить чоловіка з Богом, і всі чесноти щойно через любов мають вартість і заслугу. »Колиб я говорив язиками людськими й ангельськими, а любови не мав, став би я мов мідь звеняча або кимвал бренячий. І хоч би я мав дар пророцтва й знав усі тайни й все знання, і хоч би я мав усю віру так, щоб гори переносити, а любови не мав, то я ніщо. І хоч би я роздав увесь свій маєток, і хоч би віддав мое тіло на спалення, а любови не мав, ніщо мені не допоможе. Любов є терпелива, любов є ласкава, не завидує, не чваниться, не надувається, не осоромлює, не є користолюбна, не сердиться, не задумує зла, не тішиться неправдою, а тішиться правдою. Все зносить, всьому вірить, всього надіється, все перетерпить. Любов ніколи не гине.« (1. Кор. 13. 1—8.)

Чеснота не стоїть в конечній зв'язі з дочасною щасливістю, є навіть чесноти, котрих властивим початком є терпіння,

---

* Пурпуром сонічко сходить,
Пурпуром криється в морю;
Так будь і ти все спокійний
В щастю і в горю.

** Мужню силу хоч похилить горе,
Та не зломить, в підлість не цверне;
Так і свічку хоч схили до долу,
Свого світла в низ вона не зверне.

(«Паренетікон». Строфа 1. і 2.)

одначе земська змислова щасливість частіше є в товаристві чесноти як гріха. Чесний чоловік терпить не раз через свою нерозсудність, а деякі злидні знаходять на нього так само як на грішника, і лише дуже рідко терпить чоловік ізза своєї чесноти, та тоді потішається він тим, що терпить для чесної цілі і що тому, хто любить Бога, все виходить на добро. Тому ображує Бога той, котрий говорить, що злий чоловік є щасливим на світі, а чесний нещасливим. Таким висказом підкопується віру в Боже Провидіння, в Його справедливість і любов, а релігію вважається перепоною у щасливленні людей.

Божі чесноти умножуються прийняттям св. Тайн і творенням діл чесноти, а моральні, оскільки вони набуті, дійсними ділами дотичних чеснот, через що чоловік набирає щораз більшої нагоди до добра.

Через тяжкий гріх тратить чоловік освячуючу ласку і тим самим і нероздільну від неї чесноту любови, а заразом всі влиті моральні чесноти, котрі є прив'язані до любови. Віра й надія можуть по втраті любови ще існувати, бо вони гинуть через їм просто противні гріхи. Може лишитися і не одна моральна чеснота, оскільки вона є набута, але всі вони є тоді несовершенні й без заслуги перед Богом, бо любов є »лучником звершености«. (Кол. 3. 14.)

7. Гріх.

1. Гріх є добровільне переетуплення Божої заповіді. Гріх є відверненням чоловіка від Бога, як найвищого добра, а зверненням до сотворіння. Чоловік є так створений, що мусить прямувати до Бога або до того, що є крім Бога. Це звернення до сотворіння є наслідком себелюбства, бо чоловік хоче самому собі угодити, й тому шукає власного вдоволення, власної пошести, або власного майна.

Причиною гріха є виключно свободна воля, котра підлягає внутрішнім і зовнішнім впливам, і вони спричинюють те, що вона свободно рішається на гріх. Такими впливами є покуси й нагода до гріха. Покуси відрізняємо внутрішні й зовнішні.

До внутрішніх покус належить власна зла похіть. Вона походить з гріха, є навіть у праведному чоловіці і знову побуджує до гріха. »Кожний спокушується притягнений і заманений власною похіттю. Відтак похіть, коли опанує, родить гріх, а гріх довершений родить смерть«. (Як. 14. 15.)

»Ах, дві душі я в грудях цих зогрів,
Яких не в силі я з'єднати.
Одна прилипла до низин землі,
Присалася до щастя цього світу,
А друга рветься геть з грудей мені
В країну духів тайнами сповиту.«

(Й. В. фон Гете. »Фавст I.)

Похіть має потрійний напрям, похіть тіла в напрямі грішних розкошів тіла, похіть очей в напрямі дочасного майна і гордість життя в напрямі світової слави.

До зовнішніх покус належить покуса від злого духа й від світа. Злий дух спокушує за допустом Божим. Він є »ворог, що насіяв кукілю між пшеницю«, (Мат. 13. 25.), він як »лев рикаючий ходить, шукаючи, кого пожерти.« (Петр. 1. 5. 8.) Світ, т. е. злі люди й усякі земські добра, багатство, розкіш, побуджують у нас грішні забагання і таким способом приводять до гріха.

2. Нагода до гріха є далека й близька. Далека нагода є всюди, бо все може стати причиною до гріха. Тому в усім треба бути осторожним, нпр. при виборі книжок до читання. Близька нагода є та обставина, котра спричинює таку велику моральну небезпеку, що звичайно слідує упадок в гріх, нпр. зле товариство для розпусника.

Нагода може бути добровільна й недобровільна. Добровільна є тоді, коли те, що вона трапилася і що ми в ній лишаємося, залежало від нашої волі. Її віддалити або утекти від неї є нашим першим обов'язком і конечною умовиною одержання розрішення: »Коли твоє праве око соблазняє тебе, вирви його й кинь від себе... і коли твоя права рука соблазняє тебе, відотни її і кинь від себе«. (Мат. 5. 29, 30.)

Нагода недобровільна є тоді, коли її віддалити є фізично або морально неможливо, нпр. замкнення в одній тюрмі зі злим чоловіком, подружжя зі злим-ою. Тоді треба всіма засобами, котрі поручає Церква, кріпити волю, виніжнювати совість і щораз більше пізнавати мерзкість гріха, щоб близьку нагоду зробити далекою. »Царство небесне терпить насилу й насильники здобувають його«. (Мат. 11. 12.)

3. Чоловік може при допомозі Божої благодати перемогти найтяжчі покуси й таким способом заслужити собі в Бога нагороду*. Злий наклін волі та її злоба побільшуються частим

---

* »Не діткнеться горшка муха, коли в горшку кипить, бо згинула б. Але коли горщик остуденіє, то мухи сідають на ньому. Коли чоловік займається духовними річами, то хоч би зблизився до нього злий дух, не переможе його.«

Слова св. Пімена Великого (IV. стол.)

прогрішенням; часто один гріх є побудженням і причиною другого гріха, нпр. одна брехня тягне за собою нові брехні, невміренність потягає за собою різні провини. »Бог вірний, що не допустить спокушувати вас більш того, що можете, але разом з покусом пішли й поміч, щоб ви могли витримати«. (І. Кор. 10. 13), »Блаженний муж, що видержує покус, бо коли буде досвідчений, прийме вінець життя, котрий обіцяв Господь тим, що його люблять«. (Як. 1. 12.)*

8. Поділ і роди гріха.

А) Поділ.

1. Відрізняємо гріхи сповнені ділом, котрі є переступленням заборони, нпр. крадіж; і гріхи сповнені опущенням, котрі є переступленням наказу, нпр. опущення Служби Божої в святочний день.

Є гріхи сповнені серцем (нечисті думки, бажання), словом (грішні слова); ділом (грішні діла). Серце є місцем, звідки виходять всі діла, тому ми є і за наші думки відповідальні перед Богом. В злій думці є три ступені. Перший ступінь є свідоме вдоволення, ц. є. придержування волі з вдоволенням при грішному предметі, хоч би це вдоволення тривало лише одну хвилинку. Другий ступінь злоїдумки є грішне бажання, ц. є. добровільне бажання недозволеного діла. Третій ступінь є рішення зробити гріх.

Бувають гріхи тілесні, нпр. невмірність, і духові, нпр. гордість, ненависть.

Можуть бути гріхи у власній особі: гріхи власні, та гріхи зроблені з іншими: гріхи чужі.

Чужі гріхи, яких є 9, ділимо на гріхи перед гріхом ближнього: заохота, рада і наказ до гріха; на гріхи в часі гріха ближнього: дозвіл, мовчання і участь у грісі; і на гріхи по грісі ближнього: хвалення, боронення і некарання гріха.

2. Більше значіння має поділ гріхів на смертні і простимі. Чоловік допускається смертного гріха, якщо добровільно й у важній справі переступає моральний закон; допускається простимого гріха, якщо переступає не зовсім добровільно або у маловажній справі обов'язуючий в совісті закон.

---

* Як від лютого татарина,
Що шаблюкою маха,
Всі тікають безоружні,
Так тікай ти від гріха.

(«Паренетикон». Строфа 27.)

Признакою смертного гріха є:

а) важна справа (предмет) і то важна або сама в собі або важна задля обставин. Предмет є сам в собі важний, коли безпосередньо відноситься до Бога або до найвищих дібр чоловіка. Предмет є важний задля обставин, нпр. з огляду на становище ділаючого, на становище того, котрого гріх торкається, з огляду на місце, час та ін.;

б) достаточне пізнання, що діло є тяжко грішне, або хоч сумнів, чи діло не є тяжко грішне;

в) достаточна увага при діланню. Тут вистачає, коли увага повинна була бути й може бути;

г) повний дозвіл волі на тяжко грішне діло. Тут вистачає, як діло є у своїй причині добровільне.

3. Гріх простимий є тоді, коли предмет є маловажний або предмет заповіді є вправді важний, але подільний. Предмет гріха неподільний є нпр. богохульство, невірство, убивство; подільний є нпр. крадіж, образа. Гріх простимий є також тоді, коли переступлення є не зовсім добровільне, т. є. бракує достаточного пізнання, або повного дозволу волі.

Простимий гріх може задля обставин бути суб'єктивно смертним гріхом, коли хто його зробив:

а) в гадці, що це тяжкий гріх,

б) в сумніві, чи він не є тяжкий,

в) в грішній рішучості, хоч би він був тяжкий,

г) для виразної погорди законодавця,

ґ) задля дуже грішної цілі,

д) дав цим велике згіршення,

е) викликав причину великої небезпеки попасти в смертний гріх.

Простими гріхи, хочби в найбільшому числі, не складаються на смертний гріх. Простимий гріх може в зв'язку з попередніми простими стати смертним, якщо чинить уже річ значною, нпр. гріхи проти справедливості.

4. Схильність до гріха, викликана в душі попередніми гріхами, називається пороком. З пороком в'яжеться звичайно наліг, себто погана привичка. Є це схильність і легкість доконування якогось гріха, котра повстає в людині через постійне повторювання цього гріха.

Чоловік, що живе у наложі, буває в стані немочі, злоби або закам'янілості. В стані немочі бажає чоловік поправи (грижа совісти, Божя благодать), але не має сили покинути гріх. В стані злоби є він нарочно в грісі й обманює себе в різний спосіб: протиставить гріхам щось добре зі свого життя, уневиннює себе, вказує на гірших людей, на

конечність гріха у своїм положенню, приглушує совість розкошами, перечить грішність своїх діл, представляє гріх потребою з природи, перечить свободу волі, а вкінці перечить існування Бога.

В стані закаменілості попадає порочний чоловік через постійне притлумлювання голосу совісти й благодати, і в тому стані він є зовсім неспосібний вернутись до Бога. Це найвищий стан гріховності й найбільший спротив Божій волі.

Б) Роди гріхів.

5. В стані закаменілості робить чоловік гріхи проти Св. Духа та гріхи взиваючі пімсти до неба.

До перших належать:

- а) безрозважна надія на Боже милосердя,*
- б) безнадійність на Боже милосердя,*
- в) супротивлення пізнаній правді христ. віри,*
- г) заvidування ближньому ласки Божої,*
- ґ) закаменілість на спасенні унімнення,*
- д) нерозкаянність до смерті.*

Гріхи взиваючі пімсти до неба є:

- а) нарочне убивство,*
- б) содомський гріх,*
- в) покривдження убогих, вдів і сиріт,*
- г) задержання наємничої платні.*

6. Головні роди грішного бажання і похотей громадаються в сімох головних гріхах і вони тому називаються головними, бо є неначе джерелами, з котрих випливають многі інші гріхи.

До них належать:

- 1. Гордість — перецінення самого себе,*
- 2. Лакізмство — надмірне бажання майна,*
- 3. Нечистота — передача тіла грішним похотям,*
- 4. Зависть — жаль і смуток з причини щастя ближнього,*
- 5. Обжирство й п'янство — непоздержність в їді й напиту,*
- 6. Гнів — пристрасне зворушення ума з причини дійсного або мнимого подраження,*
- 7. Лінивство — постійна неохота до віддання слави Богу й до обов'язкової праці.*

9. Злоба гріха й засоби проти гріха.

1. Тяжкий гріх є понад все мерзким, бо він є:

- а) ворохобнею проти Бога, нашого Сотворителя і Пана,
- б) невдячністю супроти Бога, бо за Божу любов відплачує людина злобою та дарів Його любови уживає на те, щоб Його ображати. Він є невдячністю супроти Ісуса Христа, бо християнин, коли грішить добровільно, »знов розпинає собі Сина Божого та зневажає Його«. (Євр. 6. 6.),
- в) позбавляє нас освячуючої благодати,
- г) позбавляє нас всяких заслуг, котрі ми в стані благодати були собі придбали, й робить нас нездібними придбати собі якунебудь заслугу для вічності,
- ґ) позбавляє нас супокоею совісти й веселости серця,
- д) стягає на нас у другому життю вічну кару пекла, а нерідко вже й у цьому життю всілякі турботи.

2. Також і простимий гріх є понад все мерзкий, бо він:

- а) є образою Бога і через те є найбільшим лихом на світі,
- б) ослаблює в нас огонь любови,
- в) стягає на нас дочасну кару, котру треба відпокутувати або в цьому або в другому життю,
- г) легко приводить до смертного гріха, а тим самим і до втрати освячуючої благодати.

»Хто вірний в найменшій, і в багатьох є вірний; а хто неправедний в найменшій, і в багатьох є неправедний«. (Лук. 16. 10.) »Зрозумієте правду і правда освободить вас... істинно, говорю вам, хто допускається гріха, є невільником гріха«. (Йоан 8. 32. 34.)

3. Засобами проти гріха є: чуйність, молитва і прийняття св. Тайн. Чуйність є постійна увага для задержання панування над собою. »Хто думає, що стоїть, нехай уважає, щоб не впасти«. (1. Кор. 10. 12.) Молитва є це молення Бога, постійна гадка на Божу всюдиприсутність, призивання заступництва Пресв. Богородиці, Ангела Хоронителя і святих та пам'ять на смерть і суд. »Чувайте й молитесь, щоб не ввійти в покусу«. (Мат. 26. 41.) »Згадай на послідні речі й во вік не згрішиш«. (Іс. Сир. 7. 39.) Часте приймаєння св. Тайн Покаяння і Евхаристії. »Бо коли б ми самі себе судили, не були б суджені«. (Кор. I. 11. 31.) »Хто їсть моє тіло і п'є мою кров, у мені перебуває, а я в нім. Як післав мене живий Отець і я живу Отцем, а хто їсть мене і той житиме мною«. (Йоан 6. 56. 57.) Приняттям цих св. Тайн побільшується пізнання самого себе, сила волі й Божо ласка. Хто часто приймає ці св. Тайни, може сказати зі св. Павлом:

»А живу вже не я, але живе в мені Христос. А що живу тепер в тілі, живу вірою в Сина Божого, що мене полюбив і віддав себе за мене. Не відкидаю ласки Божої«. (Галат. 2. 20.)

Обов'язкова лектура до I. частини «Етики»: Наслідкування Христа Томі Гемеркена Кемпійського». I. книга: Практична заохота до духовного життя.

II. ЧАСТИНА.

Частна етика.

Частна етика вчить обов'язків супроти Бога, себе самого і ближніх.

Обов'язки супроти Бога.

А) Внутрішнє почитання Бога.

1. Віра.

1. Віра є кріпке держання правд, об'явлених Богом і проповіданих католицькою Церквою, задля поваги Бога. Предметом віри є Богом об'явлені правди, а мотивом або побуджуючою причиною віри є безконечна всевідучість і істинність Бога. Цей мотив дає найбільшу певність вірі, яка перевищає певність, набуту природним пізнанням, бо чоловік може помилитися, а Бог не може помилитися, ані нікого ввести в блуд. Правди, пізнані власним розумом, є яснішими для розуму й більше вдовольняють його, однак правди віри приймаємо з більшою певністю, бо на основі самого Бога.

Віра є ділом розуму й волі чоловіка. Є ділом розуму, бо є кріпким, з дуже важких причин походячим, безсумнівним призовленням і згодою розуму на об'явлені правди, і через те є дійсним пересвідченням. Є ділом волі, бо є добровільним підчиненням власного розуму під абсолютний авторитет Божої правди. »Серцем вірується для справедливости.« (Рим. 10. 10.) »Віра бере в полон кожний розум під послух Христа.« (2. Кор. 10. 5.)

Тому віра є заслугою у Бога по словам Христа: »Хто увірить і охреститься, спасений буде.« (Марк. 16. 36.)

Це добровільне підчинення власного розуму під Божий авторитет є неможливе без помочі Божої ласки.

2. Віра є всім дорослим конечно потрібна до досягнення вічного спасення. Собор Ватиканський вирішив: »Ніхто ніколи без віри не був оправданий, ані також ніхто вічного життя не досягне, якщо у вірі не видержить до кінця».

а) Це пізнаємо з природи самої речі. Чоловік має змагатися до своєї остаточної цілі і через те мусить пізнати ту ціль і засоби, котрі ведуть до цієї цілі. Але ціль і засоби, що ведуть до неї, є надприродні, тому не може чоловік пізнати їх природним світлом розуму, а може їх пізнати лише надприродним світлом віри.

б) Ісус Христос наказує вірити: »Хто увірить і охреститься, спасений буде, а хто не увірить, буде осуджений.« (Марк. 16. 16.)

в) Св. Павло, поручаючи віру святих, що жили перед потопом, і підносячи віру патріархів Старого Завіту, каже: »Без віри неможливо подобатися Богу. Бо мусить вірити той, хто приступає до Бога, що Він є і що нагороджує тих, котрі його шукають.« (Євр. 11. 6.)

Віра мусить бути:

а) Загальною, т. є. вона мусить обіймати принайменше щодо волі всі Богом об'явлені й Церквою проповідані правди. Виразно треба кожному знати: 6 правд віри, символ віри, молитву Господню і ангельський привіт, заповіді Божі й церковні та найважливіші речі з науки про св. Тайни.

б) Кріпкою, т. є. рішучим і безсумнівним признаванням за правду.

в) Живою, т. є. вона злучена з любов'ю являється в ділах*. »Як тіло без духа є мертве, так і віра без діл є мертва« (Як. 2. 26.) »Хоч би я мав усю віру так, щоб гори переносити, а любови не мав, то я ніщо«. (1. Кор. 13. 2.)

г) Постійною, коли ми готові радше все, навіть життя віддати, як від віри відпасти**.

3. Вірі противляється гріх:

а) Невірство, т. є. провинений недостаток християнської віри в чоловіка, що був освідомлений у Христовій вірі. Не-

---

* Св. Пахомій, ще як поганин, приглядався життю християн і бачив, як вони й серцем і ділами люблять свого Бога. Тоді щойно забажав Христової віри і став оглашеним, щоб відтак охреститися. Згодом як чернець в пустині прославився святим життям.

** Запорожці, закликаючи в похід проти Татар і Турків, казали: »Хто хоче за християнську віру на колу сидіти, хто за св. хрест рад, щоб його четвертовано й колесовано, хто готов прийняти всякі муки й не боїться смерті, приставай в козацтво«.

вірство не походить з розуму, лише зі свободної волі чоловіка, Від волі чоловіка залежить звернути свої мисли на докази правдивості христ. релігії і прийняти їх, бо очевидність мотивів віродостойности їх не є безпосередня, як у математичних правилах, лише посередня, себо ґрунтується на історичних подіях, яких певність є незбита.

Причини, чому в охрещеній і в христ. релігії освідомленій людині виступає невірство, бувають:

Грішність життя. Грішний чоловік бажає, щоб релігія була неправдивою. Спершу вмовляє в себе, що вона справді неправдива, а до цього помагають йому злі товариші і злі книжки. Звичайно заслонюється грішник тим, що каже, що він старається науково перевірити христіанство. Але не є воно легкою річчю отримати відразу з віри, в котрій виходився і зріс, тому такий чоловік залишає звичайно найперше зверхні об'яви релігії, як молитву, Службу Божу, сповідь і св. Причастя.

Вправді совість відзивається і гризе, але він іде за радою злих людей, щоб бути «освіченим і вільнодумним» і стає з часом невіруючим. «Система його мислення є тільки історією його серця».

Причиною невірства буває перецінювання свого розуму, особливо в того, що має односторонню освіту та скупі знання христ. релігії і доказів її правдивості. Вправді наука й освіта не можуть спричинити безпосередньо невірства, бо нема ні одного позитивного результату науки, котрий би стояв у суперечності з вірою, але освіту може легко привести чоловіка до гордості того рода, що чоловік признає тільки те правдивим, що його розумові є очевидне. Це може бути особливо в того, хто займається науками природи. Легке зачерплення науки може побудити до невірства, але повніше опанування науки приводить назад до релігії. Ученість і невірство не стоять в ніякому зв'язку з собою і між правдиво ученими світової слави є багато побожних христіан, а з другого боку між неосвіченими є багато невіруючих. Природні науки не ведуть самі собою до невірства.*

---

* »Я є христіанним значить: вірю в Божество Ісуса Христа враз із Tycho-ом, Brahe, Коперніком, Descart-ом, Neuton-ом, Fermat-ом, Leibniz-ом, Pascal-ем, Grimald-ім, Euler-ом... з усіма великими астрономами, зі всіма великими фізиками, зі всіма великими математиками минулих століть. Я є також католиком із більшістю зпоміж них, а коли б хто запитав, на яких підставах, дуже радо я висказавби їх. Тоді виявилось би, що мої переконання не є вислідом одідичених пересудів, але глибоко сягаючих

Причиною невірства буває сила прикладу й авторитету. Людина, котра виховалася серед тих, що гордять релігією, або котра живе серед оточення невіруючих, а християнську релігію і її докази знає лише поверховно, або й зовсім їх не знає, виставлена на велику покуску втрати віри. Так само ділає на людину малої сили духа — авторитет якогось ученого або письменника, котрий не мав віри, чи котрий заявив, що віра не дасться погодити з розумом і з результатами науки. Та життя того ученого чи письменника може нас пересвідчити, що він не задля своєї учености став невіруючим, але задля зовсім інших моральних впливів. Також до невірства веде лектура книжок і часописів, в яких подаються ложні, противні христ. релігії тези як справжні добути природничих наук*. В популярних видавнях є нічим недоказані гіпотези й матеріялістичні видумки представлені як науково доказані правди і хто в христ. релігії не є достаточо вишколений та не знає доказів правдивості її, той такою лектурою збаламутиться і стратить христ. віру.

Причиною невірства буває також охота дешевим способом прибрати вид освіченої людини, а це для тупоумного її порожного є вельми принадне, бо щоб щось перечити, до того не треба ніякої науки й ніяких доказів.

Невірство проявляється частіше в молодечих літах, ніж у старших. До серця недосвідченого молодця зближається світова розкіш і змислові похоті бунтуються проти вимог христ. релігії, а розум не має ще сили й характер ще не укріпився, щоб їм спертися.

Віра заспокоює всі вищі потреби людини, бо просвічує, скріплює і усовершає наш розум та розширяє круг нашого знання. Вона заохочує нашу волю до добра й подає нашому серцю правдиву потіху серед злиднів, грижі совісти та в го-

---

дослідів. Я є правдивим католиком, як це були *Corneille, Racine, La Bruyère, Bossuet, Bourdaloue, Fenelon*, і як це було і є дуже багато найвишнзачніших мужів наших часів між тими, що найбільшу честь принесли стислій науці, філософії, літературі, які були найбільшою окрасою наших Академій».

(»Правда«. Математика і релігія.

І. сер. Ч. 1. А. Е. Cauchy).

* »Це ненастанне читання книжок впроваджувало мене в різні фази духового розвою — приносило деколи втіхи, але більше неспокою і болю... Твори цієї школи (позитивістів) почали руйнувати не лиш мої релігійні уявлення, але також погляди на життя і на той суспільний лад, який мене оточував... я відчувала, що трачу під собою ґрунт, і сильна душевна боротьба до найвищого ступня роздражняла мої нерви... признала я, що релігія — це лиш внображення, вироблені в міру освічення людськості...«

(Н. Кобринська. Автобіографія).

дині смерті. Невірство не є в силі заспокоїти розум чоловіка, бо не знає відповіді на найважливіші питання життя, які насуваються насилу, а на котрі чоловік хоче мати певні відповіді. Невірство не заспокоює і серця людини. Може недовірок у хвилинах земського щастя, якщо є здоровий і смерть не заглядає ще йому в очі, жити щасливо, але це щастя і супокій совісті є лише позірні. Всякий натяк на релігію, хочби найменший її прояв серед інших, всяка ознака церковного життя є для недовірка неприємні, нестерпні, а то й жахливі, її »нема супокою безбожному«.

Коли ж на недовірка прийде педуга, як віщунка смерті, і він, по лиці та розмовах оточення пізнає, що, мимо своєї слави на цьому світі, багатства, впливів і могутності, мусить покинути світ, тоді його ложний супокій зникає і душу наповняють лячні гадки та сум за змарнованим життям. Тоді не покидає його гадка, якої не може відігнати: »А як те, що я перечу, є правдою, і той, котрим я гордив, буде моїм суддею?«

б) Рівнодушність у вірі, себто гадка, що всякі релігії є добрі, або що не треба ніякої релігії. Є це окрема форма невірства.

в) Відступництво й заперечення віри.

Заперечує віру той, котрий говорить або поводиться так, що інші можуть думати, що він покинув віру.

Відступництвом грішить той, що вирікається віри (*ἀποστασία*).

г) Ересь (ложновірство). Є це свідоме й уперте блудження у вірі в християнина. Як блудження у вірі походить з незнання і не є уперте та еретик є готовий відступити від своєї гадки, бо довідується, що Церква учить інакше, тоді та ересь сама в собі не є гріхом. (Ересь матеріальна, непроступна).

Католикові не вільно брати участі в богослуженнях еретиків і невірних, бо цим признавав би їх ложну віру правдивою і наражувався на сумнів у вірі або навіть на її втрату. »Еретика чоловіка по першій і другій нап'ямненню уникай«.

(Тим. 3. 10.) Церква карає еретиків виключенням (клятвою).

ґ) Спокушування Бога. Цим гріхом грішить той, хто зухвало бажає або очікує від Бога якого чуда.

д) Добровільний сумнів у вірі. Є це гадка, що наука кат. Церкви не є дійсною правдою.*

---

* Коли б я певен був, що погляд мій Ти знаєш,
Яких би я словес в душі своїй набрав!
Коли б я, Боже, знав, що жертву Ти приймаєш —
Який би я олтар в душі своїй скував.

(М. Філянський »Calendarium«)

е) Забобон. Є це вірування, що деякі особи, речі й події мають свою тайну силу кермувати долею людини.

Засобами до збереження віри є:

1. Змагання до основного пізнання правд віри та їх доказів.*

2. Часте збуджування віри, особливо при покусах проти віри. »У всім беручи щит віри, котрим можете вгасити всі огнисті стріли лукавого.« (Ефес. 6. 16.)

3. Часта молитва за скріплення віри. »Вірую, Господи, поможи мому недовірству.« (Мар. 9. 23.) »І сказали Апостоли Господеві: Умножи в нас віру.« (Лук. 17. 5.)

4. Життя по католицькій вірі. »Коли хто схоче чинити Його волю, зрозуміє науку, чи вона від Бога, чи я сам від себе (як чоловік) говорю.« (Йоан. 7. 17.)

2. Надія.

Надія є надприродна чеснота, при допомозі котрої очікуємо напевно всього того, що нам Бог обіцяв задля заслуг Ісуса Христа. В надії міститься очікування і певне довір'я, а предметом надії є передовсім відпущення гріхів, Божя ласка й вічне щастя в небі.**

Першим і найвищим предметом надії є сам Бог, а другим предметом є надприродні та природні Божі дари, котрі до досягнення вічної щасливості є потрібні й помічні. »Шукайте перше царства Божого та його правди, а це все доложиться вам.« (Мат. 6. 33.)

Понукою (мотивом) надії є всемогутність, доброта й вірність Бога. »Держімся непохитного визнання нашої надії, бо вірний, хто обіцяв.« (Євр. 10, 23.)

---

* »Релігія є така велика річ, що справедливо є, щоб ті, котрі не хотіли б завдати собі труда глядання її, були її позбавлені.«

(Б. Паскаль »Думки« VIII. 574.)

** »... Ще дітьми ми були, як ти мала віру. Ледве десять літ тому була ти ще молодою дівчиною і пригадую собі, як ти приступала до св. Причастя разом зі мною в старім соборі, в котрому віками приймали наші предки св. Причастя. Чи обітниця, в котру вони вірили і в котру й ти вірила, не приходить тобі на думку тепер, коли маєш на віки розлучитися з мужем?

— Яка обітниця?

— Вічного життя.

— Нема вічного життя.

— Відповім тобі словами св. Павла; повторяв їх нам в окопах один з вояків, священник, котрий згинув під Ypres: »Коли б ми наші надії мусіли обмежити лише до дочасного життя, ми були б найнещасливішими з людей.«

(П. Буржé »Змисл смерті«.)

Плодами надії є:

- а) усильні змагання по словам Ісуса Христа: »Журишся і клопочешся про многе, а одно є потрібне«. (Лук. 10. 42.),
- б) християнська вміреність (готовість приставати на малім),
- в) христ. терпеливість.

Надія є дорослим конечно потрібна до спасення. »Ми спаслися надією, а надія видима — це не надія, бо той хто бачить, чого й надіється? Коли ж надіємося того, чого не бачимо, з терпеливістю очікуємо.« (Рим. 8. 24.) Це виходить з природи речі, бо якщо чоловік хоче прямувати до своєї останньої цілі, то мусить передовсім бажати цієї цілі та мати пересвідчення, що її може досягнути й досягне при Божій допомозі.

Надія повинна бути: кринка, покірна й добре упорядкована. Гріхами проти надії є:

- а) безрозважна надія на Бога (люди перед потопом).
- б) розпuka (Каїн, Юда),
- в) прив'язання до світа (сини первосвящ. Ілія).

Засобами до збереження надії є:

- а) часта молитва й розважання змісту й мотивів надії,
- б) часте збуджування надії.*

3. Любов Бога.

1. Любов є надприродна чеснота, при допомозі котрої ми цілим серцем віддаємося Богу як найвищому Добру. Віра переходить у позагробовому життю в оглядання Бога, надія сповниться, а »любов ніколи не гине.« (І. Кор. 13. 8.)

Предметом цієї чесноти є Бог, як найвище Добро, а пошуками (мотивами) є вдячність для Бога і вдоволення в Бозі. »Ми любимо Його, бо Він перший полюбив нас.« (1. Йоан 4. 19.) »Бог є любов'ю, і хто перебуває в любові, в Бозі перебуває, а Бог перебуває в ній.« (1. Йоан 4, 16.)

---

* »Коли минеться яр твоя,
коли гроза твій цвіт столочить,
нехай тебе се не морочить,
бо світить все твоя зоря.
Коли під небом мов змія
у хмарах блискавка лиш веться,
нехай тебе журба не йметься,
бо світить все твоя зоря.
Коли житейська струя
тобі приносить лиш терпіння,
ти вір, що все є Провидіння
і світить все немов зоря.

(В. Щурат. »Із глибини воззвях.«)

З того вдоволення в Бозі випливає бажання з'єдинитися з Богом у вічному щастю. »Христос мені життям, а смерть зиском. Коли ж жити в тілі є хосенне для моєї праці, так не знаю, що вибрати. А тисне мене одно й друге: маю бажання розв'язатися і бути з Христом, бо це далеко ліпше.« (Филип. 1. 21.)*

2. Любов є конечно потрібна до спасення, бо її наказав Бог і вона є засобом до осягнення щасливости. »Люби-тимеш Господа Бога твого всім серцем твоїм і всею душею твоею і всею думкою твоею. Це найбільша й перша заповідь.« (Мат. 22. 37.) »Хто не любить, перебуває в смерті.« (1. Йоан 3. 14.) Це виходить з природи самої речі, бо якщо чоловік має осягнути вічне з'єдинення з Богом, то вже тут на землі мусить з'єдинитися з Богом і змагати до вічного з'єдинення, а це діється якраз через любов.

Любов Бога має бути над усе велика й дійсна.

Любити Бога над усе значить любити Його більше, як все інше, так, що ми готові віддати радше все, навіть життя, як образити Його тяжким гріхом і стратити Божу ласку.

Такий ступінь любови є до спасення душі конечно потрібний. Вищий ступінь є те, коли ми готові радше все стратити, як допуститися простимого гріха, а ще вищий ступінь, якщо ми в кожній хвилині готові ділати все те, що є пайсовершеніше.

Любити Бога дійсно значить Божі заповіді дійсно виконувати, по словам Ісуса Христа: »Хто має мої заповіді й захоче їх, той мене любить... хто мене не любить, моїх слів не захоче.« (Йоан 14. 21. 24.)

Коли любимо Бога над все задля Нього самого, бо Він є гідний нашої найбільшої любови задля своїх безконечних совершенств, то любимо Бога совершенно. Наша любов Бога є несовершена, коли вправді любимо Бога над усе, одначе не задля Нього самого, а задля добродійств, які маємо від Нього, або яких сподіваємося.

3. Любові Бога противиться кожний гріх, а особливо смертний гріх. Гріхом проти любови Бога є:

а) неохота до всього того, що торкається Бога і служби Йому, та

б) ненависть до Бога, а це є гріхом диявола.

Засобами до збереження любови Бога є (крім засобів до збереження надії), часте приймаання св. Тайн

---

* »Пережив своє тай треба забиратися. То так, як той робітник. Зробить роботу тай до дому...« (Б. Лепкий: »Дідусь.«)

Покаяння і св. Евхаристії та кожне добре діло, виконане з любови Бога.

Б. Зовнішнє почитання Бога.

1. Віра, надія і любов становлять основу богоугодного життя, серед котрого розвиваються різні чесноти, бо чоловік обов'язаний також і зовнішньо почитати Бога. Христос наказав це словом і прикладом та без цього не можливе було б з'єдинення християн у видиму Церкву. Цілий чоловік обов'язаний віддавати Богу честь, тому й тіло повинно брати участь у богопочитанню. Тільки таким способом можемо давати іншим добрий приклад по словам Господньої молитви: »да святитися ім'я твоє«.

Готовість і ревність у почитанню і служенню Богу називаємо побожністю. »Кожного, хто визнасть мене перед людьми, визнаю його і я перед моїм Отцем, що на небесах« (Мат. 10. 32.).

Зовнішнє почитання Бога є звичайне й надзвичайне. Звичайне почитання Бога обіймає: молитву, виповнення церковних заповідей і почитання святих. До надзвичайного почитання Бога належить присяга й обіт.

Ісус Христос не осудив зовнішнього почитання Бога, коли в розмові зі Самарянкою сказав: »Духом є Бог, а ті, що поклоняються йому, повинні духом і правдою поклонятися« (Йоан 4. 24.), лише виступив проти бездушної релігійної формальности фарисеїв, в якій не брали участі ні їхнє серце ані воля.

1. Молитва.

1. Молитва є набожне піднесення духа до Бога в намірі хвалити Його, дякувати Йому та просити Його добродійств і ласк, а особливо прощення гріхів. Тому молитва є величанням, подякою і прошенням. Величання є признанням і почитанням Бога, як сотворителя, відкупителя і освятителя, нпр. »Слава Отцю... Слава во вишніх Богу...« Подяка за одержані добродійства є обов'язком чоловіка. »Один з них, коли побачив, що одужав, вернувся величаючи Бога великим голосом. І впав на лице при його ногах, дякуючи йому, а був він Самарянином. А Ісус у відповідь сказав: Чи не десять очистилося? А дев'ять де? Не нашлись, щоб вернутись і дати славу Богу, крім цього чужинця? І сказав йому: »Встань, іди, віра твоя спасла тебе«. (Лук. 17. 15.)

Просьба є висловом нашої надії, нпр. »Отче наш...«

Всі ті три роди молитви є так посвоячені зі собою, що зливаються звичайно разом. Гадка на величність Бога і Його

доброту настрояє нас до подяки й прощення, а при прошенні нових ласк дякуємо за одержані і славимо Його.¹

З огляду на спосіб молитви відрізняємо устну й внутрішню. Внутрішньої молитви не висказуємо словами, є це т. зв. розважання.²

2. Молитва є потрібна всім людям, що дійшли до розуму. Ісус Христос виразно наказав молитися і навчив нас своїм прикладом. «Просіть і дасться вам, шукайте й знайдете, стукайте й отвориться вам». (Мат. 7. 7.) Без молитви не можемо одержати потрібних ласк до праведного життя і витривання в доброму до кінця життя, бо молитва лучить нас з Богом і робить нас схиляними до небесних річей. Вона подає нам силу в боротьбі зі злом, потішає в смутку³, помагає в терпінню. Молитва є найзнаменитішим об'явом релігії і «віддыхом душі». «Хто знає добре молитися, той також знає чесно жити». (св. Августин).⁴

Бог вислухує нас завжди, коли молимося так, як належить, а саме:

- а) в ім'я Ісуса Христа,⁵
- б) покірно і здаючися на Божу волю,
- в) з довір'ям і постійно,
- г) молимося за те, що служить до Божої слави й нашого спасіння.⁶

---

¹ Як я до Твого божества у гору
крізь пил і мрак рувся все з низин,
ніхто не знає. Знаєш в кождо пору
лиш Ти один.
Як я у безвість падаю в безсиллю
й останком сил держусь іще вершин,
ніхто не бачить. Бачиш в кожду хвилю
лиш Ти один.
Як вяну я мов цвіт у тихій муці,
коли між ним та сонцем стане тин,
ніхто не ввірить. Світиш у розпуці
лиш Ти один.

(В. Щурат. «Із глибини воззвах»).

² Фільотея або дорога до побожного життя св. Франца Салезія.
Ч. II. Молитва й розважання.

³ «Домонтар» Г. Барвінок.

⁴ «Це був час, коли я не міг спати, якщо забув я свою вечірню молитву».

(Ф. Шіллер. «Розбійники» III. дія, II. ява).

⁵ «Мимохіть згадувався їй той радісний трепет, з яким приступала вона, дівчинкою, до причастя, або тепла, солодка, до млости приємна молитва віруючого серця. Давно це було...» (М. Коцюбинський: «Лялечка.»)

⁶ «Жийте так, щоб і діла ваші молилися за вами. Мої молитви не допоможуть вам, поки ваші діла противляться їм.»

(Слова св. Стефана Савайта. VIII. стол.)

2. Виконання церковних обов'язків.

1. Ісус Христос наказав слухати Церкви як Його самого: «Хто вас слухає, мене слухає» (Лук. 10). Тому одним із найважливіших обов'язків є виконання церковних заповідей і це є посереднім почитанням Бога.

Заповіді Церкви є такі: 1. Дні святі святити. 2. В неділю і свята Служби Божої і духовної науки слухати. 3. Приказані пости постити. 4. Хоч раз у році сповідатися і коло Великодних Свят у своїй парохії причащатися. 5. Весілля в заборонених часах не справляти. 6. Заборонених книжок і письм не читати.

2. Перша заповідь забороняє в неділі і свята служебні роботи, т. є виконувати фізичними силами, як робота робітників, ремісників і слуг.

Служебні роботи є в деяких випадках дозволені, а саме: за диспензою єпископа чи пароха, коли того вимагає слава Божа, добро ближнього або загальне добро, нагальна потреба й усунення значної шкоди.

Слава Божа, нпр. роботи безпосередньо потрібні до богослуження; добро ближнього, нпр. поштова, залізнична служба; нагляча потреба, нпр. роботи, потрібні до щоденного життя; коли таких робіт не можна застановити без значної шкоди, нпр. роботи в копальнях.

Так звані вільні заняття є ті, що мають на цілі вишколення духа або відпочинок ума, нпр. наука, рисунки, музика. Вони дозволені навіть за заплату.

3. Друга церковна заповідь є доповненням третьої Божої заповіді.

Католик обов'язаний бути на цілій Службі Божій одного священика. Він мусить мати намір віддати славу Богу й повинен відслухати Службу Божу з почесною й уважно в публичній церкві, бо в приватній каплиці можна цей обов'язок виконати лише на основі окремого привілею. Та заповідь обов'язує всіх, що прийшли до розуму, під тяжким гріхом.

Свічку поставив ти в церкві перед образами, богачу!

Добре зробив ти: ось бач, ярко та свічка горить.

Глянь ось убогий до церкви прийшов, що його ти покривдив —
Силакав і важко зітхнув — свічка погасла твоя!

(»Паренетикон.« V. 1.)

В кнево-печерському монастирі завів був св. Теодосій спільні молитви для черців. »Переспівати самому цілу псалтиру, — казали черці — менше має значіння перед Богом, як одно Господи помилуй, співане спільно всіма й щиро«.

Звільняє від цього обов'язку: велике віддалення від церкви з огляду на особу, час, дорогу та значна власна або ближнього шкода. Перешкоджені повинні мати бажання бути на Службі Божій і дома помолитися.

4. Третя церковна заповідь наказує заховувати пости, установлені Церквою. Вони є двоякі: многоденні й одноденні.

До многоденних належать:

1. Великий піст перед Христовим Воскресенням. Він ділиться на чотиридесятиницю (від понеділка по Сиропустній неділі до Лазаревої суботи перед Цвітною неділею) і Страстний тиждень.

2. Петрівка перед святом Ап. Петра й Павла (від понеділка по неділі всіх Святих т. є першої неділі по Зелених Святах).

3. Спасівка або Маковійка перед Успенням Пресв. Богородиці 15. серпня (від 1. серпня, т. є св. мучеників Маккавеїв). Серед цього посту є свято Преображення Спаса нашого Г. І. Хр. 6, серпня.

4. Пилипівка або Різдвянка перед Христовим Різдом 25. грудня (від першого дня по св. Филипії т. є від 15. листопада).

До одноденних постів належать:

а) День усікновення голови св. І. Хрестителя 29. серпня.

б) День Воздвиження ч. Хреста Господ. 14. вересня.

в) Навечерія Богоявлення.

г) Кожна середа й п'ятниця за винятком загальниць.

Загальниці є тижні, в котрих в середу й п'ятницю нема посту. Загальниць є чотири:

а) Від Різдва Христового до навічерія Богоявлення включно.

б) Від неділі Митаря і Фарисея до неділі Блудного сина.

в) Тиждень по Великодних Святах.

г) Тиждень по Зелених Святах.

5. Розрізняємо двоякий піст: строгий і здержливість. Заховувати строгий піст значить здержатися від м'ясних і молочних страв, а їсти до сита тільки раз на день вполудне. Дозволено посититися небагато рано й вечір.

Заховувати здержливість значить здержатися від їдженя мяса.

До строгого посту обов'язаний кожний від 21. до 60. р. життя, до здержливости кожний від 7. року життя.

Від строгого посту або здержливости звільняє важна причина: недуга, тяжка праця, убожество. Ті, що не можуть постити, повинні просити єпископа розрешення від посту (через пароха або сповідника), а натомість чинити якісь добрі діла.

На основі рішення Львівського Собору маємо отсі полекші дотично посту:

Строгий піст обов'язує 6 днів у році, а саме: в понеділок, середу й п'ятницю першого тижня великого посту й страстного тижня. В інших днях цих двох тижнів дозволяється на набіл в понеділки, середи й п'ятниці, а в інших днях цих тижнів вільно їсти мясо. Те саме правило обов'язує в інші многоденні пости. В одnodенні пости вільно їсти набіл. Але у всіх днях посту, в яких вільно їсти мясо, мається відмовити перед обідом і перед вечером 5 разів Отче наш і 5 разів Богородице Діво.

6. Церковна заповідь щодо посту обов'язує під тяжким хрїхом. Є тяжким гріхом переступити її з гордості, впертості, ласунства й легкодушности.

Проти посту не можна покликуватися на слова Христові: »Не те, що входить в уста, сквернить чоловіка, а те, що виходить з уст, се сквернить чоловіка« (Мат. 15. 11), бо в самій речі їда сама не сквернить чоловіка, а непослух заповіді, що походить зі злої волі. Тому Ісус Христос пояснює ці слова ученикам: »Що з уст виходить, із серця йде і те сквернить чоловіка. Бо з серця виходять злі думки, убивства, чужолюства, прелюбодійства, крадіжи, ложні свідоцтва, богохульства.« (Мат. 15. 18.)

Від посту бувають диспензовані: недужі, слабосильні, реконвалесценти, тяжко працюючі, убогі, жебручі, слуги, котрі дістають м'ясні страви, а без значної шкоди не можуть покинути своєї служби та всі, що живуть у таких обставинах, що не можуть дістати пісних страв.

По всі часи узнавало дні посту за дні покаяння. Тому треба в часі посту поборювати свою змисловість, каятися і творити діла милосердя.*

---

* Фільотея або дорога до побожного життя св. Франца Салезія. Ч. III., розділ 27. Піст.

Не такого посту хоче Бог від нас,
Щоб сушив ти тіло й дух приспав ураз.

Бо який пожиток тілом голод знати,

А без добрих вчинків духом умирати?

І який пожиток від їди здержатися,

А на блуд і здирство пильно поспішатися?...

(»Паренетикон« III.)

Вірне зберігання посту в теперішніх часах є ісповіданням нашої віри та явним доказом належання до католицької Церкви. Багато закидає піст з ложного стиду або боязни перед людьми. До них відносяться слова І. Христа: »Хто визнасть мене перед людьми, визнаю його і я перед моїм Отцем, що на небесах. А хто відречеться мене перед людьми, відречуся його і я перед моїм Отцем, що на небесах« (Мат. 10. 32).

7. Четверта церковна заповідь наказує сповідатися, що найменше раз у рік і причащатися коло Великодних Свят, це значить від середопістя до Вознесення. Однак Церква бажає, щоб ми до цих св. Тайн приступали якнайчастіше, а Папа Пій Х. поручає, оскільки можливо, щоденне причастя. Та заповідь обов'язує під тяжким гріхом, а того, що її занедбує, може Церква виключити й відмовити йому християнського похорону.

П'ята церковна заповідь забороняє справляти в заборонених часах весілля і забави з танцями й музикою.

Заборонені часи є:

- а) всі пости й сиропустний тиждень перед Великим постом.
- б) дві загальниці, а саме по Різдві й по Великодні.

Шеста церковна заповідь забороняє читати й передплачувати та купувати книжки й письма, ворожі Церкві, противні вірі й обичайності, тому, що вони небезпечні для нашого спасення.

Кожний член кат. Церкви повинен боронити Церкву словом та прикладом, а, оскільки можливо, й письмом.

Він обов'язаний і тими самими способами ширити св. віру.

3. Почитання Святих.

1. Ділом посереднього почитання Бога є почитання Святих. Почитаючи Святих, віддаємо честь самому Богу, котрий своєю ласкою підніс Святих до високого совершенства та зробив їх учасниками свого блаженства.

Всі християни є покликані до святости. Св. Павло учить: »Бо воля Божя така: ваше освячення«. (І. Сол. 4. 3.) Багато при допомозі Божої ласки й вірним співділанням з нею дійшло до такого високого ступня духовного совершенства, що Церква, по старанному розслідуванню їх життя, проголосила їх достойними почитання і призивання їх помічі та заступництва, а їх імена помістила в списі Святих.

Почитання Святих різниться від почеси, належній самому Богу, так само різниться молитва до Бога від молитви

до Святих. Ми почитаємо Бога й молимося до Бога, як до нашого найвищого Пана і всемогучого Сотворителя, а Святих почитаємо так, що призиваємо їх помічі й заступництва у Господа, почитаємо їх моці, останки й образи та стараємося наслідувати їх. Святі моці є останки тіл Святих, святі останки є це предмети, що стояли в близькій зв'язку зі Святими. Почитання святих моців, останків і образів не противиться почитанню Бога, бо ми не молимося до них, а тільки до тих осіб, до котрих вони колись належали, чи так, котрих вони зображають.

До Святих належать також Ангели, що є слугами Божими. Особливо маємо почитати свого Ангела хоронителя, котрого Бог дав нам, щоб він був нашим невідступним духовим товаришем і хоронив нас від злого, та намовляв до доброго.

Перед усіми Ангелами і Святими повинні ми почитати та призивати Пресв. Діву Марію, бо Вона є Божою Матір'ю, перевищає всіх Ангелів і Святих Божою ласкою і святістю, і її заступництво перед Богом має найбільшу силу.

2. Почитання образів Святих вирішив VII. всел. собор у Нікеї в 787 р. Хрести й образи, якими ми украшаємо церкви й доми та ставляємо їх на площах і при дорогах, підносять наше серце до Бога, подають нам святі гадки і в'яжуть нас з ними, котрих зображають.

Почитання моців Святих і святих останків наводить нам дуже численно св. Письмо та св. Передання. Ізраїльтяни вивезли кості Йосифа з Єгипту, Елісеї ударив одежею Ілїї по воді й розділив Йордан, умерший, якого діткнули кості Елісея, воскрес. Кровоточна невіста, діткнувшись краю одежі Спасителя, виздоровіла. Пояс і хустки св. Павла оздоровляли хорих.

Церква від найдавніших часів почитала моці й останки Святих. Християни (в II. стол.) позбирали були кості муч. св. Ігнатія Антіохійського і муч. св. Полікарпа Смирненського як «дорогоцінні скарби». Вони губками й хустками вибирали кров святих мучеників, нпр. св. Кипріяна (в III. стол.), а день їх смерті святкували торжественно як день уродин до неба.

Почитання моців Святих і св. останків відповідає зовсім нашій природі. Любов ділає те, що кого любимо, почитаємо його тіло і його предмети й по його смерті. На це вказують всі музеї з безчисленними історичними пам'ятниками.

На почитанню Святих та на надії на їх заступництво основуються прощі до гробів Святих та до церков з чудотворними іконами. Господь Бог є всюди присутній і може

нас вислухати на кожному місці, але з Його волі є місця, де Він скорше нас вислухує, як це вказує нам історія чудотворних ікон і небесних появ Пресв. Діви. Кожна св. проща мусить мати за ціль поправу нашого духового життя і бажання ревнішого почитання Бога. Ісус Христос, Марія, Йосиф, св. Павло відбували прощу до Єрусалиму.

4. Присяга.

1. Присягати значить взивати всевідучого Бога за свідка правди наших слів. Присяга може бути потверджуюча (нпр. присяга свідків у суді) і прирікаюча (нпр. присяга урядовця, вояка). Присяга є не лише етично дозволена, але як акт віри у всевідучого і справедливого Бога є ділом богопочитання і має високу моральну цінність.

Проти присяги покликуються еретики (Пелягїяни, Катарі, Меноніти, Квакуери й інші) на слова І. Христа: »Ще чули ви, що сказано старим: не присягай криво, а віддай Господеві твої клятви. А я кажу вам, щоб ви зовсім не клялися, ані небом, бо воно престіл Божий, ані землею, бо вона підніжок Його ніг, ані Єрусалимом, бо він місто великого царя. ані твоєю головою не кленися, бо не можеш одного волоска білим або чорним зробити. А ваше слово нехай буде: так, так, ні, ні; а що більш над це, є від лукавого«. (Мат. 5. 34—37.) Цими словами забороняє Христос легкодушну присягу й напоминає до моральної правдолюбивості, котра робила б присягу непотрібною і зайвою. Христос дозволив заприсягнути себе первосвященикові (Мат. 26. 64.) і св. Павло уживав дуже часто присяги (Рим. 1. 9.; 2. Кор. 1. 23.; Галат. 1. 20.) »Свідком мені Бог«, »Я свідком Бога призиваю на свою душу«, »А що вам пишу це перед Богом, що не обманюю«.

2. Умовини дозволеної присяги по словам пророка Єремії є: »в істинні, суді і в правді«.

»В істинні« значить присягаючий повинен бути в пересвідченню правдивості своїх слів, а в прирікаючій присязі повинен мати волю дійсно виконати заприсяжене приречення. Ложне свідцтво чи кривоприсяга є злочином проти святости Бога і проти загального добра. Таким злочином є двозначний вислів при присязі з наміром ввести в блуд. Уже Ціцерон осуджує такого, що каже »*Juravi lingua, mentem injuratum gero*«.

»В суді« значить розважно, т. є. можна присягати тільки з важних причин і на важну річ, особливо на вимогу зверхности.

»В правді« значить у справедливості, т. є. предмет присяги повинен бути етично дозволений.

Повищі умовини дотичать не тільки того, хто складає присягу, але також і того, хто її вимагає або приймає. Не слід отже вимагати присяги для маловажних речей та від осіб, що не розуміють святости присяги або що готові присягнути ложно. Лише суддя може на вимогу сторони допустити до присяги такого, про котрого пересвідчений, що він присягне криво.

Прирікаюча присяга потягає за собою обов'язок незломної вірности, як тільки предмет присяги є дозволений і можливий. Якщо предмет присяги є грішний, то є це образою Бога, і не вільно присяги виконати.*

Обов'язок виконати прирікаючу присягу відпадає, якщо:

- а) є без нашої вини фізично або морально неможливий,
- б) умовина приречення не була витримана,
- в) той, в чию користь зложена присяга, добровільно зрікається її виконання.

5. Обіт.

Обіт є обітниця Богу, котрою зобов'язуємося зробити якесь ліпше добро. До важности обіту належить: добровільне приречення і мила Богу річ.

Обіти розрізняємо:

- а) особові (богомілья) та предметові (украшення церкви),
- б) умовні (богомілья на випадок виздоровлення) й безумовні, незалежні від ніякої умовини,
- в) часові й досмертні,
- г) звичайні й торжественні, які складають у монастирі.

Обіт є ділом богопочитання, бо ним визнаємо верховну власть Бога й робимо жертву для Бога. Він є висловом любови й вдячності для Бога. Зложення обіту є дуже спасенне, бо наша воля дістає сильніший напрям до добра, а діла обіту мають релігійний характер і є заслужні у високому ступні.

Обіт потягає за собою обов'язок точно виконати приречення. »Якщо обіцяєш Господу Богу твому, не відкладай

---

* Гал. князь Володимирко присягнув угорському королеві Гейзі II. на хрест св. Стефана, в котрому була частина хреста Христового, що не буде землі його воювати й віддасть забрані міста князеві Ізяславові. Та коли вороже військо відійшло, він не думав додержати присяги. Воевода Ізяслава пригадав йому зложену присягу й цілований хрест. »Який хрест? Той маленький?« — з насміхом сказав Володимирко. Та не минуло кілька годин — каже літописець — як князь ішов до вечерні, з ним стався грець (апоплексія) і він того ж дня помер. (1152 р.)

це зробити.» (5 Мойс. 23. 21.) »Ліпше є не складати обіту, ніж не додержати того, що обіцювалося.» (Еклез. 5. 4.)

Обов'язок виконати обіт відпадає:

а) коли це виконати стало неможливе, а при умовних обітах, коли умовина не дотримана,

б) коли предмет обіту підлягає особі, котра уневажнює цей обіт (отець-обіт малолітньої дитини) на основі достаточної причини,

в) церковна власть може диспензувати від виконання обіту. Вона може замінити предмет обіту більший на менший.

6. Гріхи проти почитання Бога.

Кожний гріх, особливо тяжкий, є порушенням обов'язку почитання Бога. Особливими гріхами проти почитання Бога є: ідолопоклонство, богохульство, святотатство, святокупство, ворожитство й чарівництво.

Ідолопоклонство є віддавання Божої почеси сотворінню.*

Богохульство є наруга словом або ділом з Бога (безпосереднє), або зі Святих чи святих діл або речей (посереднє**). Цього гріха допускаються часто в проклинах, хоч бувають прокляти лиш наслідком сильного гніву або браку виховання і не мають наміру хулити Бога. Тут треба відрізнити привичку виповідати без почеси ім'я Бога й святих, котра, хоч є доганна, сама в собі не виходить поза легкий гріх.

Святотатство є дійсне збезчещення посвячених Богу місць, діл і осіб, а особливо недостойне прийняття св. Тайн.

Найбільше святотатство є свідомо недостойне прийняття Пресв. Евхаристії.

---

* Я не молюсь давно...
Кому молитись буду?
Відкіль, з яких висот богів собі зніму?
Мій бог — краса землі.

(М. Філянський. »Calendarium«)

** Я мав товариша, що казав: »Якщо Бог існує, то він заслуговує на в'язницю«. Скажім, що існує цей Бог... і що? Він є добрий, Він є справедливий, Він сотворив мене на те, щоб у п'ядесяти році життя, тоді коли я є багатий, славний, щасливий в подружжі, брутально вирвати мені ціле це мое щастя за те, що я ціле своє життя посвятив для пільги нещасним, що я лікував і привертав до життя призначених вже на смерть...»
(Ш. Бурже »Змисл смерті«.)

Святокупство є торг духовими ділами або церковними урядами за дочасну заплату. Від чарівника Симона, що за гроші хотів від Апостолів купити владу діляти Св. Духа, називається цей гріх симонія. В святокупстві міститься: грішна воля, духовне добро й заплата грішми або особистими послугами.

Подавання стипендій на Службу Божу є підмогою для священика, що по установі Господа повинен з престолу жити. Те саме розуміється про »священічі треби« (iura stolae.) »Коли ми сіяли вам духовне, чи велика річ, коли б ми ваше тілесне жали?« (1. Кор. 9. 11.). »Чи не знаєте, що котрі в святині працюють, зі святині їдять, а котрі вівтареві служать, з вівтарем діляться. Так і Господь постановив, щоб ті, що голосять Євангеліє, з Євангелія жили«. (1. Кор. 9. 13—16).

Ворожитством грішить той, хто за виразним або подуманим призначенням злого духа хоче вивідатися про будучі речі.

Чарівництвом грішить той, хто при допомозі злого духа хоче зробити незвичайні речі.

Обов'язкова лектура до II. частини »Етики«: »Наслідкування Христа Томи Гемеркена Кемпійського. II. книга: Сердешна понука до духовного життя.

III. ЧАСИНА.

Обов'язки христіянина супроти себе самого.

1. Любов себе самого й покая.

1. Любити себе самого значить справді бажати собі вічного щастя, яким є посідання Бога, та дочасного добра, оскільки воно не перешкоджає нашому вічному спасенню.

Така любов впливає з любови Бога, котрий є найвищим добром і нашою остаточною ціллю. Кожному чоловікові вроджена природна любов себе самого: він змагає до самоохорони й доброго поводження. Природна любов усовершенується та освячується надприродною любовю.

Любов себе самого є конечною умовою до спасення і є наказана Ісусом Христом, бо в заповіді любови ближнього є вона мірою і взірцем: »Любитимеш ближнього твого, як себе самого«. (Мат. 22. 39). Не є вона просто наказана, бо вже з природи є нам вроджена.

Християнській любові себе самого противиться себелюбство (еґоїзм), в котрому чоловік кладе себе самого осередком усіх своїх бажань і заходів та не думає навіть про любов Бога й ближнього. Таке себелюбство ганить Ісус Христос: »Хто любить свою душу (життя), погубить її, а хто ненавидить свою душу в цім світі, заховає її на життя вічне.« (Йоан 12. 25).*

2. Людина, що любить себе по християнськи, мусить себе цінити й бути покірною.

Цінить себе той, хто цінить свою особу та одержані від Бога природні й надприродні дари. Цей обов'язок виливає з правди, що ми сотворені по образу й подобию Божому, що ми відкуплені чесною кров'ю Христа, що ми є храмом Св. Духа й дітьми Божими. »Так полюбив Бог світ, що Сина свого єдиного родного дав за нас«. (Йоан 3. 16.) »Ви куплені високою ціною.

---

* »Ісус Христос не зробив нічого іншого, як тільки навчив людей, що вони люблять самі себе, що є невільниками, сліпими, недужими, нещасливими та грішниками; що треба їх висвободити, освятити, просвітити й вилікувати; що досягнути це ненавидячи самих себе, йдучи за ним через нужду та хресну смерть.« (Б. Паскаль »Думки« VII., 545.)

Прославляйте й носіть Бога у вашім тілі... не ставайте невільниками людей.» (1. Кор. 6. 20, 7. 23.)

До себецінення належить покора. Людина признає у безоглядній залежності від Бога свою гріховність і з радістю приписує всі свої прикмети й заслуги Божій ласці.

Покора є обов'язком. Христос учить: »Возьміть мое ярмо на себе й навчіться від мене, бо я лагідний і покірного серця, а найдете сулокій для ваших душ. Бо мое ярмо миле й мій тягар легкий«. (Мат. 11. 29.)

»Прийшло їм на думку, хто з них був би більший. А Ісус бачучи думки їх серця, взяв дитину й поставив її коло себе та сказав їм: Хто прийме цю дитину в мое ім'я, мене приймає, а хто мене прийме, приймає того, що мене послав. Бо хто менший між усіма вами, той є великий.« (Лук. 9. 46.) Кожний, хто виносить себе, буде понижений, а хто понижає себе, буде вивисшений. (Лук. 18. 14.)

Покора є підвалиною кожної чесноти, без неї, каже Христос, не можна навіть вірити. Христос, грозячи невірющим містам, Хоразинові й Витсаїлі, в яких сталося дуже багато Його чудес, а вони не покаюлися, сказав: »Славлю тебе, Отче, Господи неба й землі, що ти закрив це перед мудрими й розумними, а відкрив те немовлятам (покірним). Так, Отче, бо так тобі подобалося«. (Мат. 11. 25.)

Героїчний ступінь покори є радісне перенесення незаслуженого упослідження і великодушне бажання образи, погорди задля Христа.

Покорі противиться гордість: грішне вивищування себе та бажання відзначень. Гордість зачисляється до головних гріхів, бо з неї походить багато інших, як нпр. невірство, непослух, честилюбивість, чванливість і т. п.*

Засобами до переможення гордості та збереження покори є:

1. молитва й побожні роздумування над життям Ісуса Христа;

2. роздумування над нашою слабосильністю й суєтою всього на світі;

3. виконання того, що противиться гордості, як нпр. совісний послух старшині, людяна поведінка з пониженими, убогими й інше.

---

* »Як плід гнилий, ні до чого нездалий,
Хоч праці стоїть много,
Так гордому молитва й каяття
Не помага нічого.«

(»Паренетікон« XXXIV.)

2. Старання про спасення власної душі.

1. Це найперший наш обов'язок, «одно потрібне» (Лук. 10. 42.), бо «що допоможе чоловікові, коли ввесь світ здобуде, а свою душу занапастить». (Мат. 16. 26.). Цей обов'язок виконує людина, коли вистерігається всякого гріха, а упавши в гріх, не зволікає через покайння примиритися з Богом, та коли виконує добрі діла й чесноти*.

Цьому обов'язкові протидіє лінєвство або недбальство: відразу до всього того, що в'дноситься до Бога і служби Божої. Лінєвство є головним гріхом, бо з нього походить багато інших, як занедбання молитви, Служби Божої, св. Тайн, зле приготування до них, сумнів у вірі і т. п.

Засобами проти лінєвства є молитва, побожне роздумування над страстями Христовими і безчисленними Божими ласками, роздумування над вічною щасливістю в небі, роздумування над життям Святих та злих наслідків лінєвства.

2. Кожний християнин обов'язаний змагати до совершенства по словам Ісуса Христа: «Будьте звершеними, як і ваш Отець небесний є звершений». (Мат. 5. 48). «Святий пехай дальше освячується». (Откр. 22. 11).

Хто прямує до совершенства, той прямує до чистоти серця і видосконалення в собі чесноти. Така людина може надіятися від Бога надзвичайних ласк і особливої охорони в безпеці гріха, і його вічна щасливість буде тим більша, чим вищий ступінь совершенства досягнула вона в життю.

Хто хоче прямувати до чистоти серця, мусить покласти собі за завдання щораз ліпше пізнавати себе самого**. Це річ трудна, бо вроджене себелюбство перешкоджає нам, а часто є причиною самодурства, що ми вільні від всяких хиб. «Коли скажемо, що не маємо гріха, обманюємо самих себе й нема в нас правди». (1. Йоан 1. 8).

Засобами до себепізнання є:

- 1) покірна молитва про це,
- 2) чуйність на свої діла й на зворушення серця***,

---

* Гр. Квітка-Основяненко «Маруся» I.

** «Мое сумління не турбує мене — озирнутись назад мені не соромно — недоплати, здається, за мною нема. Як умів, так робив, але однопевне — робив чесно. Що вийшло з тієї роботи, чи потрібна вона була до чого, і взагалі судити не мені».

(О. Кониський в листі до Ом. Огоновського 1888 р.)

*** «Людина є вже така, що як тільки повторятимемо їй, що вона дурна, повірить у це: якщо вмовлятиме собі те саме, також повірить. Бо людина веде сама з собою внутрішню розмову, якою треба добре покерму-

3) порівняння себе з нашим ідеалом І. Христом та зі Святими, особливо з тими зі Святих, що близькі нашому становичу чи нашим обставинам*,

4) дбайливе зважання на суд наших суперників і противників, який рідко є зовсім безосновний,

5) поминення суду облесників.

Пізнання наших злих сторін має довести нас до того, щоб ми їх зненавиділи і старалися позбутися їх. Таку постанову треба робити щоденно й за кожний блуд наложити собі покуту.

3. Пізнання наших злих сторін і блудів має спонукати нас до боротьби проти покус.

Не треба самому спроваджувати на себе покус, а навпаки, як її не можна уникнути, то треба приготувитися до її поборення молитвою і збудженням відризи до того гріха.

Коли ж покуса найшла несподівано, треба з усією силою відразу їй спротивитися і в молитві прибігати до Бога, до Преч. Діви, до Ангела хоронителя і Святих, надіючись на слова св. Павла: »Бог вірний, що не допустить спокушувати вас більш того, що можете, але разом з покусом пішло й поміч, щоб ви могли витримати«. (1. Кор. 10.13.). Щоб з усією силою виступити проти покуси, треба згадати на всевідучість Бога, на любов Спасителя до нас, на нагороду в небі та вічну кару в пеклі.

Помічною понукою до спротиву покусі є згадка на сором і неславу на світі, які є наслідками гріха, на утрату любови й пошани в інших, на шкоду, що й спричиняє гріх на здорові, майні нашим чи нашого ближнього.

Коли мине покуса, а ми її перемогли, дякуймо за це Богу і не приписуймо гордовито собі цієї перемоги. Якщо ми в часі покуси упали, треба сердечно каятися і якнайскоріше з того гріха висповідатися.

4. Засоби в прямуванні до совершенства є загальні й особливі.

До загальних засобів причисляємо: частішу молитву, читання побожних книжок, часте слухання Служби Божої

вати: »Corrumpunt bonos mores colloquia prava«. Треба зберігати мовчанку, як довго тільки можна, і розмовляти лише про Бога, про котрого знаємо, що є Правдою; і в цей спосіб впоюється її самому собі«.

(Б. Паскаль. »Думки« VII., 536).

* »Пізнання Бога без пізнання нашої нужди родить гордість. Пізнання власної нужди без пізнання Бога родить розпуку. Пізнання Ісуса Христа є осередком в якому знаходимо і Бога і власну нужду«.

(Б. Паскаль. »Думки« VII., 527).

і приймання св. Тайн Покаяння та Евхаристії, побожне уживання благословених речей, як нпр. свяченої води, хрестика, медаліка, образка, вступлення в члени церковного братства й умертвлення.

В церковному братстві спільна молитва, спільні добрі діла та взаємний добрий приклад є сильною понукою до совершенства.

В умертвленню відмовляємо собі дозволених і нам приємних речей та утіх, щоб тим легше здержатися від заборонених речей. Вищий ступінь умертвлення є добровільно приймати на себе неприємності і труди, щоб привикати до терпеливості в трудах і нещастю. Одначе при тому треба вважати на своє здоров'я та на обов'язки свого стану. З огляду на ті наші завдання треба вибирати відповідні способи умертвлення та лучити з тим і внутрішнє умертвлення, яке полягає в тому, щоб у щоденному життю жертвувати себе Богу, годитися з Його св. волею та покірно приймати все те, що Бог дає.

Самовідречення приказав нам І. Христос: «Царство небесне терпить насилля і тільки насильники здобувають його.» (Мат. 11. 12.) «Коли хто хоче за мною йти, нехай відречеться себе самого й візьме свій хрест і за мною іде.» (Мат. 16. 24.)

5. До особливих засобів у прямуванні до совершенства належать: євангельські ради й чернечі обіти.

Євангельські ради є три: добровільне убожество, досмертна чистота й совершенний послух духовному старшині. Вони називаються євангельськими тому, що випливають з духа св. Євангелія і є властиві християнству.

Добровільним убожеством зрікаємося права власності. Ісус Христос радить таке убожество: «Коли хочеш бути звершеним, іди, продай, що маєш, і дай убогим, а матимеш скарб на небі, і прийди та йди за мною.» (Мат. 19. 21.)

Досмертна чистота (дівицтво) є добровільна, досмертна, здержливість не тільки від всякої нечистої похоти, але й від подружжя, щоб виключно служити Богу. «Не всі розуміють це слово, а кому дано... Є сконці... задля царства небесного. Хто може поняти, нехай розуміє.» (Мат. 19, 12.)

Совершенним послухом добровільно зрікаємося власної волі, щоб під духовним настоятелем певніше виконувати Божу волю. Христос радить совершенний послух: «Коли хто хоче за мною йти, нехай відречеться себе самого і візьме свій хрест та іде за мною.» (Мат. 16. 24.)

Чернечі обіти, тзв. торжественні, складають ті, що вступають у чернечий, монаший чин; є то обіти добровіль-

ного убожества, досмертної чистоти й совершенного послуху. Під духовним чином розуміємо спільне, під окремим настоятелем Богу посвячене життя християнських осіб на основі устава, одобреного кат. Церквою.

Чернече життя є дуже спасенне. В чині легше прямувати до христ. совершенства завдяки свободі від всяких земських турбот і розривок. Чернечий стан є совершенніший, то й діла, довершені в нім, є перед Богом цінніші.

Духовні чини є дуже корисні для душевного й тілесного добра людства, бо вони дають живий приклад совершенного життя і безнастанно приносять Богу молитви, жертви й добрі діла. Члени чина віддаються душпастирству, місіям, плеканню хорих і убогих, вихованню молоді, науці і т. п., тому через своє відлучення від світа стають світові ще більше позиточними.

3. Змагання до доброї слави.

1. Добра слава є похвальний суд інших про спосіб нашого думання і поведінки. Він є похвалою, коли інші висловлюють цей суд про нас, а коли заявляють це супроти нас ділом, він називається почесстю.

Нашим обов'язком є змагати до доброї слави у чесних людей, бо добра наша слава є спонукою до видержання в доброму і вона є теж конечною умовиною нашої успішної діяльності в суспільності. »Дбайте про чесне перед усіми людьми«. (Рим. 13. 17.)*

Спонукою старання про добру славу має бути слава Божа, по словам Господа: »Так нехай світить ваше світло перед людьми, щоб бачили ваші добрі діла та прославляли вашого Отця, що на небесах.« (Мат. 5. 16.)**

Набувати добру славу можна тільки чесними засобами, »Накінець, брати, що тільки правдиве, що тільки чесне, що тільки

---

* »Не треба бути надто ревними та дрібничковими в перестеріганню нашої доброї слави. Ті, що є в тому напрямі надто чутливими й боязливими, є подібні тим, що внаслідок якогонебудь незначного занедужання прибігають до ліків і, хочаби збереги надмірно своє здоров'я, нищать його зовсім. Так само, і, що надто заважають коло своєї доброї слави, гублять її до крихти. Припадаючи над собою, стають чудаками, вразливими, нерестерпними і самі викликають глузування клеветників«.

(»Фільотея« III., 7).

** »Не пливе супроти вітру
Запах цвітів і кадила, —
Але йде по всіх усядах
Добра слава, добрі діла«.

(»Паренетикон«. Строфа 9).

ки справедливе, що тільки святе, що тільки любе, що тільки доброславне, чи яка чеснота, чи яка похвала, це розважайте.» (Филип. 4. 8).

Одначе св. ап. Павло остерігає нас, щоб ми прихильний суд людей не вважали за наше найвище добро. Тим самим треба нам більше відпирати закиди проти нас, як домагатися признання. Він каже: »Чи я стараюся тепер позискати людей, чи Бога? Чи шукаю подобатися людям? Коли б я ще людям хотів подобатися, не був би слугою Христовим.« (Галат. 1. 10.)*

Є випадки, в яких ми можемо хвалитися, а саме, коли тим даємо приклад іншим, або коли таким способом обороняємо нашу діяльність. Тому дозволено домагатися нагороди за заслуги (нпр. відзначення), якщо через те ми починаємося до Божої слави, як цеї почеси вимагає наше становище, або коли через те заохотимо інших до виконання обов'язків. При тому треба задержати покору та увагу на нашу недосконалість.**

З другого боку вільно нам зректися почеси й відзначення, якщо це починається до слави Божої, до нашого спасення, або до спасення ближніх.***

Гріхами проти обов'язку старатися про добру славу є:

а) Байдужність на те, що чесні люди про нас думають. Св. Августин: »*Nobis nesessaria est vita nostra, aliis fama nostra.*«

б) Безстидність, яка є об'явом найбільшого морального упадку та зледащілості.

в) Честилюбивість, коли похвали світа вважаємо одним пожаданим добром.

---

* Відзначення й достоїнства є неначе шафран, що, подоптаний, росте буйніше й густіше. Краса перестає бути прикметою тоді, коли хто хоче звертати на неї увагу інших. Правдива краса не бачить себе. І наука опоганює нас, коли нас надуває і переходить у гордість«.

(«Фільотея» . III, 4).

** »Це правда, в життю мав я багато такого, що світ вважає гідним зазидування. Але вір мені, прикрих сторін життя, принайменше мого, навітьотною частиною не переважають кращі дні. Прикрі сторони життя снуються червоною ниткою і супроти них людина в старшому віці стає щораз то більше безбороня.

(K. F. Gauss в листі до свого друга Bolyai 1848 р.)

*** »Одною з найвимовніших його прикмет був брак хочби найменшої охоти до суперництва, особистої жадоби слави, любування в похвалах, почесях. Його байдужність до всяких похвал доходила в ньому до погорди. Та скромність, яку він зберігав у всіх обставинах, якій надавав якнайбільше труду та якнайменше блиску, була в ньому щира, зовсім без чванливості«.

(Gilbert про V. A. Puiseux »Правда« I. 1).

2. Придбану добру славу треба берегти й уникати всього того, що могло б їй пошкодити. Навіть треба уникати тіні гріха, щоб не дати згіршення або злобному чоловікові приводу до клевети. Треба чесними способами відпирати несправедливі напади на нашу добру славу. Не можна за-слонюватися словами: »Я маю чисту совість, а інші нехай говорять про мене, що хочуть«, бо по словам св. Августина »добра совість і добра слава не є одно й те саме. Добра совість потрібна тобі самому задля тебе самого, а добра слава потрібна тобі задля твоїх ближніх.«

Малі догани треба пускати мимо, бо той, що не може знести й найменшої догани, виявляє пусту дражливість, яка може довести до помсти супроти ближнього.

Оборона доброї слави мусить відбуватися дозволеним способом і з пощадою ближнього, без огляду на те, чи та оборона є приватна, чи дорогою суду. Вона не повинна бути нападом на честь ближнього, бо тим себе ніхто не очистить, коли другого зогидить. А навіть, якщо єдиним способом збереження власної честі є виявлення хиб ближнього, то це мусить відбуватися з найбільшою його пощадою. Все треба мати на оці, що добра слава, заслужена довгим чесним життям, не так легко заколибається у чесних і розсудних людей, та що з огляду на нашу грішність і недостойність треба нам перед Богом терпеливо зносити всякі зневаги.

3. До оборони доброї слави уживають грішні люди двобою.

Двобій є боротьба між двома особами на основі попередньої умови щодо місця, зброї і часу.

Двобій є наміреним убивством і самовбивством. Лише Бог є паном нашого життя і смерті.

Двобій є ділом низької і грубої помсти і зовсім не надається ні до оборони порушеної честі, ані не доказує відваги.

Він є присвоєнням собі самому права робити справедливість.

Він нерозумний, бо ображений може легко в ньому упасти.

Доказом хоробрости не є переступлення Божого закону, а виповнення його всупереч проти пересудам світа.

Церква карає виключенням тих, що стають до двобою, і тих, що помагають та є присутні при ньому, а упавшим у двобою Церква забороняє християнського похорону.

4. Старання про здоров'я тіла.

1. Людське тіло є мешканням і оруддям безсмертної душі, відкупленої Спасителем. Душа разом з тілом повинна стара-

тися про спасення, і тіло повинно також деколи брати участь у щасливості душі. Тому не вільно розніжнювати тіла, бо воно стане тираном душі, ані не вільно його калічити та самовільно скорочувати собі життя.

Саме для тіла установив Спаситель видимі знаки своїх невидимих благодатей. Христос відкупив цілого чоловіка, тому й тіло по своїм воскресенню стане (у праведника) подібне до прославленого тіла Спасителя. »Чи не знаєте, що тіла ваші є храмом живучого у вас Святого Духа«? (І. Кор. 6. 19).

Для удержання здоров'я тіла потрібні: пожива, одяг і відпочинок.

Пожива піддержує фізичні сили. При їдженню є обов'язком чеснота вмірености, яка впливає з цінення самого себе.

Уміреність є належне запанування над хильністю до корму й напиту. Гріхом проти цього є неуміреність (щодо кількості страви й напиту) і ласунство (щодо якості страви й напиту).

Неуміреність називає св. Павло »ідолопоклонством череву й ворогом Христового хреста«. Цей гріх зачислюється до головних гріхів, бо з нього походять інші гріхи, як нечистота, марнотратність, гнів, богохульство й інші.

Одяг має бути пристосований до потреб здоров'я, відповідний до становища і пристойний. Можна числитися з вимогами моди, бо недбалість в одязі є некорисна для товариського життя, але поганим свідомством для людини є, коли у неї ноша є головним старанням. Не у зверхньому блиску, але в моральному достоїнстві лежить вартість людини.

Відпочинок і розривки є дозволені, бо вони служать до скріплення й оживлення організму. Отже заборонені є ті розривки, що є самі в собі грішні, що порушують наші обов'язки та відбуваються не в міру, не у відповідному часі й місці, вкінці ті, що невідповідні полові, станові, вікові та обставинам.

До розривок належать:

1) Розмови, що їх предмет не повинен бути неморальний. Тут треба стеретися балакливости, бо вона буває нагодою до гріха.* »Дурний носить серце на язиці, а мудрий язик на серцю«.

2) Відвідування театру як дзеркала життя і розсадника мистецтва. Треба уникати вистав, що побуджують змисловість,

---

* »Чесні люди в розмові повинні бути пчолами, що збирають між солов'ячої і чесною балачки, а не громадами ос, що сідають на гнилі й опоганюються. А один з найпідліших блудів розмови є висмівання«.

(»Фільотея« III., 27.)

що дають гріхові ім'я чесноти та переносять нас у казочний світ, а відтягають нас від обов'язків реального життя.

3) Танець може легко при необережності стати нагодою до гріха. Танець, що порушує стидливість, є тимсамим неморальний.

4) Гра є розривкою, в якій учасники змагаються за певний вислід. Вона не може бути джерелом зиску і не може відбуватися пристрасно. Закладова сума мусить бути розмірно незначна. Газардові гри, в яких виграна залежить лише від випадку, можуть бути навіть тяжко грішними.

5) Читання. Тут треба уникати книжок і письм, що обчислені на підкопання релігійності й моральності, розбуджують пристрасі й поширюють згіршення. Читання має бути розумне й добре упорядковане. Пристрасне читання позбавляє нас часу й охоти до поважних занять і через те не є відпочинком.*

6) Вправи в мистецтві, як у співі, музиці, малярстві. Це найкраща розривка. Вправи тілесні є похвальні, оскільки причиняються до здоров'я і скріплення тіла.

Взагалі треба стерегтися пристрасти до розривок, хочби й дозволених. Така пристрасть противиться християнській обов'язковості й самовідреченню. З другого боку треба мати на увазі, що понурість та сумовитість є чужі християнському духові.

5. Старання про удержання життя.

1. З любови себе самого впливає обов'язок старатися про удержання тілесного життя, щоб могли виконати Богом назначену ціль життя.

Цей обов'язок не є безумовний, бо тілесне життя не є нашим найвищим добром.

Дозволено пожертвувати своє життя з любови до ближнього, щоб йому допомогти в нужді або врятувати його життя.

Є обов'язком пожертвувати своє життя, якщо вимагає того наше звання, або якщо не можна життя врятувати без порушення вищого обов'язку, нпр. віри. Є це геройська чеснота самопосягати, нпр. воjakів у часі війни, лікарів і

---

* »Вода, що довго капає на камінь,
І в камені проверчує діру,
Отак, хто книги праведні читає,
З болота буденности вилітає,
З душі брудоту й погань вимітає«.

(«Паренетикон» Стрoфи 43).

священиків у заразливо хворих. »І ми (за прикладам Христа) повинні класти душі за братів«. (Йоан І. 3.16).

»Хто погубить душу свою мене ради, знайде її«. (Мат.10.39).

В часі недуги є нашим обов'язком старатися про повернення здоров'я: уживати природних ліків, засягати ради лікаря. Це фізичні засоби, а духовими є молитва за терпеливість у недузі і за виздоровлення та св. Тайни: Покаяння, Пресв. Євхаристії і Єлеопомазання, що дають внутрішнє освячення і потіху, а навіть здоров'я.

Не є нашим обов'язком у тяжкій недузі піддаватися певній операції.

Християнин уважає недугу за Божий допуст на покуту за гріхи та на збільшення заслуг, тому обов'язком в недузі є терпеливість і здача на Божу волю.*

Хворий жертвує свої болі разом зі страстями Спасителя небесному Отцеві. Він не нарікає на те, що може мусіти умирати, а здається на Бога словами Ісуса: »Да будет воля Твоя!«

Хворий християнин є терпеливий, вибачливий і вдячний для тих, що його в недузі доглядають, а якщо найближчі занедбують його, то й це терпеливо зносить разом з терплячим Христом, котрий зносив крім тілесних болів ще й наругу недолудків.

Бажати собі смерті дозволено, коли це походить з моральною доброго або рівнодушного мотиву, нпр. щоб звільнитися від превеликих болів. Це бажання смерті мусить лучитися зі здачею на Божу волю. Воно є навіть добре і святе, коли походить з туги за небесною щасливістю. Св. Павло каже до Филип'ян: »Маю бажання розв'язатись і бути з Христом«. (1. 23).

2. Обов'язкові старатися про вдержання життя противиться:

Нарочне калічення тіла, шкодження своєму здоров'ю, непотрібне наражування життя на небезпеку й самовбивство.

Самовбивство це вбиття себе самого на холодно і свобідною волею. Воно є порушенням прав Бога, пана життя і смерті, та виповідженням Йому служби.**

---

* »В недузі серед невисказаних болів кликав Шопенгавер: »Боже, мій Боже!« А коли присутній лікар спитав його: »Чи існує ще який Бог у вашій філософії?«, Шопенгавер відповів: »Вона без Бога не вистачає в болях; з моєю філософією мусить бути інакше, коли я подужаю«.

(»Zeit und Lebensbilder«. Freiburg, 1889).

** »Світу не можна вважати мешканням, що його винаймають, бо людина входить у життя не застановившись, чи загалом варто жити.

Воно є гріхом проти любови себе самого, бо самогубець позбавляє себе вічного спасення, і проти любови ближніх, бо він покидає обов'язки супроти них і всієї суспільності.* Тому Церква відмовляє самогубцеві християнського похорону.

Арістотель, Платон, Вергілій, Цезар називають самовбийників малодухами, що не мають сміливости й відваги перенести нещастя.** Правдива сила волі показується в тому, що ми бодьоро зносимо злидні, а не через те, що трусливо утікаємо від них.*** Філософи Кант, Фіхте, Гегель є противниками самовбивства. Прихильники песимізму й матеріалізму, які вчать, що зі смертю кінчається все, допускають самовбивство. (Шопенгавер, Ніцше.)

6. Чеснота чистоти.

1. До засобів старання про здоров'я тіла належить чеснота чистоти: поборювання тілесної похоти. Природним сторожем чистоти є почування стидливости, себто обриднення всього того, що може образити чистоту серця. Це почування повинні ми постійно піддержувати і плекати та довести його до по-

---

Світ то наша родинна твердиня... а чим гірше нам у ній, тим менше годиться її залишати. Не в тому річ, чи цей світ є надто сумний, щоб його любити, чи надто веселий, щоб його не любити: річ у тому, що коли любити річ, то її веселість є причиною, щоб її любити; а її смуток причиною, щоб її ще більше любити.

(Ж. К. Честертен: »Orthodoxy«).

* »Самовбивство — це найбільш мерзке діло, моє дитя, єдине, за яке не можна викликати жалю, бо смерть і злочин лучаться разом...«

(Ф. Шіллер: »Хитрощі й любов« V. 1. Слова Міллера.)

** »Мученик — це людина, що так високо цінила те, що за нею, що забула про своє особисте життя. Самовбийник — це людина, яка так низько цинить те все, що поза нею, що хоче на раз все покінчити«.

(Ж. К. Честертен: »Orthodoxy«.)

*** » — Все розумування проти самовбивства є видумане людьми, які люблять життя і хочуть, щоб усі його любили так, як вони. З найбільш звірячого інстинкту вдалося їм зробити чесноту.

— Але саме цей інстинкт — відповів я — доказує, що самогубство є противне природі, противне ладові і противне законові.

— Ідіть далі аж до кінця — сказала вона глумливо, скажіть, що це заборонене Богом... Це мало б принайменше змисл... Я при звичаєна до застанови над життям і знаю, що Бога нема. Знаю, що нема іншого світу. Знаю, що добро і зло є вислідом дідичних спосібностей і приміювань до них...

— А коли б вояк в окопах, який небудь, котрого ви шануете, любите, сказав: »Надто терплю, і забився,« — що ви про нього подумали б?

— Що він боягуз...

(П. Буржé: »Змисл смерті«).

стійної відрази супроти, всього того, що нарушує чистоту, себто до чесноти чистоти.

Чистота є наказана Богом у еванг. Мат. 5. 8.: »Блаженні чисті серцем, бо вони Бога побачать«, у св. Павла I. Сол. 4. 3.: »Це бо є воля Божа: ваше освячення, щоб ви здержувалися від розпусти, щоб кожний з вас умів свою посудину держати в святості й честі, не в пристрасній похоті, як погани, що не знають Бога.«

Розум просвічений вірою пізнає, що наше тіло — це добро, яке Бог нам дав до законного вжитку. Тому коли уживаємо тіла і його членів проти Божої волі, обезчещуємо його й нарушуємо права Бога.

Через наше відкуплення, через св. хрещення й інші св. Тайни стає тіло святинею Святого Духа, тому обезчещення його є обезчещенням Христа і Святого Духа. Св. Павло I. Кор. 6. 15. 19. 20.: »Чи не знаєте, що тіла ваші є членами Христовими? Або, чи не знаєте, що тіло ваше є храмом живучого у вас Святого Духа, що його маєте від Бога, і що ви не свої? Бо ви куплені високою ціною. Прославляйте й носіть Бога у ваших тілах.«

Тіло наше призначене до прославлення в будучому житті, і це прославлення маємо собі заслужити особливо його чистотою. Св. Павло II. Кор. 7. 1.: »Маючи такі обітниці, очищуємо себе від всякої скверни тіла й духа, виконуючи освячення в страху Божім«.

Чистота є попри покору найкращою чеснотою. Вона є перемогою духа над тілом, а що схильність тіла є сильніша від інших змислових схильностей, то й перемога над нею є славіша.*

Заспокоєння тілесної похоти для вдержання людського роду, дозволене тільки в подружжі.**

---

* »Овочі, поки вони цілі та здорові, зберігаються легко в соломі чи в піску, чи вкінці у власних листках; але як тільки надисуті, не можна їх ніяк переховати, хіба в меді або в цукрі. Так і чистота, поки не нарушена, може збергатися різними способами, але нарушена не дасться нічим зберегти, як тільки в досконалій побожності яка є правдивим медом і духовним цукром«.

(«Фільотея» III. 12).

** »Я завсідни знав, що... що тільки в подружжі... але я не хотів про це думати. Тепер щойно розумію мій гріх, коли впала на мене кара...«

»Його схвилювання на думку про батьківство було виявом того, що він був завсідни, не зважаючи на своє теперішнє остудження, таким чоловіком, яким його зробило релігійне виховання. Христیانство, що все ґрунтується на вартості, на ціні душ, спричинює те, що ті яких серце воно виробило, не можуть заспокоїтися чисто змисловою пристрастю. Незаконна любов полишає в них несупокій...«

(П. Буржé: »Богиня помсти«).

Шоста й дев'ята Божа заповідь забороняє і зовнішній, і внутрішній гріх проти чистоти. Кожен з тих гріхів, якщо він свідомий і добровільний є смертний. Св. Павло до Єфесян 5. 3. 5: «А розпусти і усяка нечистота... нехай ані згадуються між вами... Ніякий розпусник або нечистий не має наслідства в царстві Христа й Бога». «Хто ушкодить храм Божий, того погубить Бог. Бо храм Божий є святий, а ним є ви. Нехай ніхто не обманює себе». 1. Кор. 3. 17.

Смертними гріхами є: добровільні нечисті думки й бажання, нечисті розмови, жарти й пісні, нечисті погляди й нечисті поведіння з собою й іншими.

До нечистоти приводять найчастіше: безстыдна цікавість, непристойна одіж, зле товариство, злі книжки, непристойні представлення і танці та п'янство й ліниство.

2. Нечистота є головним гріхом, бо з неї походить багато гріхів, як нпр. ліниство, гордість, жажда подобатись, зазисть, непошанування чужої власности, самовбивство, вбивство й інші.

Наслідки нечистоти є страшні і для одиниць і для всього народу. Цей гріх убив більше людей, як усі війни взагалі. Ніякий гріх не робить людини такою нещасливою, як цей гріх.

Наслідками нечистоти є розстроєння духових сил, ослаблення тіла, хирлявість, нерідко невилічні, гидкі хвороби й передчасна смерть. Нечистота потягає за собою засліплення до того ступня, що грішник стає цей гріх уважати звичайною людською немією і ділом, дозволеним природним законом або просто наказаним. З такого духового засліплення випливає безбожність, невірство й нерозкаяність.*

Погацький філософ Сенека сказав: «Maximum saeculi malum impuditia».

В боротьбі з нечистотою, що передовсім у молодому віці є тяжка, християнин має до помічі головні такі засоби: молитва, особливо в часі покуси, часта згадка на всюди-присутнього, всевідучого Бога й на любов Христа до нас, часте приймаання св. Тайн, сердечне призивання Пресвятої Діви, Святих і Ангела Хоронителя, роздумування про останні речі людини, трудолюбивість, умиртвлення тіла й самопошана.**

---

* Це собі затам; це бо така правда, як те, що я бачу тебе, ти мене. Нінащо тут світильники й каганці, нінащо місяць і сонце. А треба чистого серця, щоб могли оглядати Господню велич.

(Сельма Лягерлеф: «В різдвяну ніч»).

** Ти сто людей побив у бою

І цим пишаєшся, герою?

Ось цей лиш власну пристрать поборов,

І над тобою він горою.

(«Паренетікон». Строби 38).

При тому треба дбайливо уникати всього того, що веде до нечистоти, особливо ж надто сміливого поведення з особами іншого пола.

7. Старання про дочасне майно.

1. До вдержання життя і до виповнення різних своїх обов'язків людина потребує земського добра. Посідання земських дібр таким робом, що ніхто інший не може мати до них права, називається власністю.

Людина має право власности.

Найвищим власником всіх дібр є Господь Бог, а людина є лише дочасним завідателем своїх дібр і вона здасть звіт перед Господом Богом з того свого завідування. Противниками цієї правди є соціалісти й комуністи.

Проби комуністичних уладжень стрічаємо вже в найдавніших часах. У 1300 р. до І. Хр. введено на острові Креті своєрідний комунізм, що став зразком для т. зв. Лікургових законів у Спарті. Відтак Плятон мріяв про комунізм у своєму творі «Πολιτεία», однак Арістотель доказав безосновність цих плянів.

Проби комунізму основувалися в старовині на суспільних уладженнях, серед яких невольничий стан займав значну частину суспільности. В першій християнській громаді в Єрусалимі повстав частинний і добровільний комунізм на основі правди і любови ближнього. Християни з власної волі продавали своє майно і ціну продажі віддавали Апостолам на вдержання цілої громади. Однак хто хотів, міг задержати свою приватну власність (Діян. 5. 4.). В добровільному убожестві хотіли посвятитися на службу Богу і для добра ближніх. Згодом повстали в католицькій Церкві ересі, як нпр. Альбігензи, Анабаптисти, що відкидали право приватної власности; але кат. Церква осуджувала їх.

Перший, що науково хотів доказати можливість і потребу соціалізму, був Saint Simon (1760—1825). Але він був теоретиком, а його учень Bazard розвивав ці теорії, домагаючися скасування спадкового права. По померлому має, по його думці, наслідувати спадщину держава й розділити її між громадян відповідно до їх заслуг.

Кароль Fourier (1772—1837) виступив за відповідною для соціалізму організацією праці, а за ним Людовік Blanc (1811—1882), Фердинанд Lassale (1825—1864) та інші.

Кароль Маркс (1848) проголосив зі своїм приятелем Фридриком Енгельсом маніфест комуністичної партії до пролетарів усіх країв, а опісля уложив адресу до робітників усього світу,

що кінчається, як його маніфест, словами: »Пролетарі всіх країв, єднайтеся!« Згодом прийняли вони теорію Feuerbach-а, який заперечував дуалізм духа й матерії і все духове життя людини признав витвором матерії. Він не признавав існування Бога, зрівнав людину зі звірятем, думання уважав хемічним процесом, а смерть кінцем усього.

Marx, Engels, Bebel, Liebknecht та інші проповідують, що людина розвинулася ступнево зі звірячого стану. Вони відкидають існування Бога й будуче життя та вчать, що всяка віра в духове життя й оснований на ній лад у світі є лише наслідком економічних відносин даної епохи. Релігія є мрією та лише об'явом зовнішніх сил, які володіють щоденним життям людини. По переведенні соціального устрою в житті релігія мусітиме упасти; нова моральність і філософія, як учить Kautsky, вповні заступлять її. Він хоче пояснити розвиток християнства економічними відносинами в римському царстві. Невідрадли суспільні відносини мали спричинити, що християни відвернулися від земських речей і затужили за смертю та майбутнім кращим життям.

2. Християнство не повстало на римській області, а туга християнина за будучим життям і зворот від земських речей до небесних не є особливою признакою християнства та не становлять суті Христової науки. Старовинні Єгиптяни, Вавилонці, Ассирійці, Римляни і Греки мали також подібні вірування. Наука Христова учить також про обов'язок і вартість праці на цім світі, домагається скасування невольництва, звільнення жінки, святости родини та спричинює основи нових добродійних заведень для добра убогого й терплячого людства. Наше життя є підготуванням до позагробового життя, де людина мусітиме здати звіт зі своїх діл на землі.

Причиною повстання християнства й розвитку та розповсюдження його не є мрії, але дійсні події історичні. Пророцтва та прообрази в Старому Завіті передсказували появу Христа і його науки. Життя Спасителя, Сина Божого, серед дійсних чудес і його божественна наука, якої ніхто не міг пояснити людським способом, була причиною, що вбогі рибалки проповідували »Христа розп'ятого«, що був »згіршенням для Жидів та глупотою для поган.« Апостоли, а за ними мільйони ісповідників, пішли за Христа на мученичу смерть, щоб ствердити правдивість християнської віри, а не щоб утекти від невідрадних відносин даних часів.

Так само становище соціалізму до приватної власности не є згідне з християнською наукою. Ісус Христос осудив надмірні змагання до багатства та признав убожество вищим

ступнем до совершенства, дораджував його, але при тому признав законність приватної власности, бо потвердив десять заповідей Божих. Як у Старому Завіті, так і в Новому Завіті є заборонене присвоєння чужої речі та навіть пожадання її.

3. Соціялісти вводять примусовий розділ праці. Зверхність, вибрана громадою, розділює кількість праці, визначену центральною владою поміж робітників і робітниць та признає, хто має займатися рільництвом, хто промислом, хто гірництвом і т. д. Неприємні зайняття мають бути по черзі виконувані всіми »товаришами«. На це відповідає Paulsen: »Так у будучині та сама людина має одного дня розносити листи, завтра має обняти поштовий уряд, позавтра має бути головним управителем більшого уряду, щоб четвертого дня бути знов листарем, але вже не в столиці, а в якійсь закутині на провінції, бо його »товариш« повинен також прийти на службу до столиці. І кожний з може бути законодавцем, суддею, вождом, поліціантом. Але я забуваю, що це буде в державі будучности, в якій не буде війни, ані злодіїв, ані обманців, ані лінохвів, ані волоцюгів, тому не буде пстрібно ані суддів, ані законів. Там вовки будуть пастися на одній луці з вівцями, океан буде наповнений лімонадою, а кити будуть тягнути кораблі, ненависти, заздри, лінивства, глупоти не буде зовсім, бо будуть лише люди мудрі, добрі і щасливі«.

Деякі з соціялістів хотіли б дати свободу у виборі зайняття самим робітникам і кожна одиниця сама рішила б, якій праці хоче посвятитися, і то відповідно до пори року. В такому випадку всі кинулися б до праці легкої, приємної і почесної, бо не кожна праця є під цим оглядом однакова. Трудів праці не усуне соціялізм, хочби було й так, як думає Бебель, що в соціялістичній державі кожна гірша буде виконувана механічними уладженнями. З економічним поступом збільшаються скверні праці іншого роду, нпр. у хемічних фабриках.

За працю має бути, по думці соціялістів, винагороджений кожний громадянин самою державою. Він одержить якусь кількість урядових квітів, за які в кожній хвилині з публичних магазинів видадуть йому все потрібне. Ніхто не потребує журитися своєю найбутністю.

4. Винагорода повинна бути відповідна до праці. Більше зручний, сильніший і спосібніший робітник виконає в тому самому часі багато більше, ніж інший, що не має тих прикмет. Так само несправедливо було б уважати всяку працю за рівновартну для суспільности, нпр. працю парубка, лікаря, мистця. До того прийшла б ще трудність в оцінюванні

пильності робітників. Упали б численні чесноти, як трудолюбивість, пильність, ощадність, самовідречення, милосердя.

Соціалісти люблять покликуватись на комуністичний устрій в чернечих чинах католицької Церкви. Але в монастирях живуть люди, що добровільно зреклися всього земського, щоб віддатися виключно Божій хвалі й любові ближніх. Такий настрій душ не може бути загальним, тим менше, що устрій чернечих чинів ґрунтується на безженстві своїх членів. Безоглядне убожество не дасться погодити з правильним розвитком родинного життя.

5. Т. зв. аграрні соціалісти хочуть усунути приватну земельну власність і покликаються на історію людського роду. Однак св. Письмо Старого Завіту оповідає, що вже Каїн управляв своєю ріллюю і вибудовував місто, яке назвав по імені свого сина Еноха. Ное управляв своєю ріллюю і посідав свої винниці. Авраам купив за гроші від Ефрона подвійну печеру на гробницю для своєї жінки Сарри. Та умова купна і продажі була так совісно додержана, що в тій родинній гробниці погребані були Сарра, Авраам, Ісаак, Ревека, а два століття пізніше Яков. В Єгипті була приватна земельна власність. Щойно притиснені голодом Єгиптяни позбулися за часів Йосифа, земельної власності й одержали її від короля в роді діличного ленна, з якого мусіли оплачувати п'яту частину доходу. До часів Йосифа існувала загально приватна власність серед єгипетського народу.

Найстарша історія Вавилону подає нам також докази про існування приватної власності. В Бритійському Музею переховується понад сто старовавильонських приватних угод, списаних на глиняних таблицях з 18., 16. і 13. століття до Христа. Сімдесят таких угод торкаються продажу домів та городів. Так само в асирійській історії маємо багато свідочств про приватну власність.

6. Приватна власність є запорукою супокою суспільності. Кожна людина любить мати щось свого власного і ним вільно розпоряджатися. Коли вона хоче, щоб пошановано її власність, мусить лишити в супокою чуже. Соціалісти кажуть, що приватна власність є причиною незгоди і суперечок, але вже Арістотель сказав, що всякі незаконності в тому напрямі мають причину не в приватній власності, але в зіпсутті людської природи.

Приватна власність дає понук до праці й охота посідати щось власне перемагає лінівство та виробляє в людині трудолюбивість.

Приватна власність є конечна до існування родини. Родичі не могли б виховати й вишколити дітей без посідання своєї власності, тому соціалісти домагаються виховання дітей в публичних заведеннях.

Приватна власність має велике значіння в суспільному й економічному житті, та в ділянці науки й мистецтва. Вища наука й мистецтво потребують людей, що посідають засоби, улегшити ученим і мистцям життя і працю та набувати предмети їх мистецтва.

Авже ж велика є користь моральна з приватної власности. Вона побуджує до праці й ощадности та витворює приязнь, взаємну любов, щедрість і милосердя.

7. Папа Лев XIII у посланні «*Rerum novarum*» 1891 р. виложив у цьому напрямі науку Церкви.

«Христова релігія вказує убогому й багатому спільного отця Бога та спільну ціль, Божу славу й вічну щасливість, а не уживання дочасних дібр, бо не багатства впливають на осягнення цієї цілі. Христова релігія наказує в набуванні й уживанні дочасних дібр кермуватися любовю ближнього та справедливістю. Багатий має обов'язок спомагати вбогих, шанувати в них достоїнство людини й любити їх як своїх ближніх. Не вільно багатому визискувати робітників, він повинен справедливо винагороджувати їх працю і давати їм свободний час для їх релігійних обов'язків. Треба йому кермуватися любовю і жертволюбивістю, бо ті, що дають працю, і ті, що працюють, це не два противні табори, але одна родина. Убогим говорить Христова наука, щоб вони не стидалися фізичної праці, бо правдива моральна вартість людини лежить у моральних прикметах, себто в чесноті, а чеснота є добром, що його може набути вбогий і багатий. Нещасливих називає Ісус Христос благословенними, бо багатство є звичайно перепоною в осягнення спасення. Робітники мають право вижити зі своєї праці, але повинні вірно й совісно її виконувати, а не робити багатим кривди ні на їх особі ні на їх майні. Під хрестом Христа всі краще зрозуміються і подадуть собі братню руку. Тоді суспільні відносини уложаться справедливо. Ненависть і зависть між суспільними верствами уступлять місце взаємній любові, яка злучить їх в одну родину, що її отцем є Бог. Над розв'язанням соціального питання трудиться Церква проповіддю науки Ісуса Христа. Держава має також обов'язок охоронювати законами слабші верстви перед визиском сильніших, а суспільність має застосовуватися до Христової науки й засновувати установи для морального й матеріального добра вбогих і фізично працюючих.»

8. Набування земських дібр.

1. Нашим обов'язком є набувати земське добро, оскільки воно є кінцею умовиною до удержання життя і для змагання до спасення нашого й ближнього. Людина може зректись посідання земських дібр, якщо є пересвідчена, що таким чином успішніше може причинитися до спасення свого і свого ближнього.

Прямувати до багатства дозволено тільки тоді, коли багатство має бути засобом до богоугодних цілей. Однак таке змагання получене з великою моральною небезпечкою. »Не допоможуть багатства в день гніву Божого, справедливість вибавить від смерті«. (Прит. Сол. 11. 4).

»Двое прошу у Тебе, Боже! Не відійми від мене Твоєї благодаті, доки не умру; пусте й ложне слово удали від мене, багатства й убожества не дай мені. Дай мені те, що потрібне до вдержання життя, щоб я, будучи надто ситим, не посадувався до брехні й гордості, або в убожестві не був лобуджений до крадіжжу та не записяг ложно Божому імені«. (Прит. Сол. 10. 8). »Ніхто не може двом панам служити, бо, або одного зненавидить, а другого полюбить, або одного буде держатись, а другим стане погорджувати. Не можете Богу служити й мамоні (багатству)«. (Мат. 6. 24). Бо ті, що хочуть бути багатими, впадають у покусy й сіті диявола та в численні безкорисні і шкідливі похоті, що втручають людей у загибель і загибелю. Бо коренем усього є грошлюбство«. (І. Тим. 6. 9). »Багатим цього світу накажи, щоб не горділи ані й не накладались на непевне багатство, а на живого Бога, котрий дає нам все обильно до уживання, щоб добре робили й були багатими в добрі діла, були щедрими, обдільними, збирали собі скарб, як добру підвалину на будучність, щоб доступили правдивого життя«. (І. Тим. 6. 17).

2. Набувати земські добра вільно лише при допомозі справедливих засобів. »Бо що допоможе чоловікові, коли весь світ здобуде, а свою душу занапастить?« (Мат. 16. 26).

Звичайним способом набування земських дібр є праця. Християнин повинен працювати не задля самого зарібку, але тому, що Бог наложив на людину обов'язок праці. Цей мотив освячує працю. Тоді всякий труд при роботі християнин уважає засобом самовідречення і покути, а праця стає немов Божою службою.

Кожна людина покликана і призначена Богом до якоїсь окремої праці. »Ви самі знаєте, як повинні нас наслідувати, бо ми... не їли у нікого дармо хліба, але в труді й напруженні ніч і день працювали, щоб нікому з вас не бути

тягарем. Бо коли ми у вас були, наказували вам це: коли хто не хоче працювати, нехай і не їсть. Бо ми чули, що деякі між вами живуть не так, як треба, нічого не роблять, тільки пустим займаються. А таким наказуємо й напам'януємо в Господі Ісусі Христі, щоб вони, в мирі працюючи, їли свій хліб». (II. Сол. 3. 7—12).

З цієї причини кожна людина повинна вибрати собі стан, відповідно до свого особливого потягу, до свого уздібнення і до зверхніх обставин. Щодо своєї схильності до якогось стану, нехай питає себе перед Богом, звідки та схильність походить. Молода людина повинна молити в Бога просвічення та слухати ради родичів, опікунів і чесних досвідчених людей...* На вибраному становищі людина має виконувати обов'язки совісно, »не про око служащи, щоб подобатись людям, але, як слуги Христові, виконуючи Божу волю від серця, служащи з доброю волею, як Господу, а не людям, знаючи, що кожний, щонебудь зробить доброго, прийме те від Господа, чи невільник, чи вільний«. (Ефес. 6. 6).**

Християнська охота до праці називається працьовитістю, трудолюбивістю. Цій чесноті противиться лінівство й перебільшена діяльність.

Лінівство є відразу до праці є початком багатьох гріхів***. Перебільшеною діяльністю грішить людина тоді, коли без потреби обтяжує себе численними роботами і через те занедбує здоров'я й релігійні обов'язки.

---

* Папа Пій IX. був сином графа Мастай Фереті. Будучи молодцем, мав охоту вступити до шляхетської сторожі Св. Отця, та з причини епілепсії, на яку терпів, його не прийняли. З тої самої причини не хотів його єпископ рукополагати на священника. Тоді він вибрався на прощу до чудотворного місця Л'юрето. Там приступив до св. сповіді, підчас котрої розказав сповідникові свою журбу. По сповіді сповідник помолився над ним і, кладучи руку на його голову сказав: »Сину, відтепер ти оздоровлений з твоєї недуги«. Він справді виздоровів, став священником, опісля іменовано його кардиналом, а по смерті папи Григорія XVI. вибрано його папою.
(о. Йосиф Пельчар: »Пій IX. і його понтифікат«).

** »І це треба, брате, в повинність вмінити:

Не спасе нас місце й рід іменитий,

Як Божої волі не будем чинити...

... З кожного місця Бог людей приймає,

Хто на цьому місці повинність сповняє,

Яку тее місце на нього вкладає«.

(»Паренетікон« XXXII).

*** »Жизнь для того, щоб пожити на віку в смак і повеселитися на широкій волі!«

(І. Нечуй-Левицький: »Старосвітські батюшки й матушки«. Слова Олесі до дочки Насті).

3. Добро набувається без волі інших осіб, або за їх дозволем. До першого способу набування належить:

1) Забрання покиненої речі, яка до нікого не належить;

2) Найдення загубленої речі. Загублена річ є даліше власністю власника, тому той, що її знайде, повинен шукати і байливо власника. Знахідникові належить від власника (на основі звичаєвого права) 10% в нагороду за знайдення. Хто не шукав власника і присвоїв собі найдену річ, той допустився крадіжки і має обов'язок віддати річ власникові. Коли найденої речі не можна віддати власникові, треба її або ціну її дати на вбогих.

3) Задавлення. Через довголітнє вживання чужої речі в добрій вірі набуваемо права власності.

До другого способу набування дїбр належить угода (контракт). Угода — це взаємний договір (умова) двох або більше осіб з наміром прийняти на себе означені зобов'язання.

Щоб угода була важна, треба:

а) щоб предмет її був морально дозволений і можливий до виконання,

б) щоб угода була добровільна і чесна, зн. при угоді мусить бути виключене всяке насильство й обманство.

Угоди ділимо на односторонні й обосторонні. До односторонніх угод належать:

1) Обітниця. Хто не додержав прийнятої ближнім обітницї, грішить несловністю. Коли хто зобов'язався при свідках або під присягою і ближній через недодержання ним обітницї потерпів шкоду, обов'язаний до відшкодування.

2) Позичка. Є це віддання на власність речі, яка при першому житті зуживається, під умовиною звернення в означеному часі такої самої речі. Віритель (позичаючий) може домагатись від довжника уміркованого проценту (відсотка), як винагороди за позичку. Коли ближній знаходиться в тяжкій потребі, позичаючий не повинен вимагати проценту.

3) Вигода. Є це віддання на вживання речі, яка через це не зуживається. Той, що робить ближньому вигоду, повинен знати, в якій цілі ближній потребує цієї речі.

4) Даровизна. Коли хто дарував кому яку річ, хочби без приписаних законом форм, повинен уважати її вже не своєю.

5) Спадщина. Хто одержав спадщину, чи на основі наслідства чи завіщання, повинен виконати всю волю померлого.

До обосторонніх угод належать:

1) Купно і продаж. Продаючий повинен вимагати справедливої ціни у відношенні до вартости речі й місцевих

обставин. Є гріхом використовувати скрутне положення ближнього чи замилювання його до цієї речі через підбивання ціни.

2) Наєм. Є це віддання речі або праці за винагородою до вжитку іншого. Ушкодження винаймленої речі й несовісна праця противляться обов'язкові справедливості.

3) Заклад. Він є важний, коли обидві сторони, що закладаються, є в сумніві. Коли одна сторона є певна виграної, може тільки тоді закладатися, коли виявить це другій стороні.

4) Обезпечення (асекюрація) особи або речі на випадок нещастя чи втрати її за установленою винагородою. Є гріхом проти справедливості допускатися обманства, не платити означених датків на обезпечення, або самому спричинювати нещасливий випадок в цілі одержання винагороди.

Хто живе з власної праці, повинен з неї мати таку користь, щоб міг забезпечити удержання собі і своїй родині, якщо вона не є спроможна допомагати йому в зарібку. Коли працедавець не дає робітникові винагороди в тому ступні, хоч може це зробити, грішить тяжко проти основних вимог справедливості. Робітник має право змагати чесними засобами до побільшення користі зі своєї праці. До таких засобів може належати змова на безробіття (страйк). Не є вона морально дозволена по заключенні угоди робітників з працедавцем. Вона противиться тоді справедливості, бо є самовільним зірванням умови і може потягнути за собою значну втрату для працедавця. Дозволена морально є змова тоді, коли працедавець порушив угоду з робітниками щодо висоти платні, довготи робочого дня і т. ін.

Коли обнятий угодою час мине, робітник може відмовитися від дальшої праці та без порушення справедливості може намовляти своїх товаришів до безробіття, щоб у злучі з ними здобути кращі для загалу робітників умовини. Однак не вільно неморальними засобами, як підступом, погрозами, насильством, приневолювати інших до солідарності в безробітті, хочби із справедливих причин.

Змова безробіття може спричинити багато морального зла, напр. огірчення робітників до працедавця, що скоро може поширитися, матеріальна нужда робітників, лінивство, прилюдні сварні, бійки і т. ін. Тому змову безробіття треба застосовувати вельми обережно, а саме, коли йде не лише про справедливі, але й дуже важні основні умовини життя робітників та коли не помагають всі інші менше шкідливі й небезпечні засоби до поправи долі робітників. Працедавець має обов'язок заспокоїти справедливі домагання підчинених йому робітників та усунути все те, що могло б спричинити безробіття. До того надаються мирові суди, зложені з представників робітників і працедавців, та й держава має обов'язок рішати в таких справах на основі дотичних справедливих законів і розпорядків.

9. Уживання земських дібр.

Християнин уживаючи земського добра, не вважає його своєю ціллю і не повинен до нього надто прив'язуватись. Він повинен завжди бути готовим, радше все втратити, ніж образити Бога. »Блаженні убогі духом, бо їх є Царство небесне«. (Мат. 5. 3). Є це Божа заповідь, дана всім людям бути убогими духом, себто відмовитися духом і серцем від земських дібр.

Християнин має земського добра уживати по Божій волі при чеснотах щедрості й ощадності.*

Щедрість лежить у тому, щоб не жахатися видатків на власну освіту, на Божу хвалу, на зменшення нужди ближніх, на загальне добро як також на пристойне удержання і розвеселення життя.

Ощадність лежить у тому, щоб уникати таких видатків, які унеможливають заспокоєння конечних потреб життя.

Цим чеснотам противляться гріхи: скупість, захланність і марнотратство.

Скупий прив'язується надто до земських дібр та уникає видатків на найконечніші потреби життя. Скупство є мерзким пороком і робить людину невільниким земського майна. Цей порок, коли йому не протидіємо, кріпшає з роками і тоді не легко дасться викоринити. Звичайно впарі з цим пороком іде захланність себто завелике бажання і гонення за земськими добрами. Скупий і захланний уважає земське добро ціллю свого життя: «Бо це знайте, розуміючи, що ніякий розпусник, або нечистий, або лакомий, що є ідолопоклонством, не має наслідства в царстві Христа і Бога». (Єф. 5. 5). «Лакіство є ідолопоклонством, за яке приходять гнів Божий на синів невірства». (Кол. 3. 5).

Скупість і захланність є головним гріхом (лакіство), бо є коренем інших гріхів, як бретні, обманства, крадежу, вбивства.**

Засобами до вилікування з цих гріхів є постійна пам'ять на суєту всього земського й на смерть; постійна молитва; діяльна любов ближнього милостинею.

Марнотратство — це безцільне трачення майна. Воно є гріхом, бо позбавляє нас всіх тих цілей, які досягаємо щедрістю й ощадністю для добра нашого й ближнього. Цей порок має також грішні наслідки: обманство, спроневерення чужого майна, самовбивство й інші.

Обов'язкова лектура до III. частини «Етики»: Наслідування Христа Томи Гемеркена Кемпійського. III. книга: Про душевну потіху.

---

* »На двоє сотворене Богом вино:
Розумним на радість, на згубу дурному;
Багатство — на двоє теж дане воно:
На добро милосердним, на згубу скупому«.

(«Паренетікон». Строфи 26.)

** »Краще малее надбання
З ласкою Бога набути,
Як незлічене багатство
Серед проклять загорнути«.

(«Паренетікон». Строфи 48.)

IV. ЧАСТИНА.

Обов'язки христіянина супроти ближнього.

1. Любов ближнього.

1. Любов ближнього обіймає два обов'язки:

а) щоб ми були ближньому зі серця прихильні, бо він є Божим образом і будучим нашим товаришом у вічній щасливості,

б) щоб ми старалися причинятися по нашим силам до його правдивого щастя, щоб ми були готові шанувати всі його добра, дані йому Богом, та по нашій можливості, причинятися до їх помноження.*

Поодинокі чесноти, які містяться в любові ближнього, вичисляє св. Павло (І. Кор. 13. 4—7): «Любов є терпелива, любов є ласкава, не завидує, не чваниться, не надувається, не осоромлює, не є користолюбна, не сердиться, не задумує зла, не тішиться неправдою, а тішиться правдою. Все переносить, всьому вірить, всього надіється, все перетерпить.»

Любов ближнього впливає з Божої любови, і тому вона така потрібна, як сама Божа любов. «Любитимеш Господа Бога твого всім серцем твоїм і всею душею твоєю і всею думкою твоєю. Це найбільша й перша заповідь. Друга подібна до неї: Любитимеш ближнього твого, як себе самого. На цих двох заповідях увесь закон і пророки стоять.» (Мат. 22. 37.)**

Християнська релігія лучить любов ближнього завжди найтісніше з любов'ю Бога: «Якщо б хто сказав: люблю Бога, а свого брата ненавидів би, той сказав би не-

---

* «Людина живе не самим тільки власним персональним життям. єсть у кожної людини святиня вища од власних почувань, од власного щастя.»

(В. Чайченко: «Соняшний промінь». Слова Марка Кравченка.)

** «Тільки єдина християнська релігія робить людину враз милою і щасливою. Світова людина не може бути рівночасно милою і щасливою, бо щоб бути милим, треба себе жертвувати іншим; щоб бути щасливим, інших жертвувати собі.»

(Б. Паскаль: «Думки» 542.)

правду. Бо хто не любить свого брата, котрого бачить, Бога, котрого не бачить, не може любити.» (І. Йоан 4. 20.) Ісус Христос проголосив, що любов ближнього є основною заповіддю Його євангелія і знаком, по якому можна пізнати Його учнів: »Нову заповідь даю вам, щоб ви любили один одного, як я полюбив вас. По цім спізнають усі, що ви мої учні; коли любов матимете між собою.» (Йоан 13. 34.)*

Надприродну любов ближнього подає нам Святий Дух, і вона заслуговує на вічну щасливість.

Від неї дуже різниться природна любов ближнього. По-нукою природної любови ближнього не є любов Бога, але себелюбство, охота дістати відплату в добродійстві, в похвалі, в помочі чи в приемності.

Народні приповідки:

Під лихий час і кум за собаку.

Тоді любить сват, коли добро має брат, а коли бідний, то забуде і брат рідний.

Де щастя упало, там приятелів мало.

Чужої біди ніхто радо не прийметься.

Як стане чоловік убогий, то не приходять гості в його пороги,

Природна любов різниться від надприродної також щодо міри. Християнин любить ближнього, як себе самого; а природна любов рідко лучиться з жертвою.**

Обем християнської любови є загальний, бо розтягається на всіх людей без винятку, а природна любов кермується

---

* »Кому милосердний Бог відкрив світ через письмо та через розум, так треба жити на світі за тим, щоб яке добро робити другим: чи услужати у чім, чи старатись за людей, та що нужди? хоч і біду яку потерпіти, хоч і постраждати за кого, щоб я не даром жив на світі.«

(Гр. Квітка-Основяненко. »Божі діти«.)

** »За його (Cauchy-ого) почином повстало багато побожних добродійних товариств, як Товариство поширювання недільного супочинку або до-машні існує Товариство удержування шкіл на Сході. Також і інші добродійні установи спомагав він обильно, як нпр. Т-во св. Франца Регіого проти лихих подруж...«

(»Правда« I. 1. »Математика і релігія«.)

»Невичерпана доброта, чинна любов ближніх буди рівночасно душею його життя... був опорою множества добрих діл, про більшість яких не знала навіть родина, а які щойно по його смерті вийшли на яву. Між членами Інституту та природописного факультету можна було бачити на його похоронах багато нуждарів, які прийшли оплакувати свого добродія«.

(Gilbert про Y. Puisseux, K. A. Kneller S. J. Das Christentum u. die Vertreter d. n. Naturwissenschaft.)

природними схильностями й симпатіями ради прикмет душі й тіла ближнього. Вона обіймає тих, від яких або сподіється взаємності або з якими в'яжуть її природні зв'язки, рідню, свояків, приятелів, добродіїв. Природна любов не є сама в собі зла, але не має вартости перед Богом. Вона видосконалюється й освячується християнською любовю.

»Коли любити тих, що люблять вас, яка для вас заслуга? Бо й грішники люблять тих, що їх люблять. А коли добре робите тим, хто добре робить вам, яка для вас заслуга? Бо й грішники те саме роблять. А коли позичаєте тим, від кого сподієтеся відібрати, яка для вас заслуга? Бо й грішники грішникам позичають, щоб те саме відібрати«. (Лук. 6. 32).

2. Християнська любов ближнього повинна бути:

а) чиста і свята: ради Бога. Людина хоче в ближньому любити Бога і йому служити. Любов ближнього задля нього самого є свого роду ідолопоклонством.

б) діяльна: по своїм силам і обставинам треба ближньому ділами допомогати до його дочасного й вічного добра. »Дітоньки, не любіть словом, ані язиком, а ділом і правдою«. (І. Йоан 3. 18).

Християнська любов ближнього розтягається на всіх людей без різниці. »Бо нема різниці між Жидом і Греком, бо він є Господом усіх, багатий для всіх, що його призивають«. (Рим. 10. 12).

Одначе вона не є супроти всіх рівна, бо не рівні є відносини людей до Бога. Тому треба сердечніше любити людей побожних і чесних. Грішних людей не можна виключати з нашої любови, бо хоч наша воля з їх волею не згоджується, то їх особу треба любити й по змозі наукою, упізнанням та молитвою причинятися до їх поправи та до їх дочасного й вічного щастя. При тому треба уникати надто приязного приставання з грішником, щоб самому не потрапити в гріх і не дати згіршення іншим. »Приказуємо вам, брати, іменем Господа нашого Ісуса Христа, щоб ви оминали кожного брата, що не поводиться, як треба, і не по поученні, яке ви від нас дістали«. (ІІ. Сол. 3. 6).

Подібний обов'язок має християнин супроти еретиків і невірних. »Бо весь закон виповняється в однім слові: Люби ближнього твого, як себе самого. Коли ж ви один другого кусаєте і їсьте, глядіть, щоб себе взаємно не пожерли«. (Гал. 5. 14).

Загальність любови ближнього не виключає більшого ступня любови до осіб, що стоять у ближчих взаєминах до нас. Тому більша любов належиться родичам, рідні та своякам, приятелям, вкінці товаришам по званню.

3. Приязнь — це взаємна любов двох або більше осіб для досягнення чесної цілі. »Хто знайшов вірного приятеля, знайшов скарб.« (Сір. 6. 14.) Приятель співчуває з нами в радості та смутку, заохочує до доброго, спомагає в потребі і не схильляє нам, але є щирий у своїй прихильності до нас.*

Чи є що краще, лучче в світі,
Як у купі жити,
З братом добрим добро певне
Познать, не ділити?...

(Псалом 132. у Т. Шевченка.)

Радісне признание зазваної любови від ближнього й діяльна відплата за це є вдячністю. Вдячний старається відплатити за одержані добродійства, бо він їх признає перед іншими. Він молиться, щоб у своїй щедроті нагородив добродія. Вдячність є обов'язком. »За все дякуйте, бо така воля Божа в Христі Ісусі щодо вас.« (І. Сол. 5. 18.)

Невдячність — це непризнавання добродійств, а навіть відплачування злом за добро. Цей мерзкий гріх походить звичайно з гріха гордості.

4. Заповідь любови себе самого й любови ближнього обов'язує нас так, що любов себе самого є правилом любови ближнього. Тому першим обов'язком є любити себе, а опісля від цієї любови йти до любови ближнього. Отже не вільно для любови ближнього жертвувати власного спасення душі,** але спасення душі ближнього має мати у нас вищу ціну, ніж наші дочасні добра і навіть ніж наше життя. Життя ближнього маємо більше цінити, як наші дочасні добра, так само, як наше життя має у нас мати більшу вартість, як дочасні добра ближнього. Наші дочасні добра мають у нас більшу ціну, ніж такі самі добра ближнього. Героїчною чеснотою є жертвувати дочасне майно і навіть життя за такі самі добра ближнього.

---

* »Здавалось би, що в обох нас була одна душа, яка оживляла два тіла. І хоч не треба вірити тим, які кажуть, що всі речі містяться у всіх річах, мушу сказати, що ми обидва були в одному з нас, і кожний з нас двох був також один у другому.« (Св. Василій про приязнь з св. Григорієм.)

»Хто ж поверне мені ті дні блаженні, коли в спільних заіняттях з тобою находив я розкіш мою? Хто ж поверне мені ті співи псалтиря, ті нічні роздумування і молитви, що переносили нас із землі в небо, до того життя, яке зі світом зміслив нічого спільного не має?« (Св. Григорій Б. до св. Василія В.)

(Проф. Д-р М. Робітш »Історія Христової Церкви«.)

** Батьку! Твоя дочка може прийняти смерть для тебе, але ніколи згрішити.«

(Ф. Шіллер. »Хитрощі й любов.« III. 6. Слова Люїзи.)

5. Християнській любові ближнього противиться ненависть, в якій міститься відраза, неприхильність до ближнього й бажання йому лиха. »Кожний, що ненавидить свого брата, є душегубом, а знаєте, що кожний душегуб не має вічного життя.« (І. Йоан 3. 15.)

2. Любов ворога.

Любити ближнього тоді, коли природна любов до нього зовсім гасне і нема нічого в ближньому, щоб нас до нього притягало, а навпаки, ще нас від нього відтручує, не лежить у природі людини, а є совершенною перемогою над природою. Цю перемогу спричинює ласка Святого Духа, котрий дійствує в серцях праведних.

Цей обов'язок улегшує нам приклад Ісуса Христа, котрий молився на хресті: »Отче, відпусти їм, бо не знають, що роблять«. (Лук. 23. 34.)

Ісус Христос приголосив любов ворогів як загальну, всіх обов'язуючу заповідь: »Ви чули, що сказано: Люби твого ближнього, а ненавиди твого ворога. А я кажу вам: Любіть ваших ворогів і моліться за тих, що переслідують вас, щоб ви стали синами вашого Отця, що на небесах, котрий своєму сонцю велить сходити на добрих та на злих, і посилає дощ на праведних та на неправедних... Будьте отже совершенними, як і ваш Отець небесний є совершенний« (Мат. 5. 43.)*

Заповідь любити ворогів не вимагає від нас, щоб ми були нечутливі на заподіяні нам кривди, бо це було б проти нашої природи. — Ісус Христос не був нечутливий на клевети та зневаги. Ця заповідь лежить тому, щоб ми по прикладу Спасителя були схильні заподіяну зневагу чи кривду радше приписати несвідомості, квапливості, хвиловому пристрасному унесенню ближнього, як зимній чи вирахованій його злобі. Ми повинні ворогові від серця простити й забути, хочби від нас цього ніхто не вимагав, і хочби інші не признали нам, що сталася нам кривда. В нашому поведенні не новинні ми робити різниці між ворогами й іншими ближніми. Ворогові не повинні ми відмовляти звичайних ознаків чемности. Ми маємо бути готові добро йому творити щодо душі і тіла, як

---

* Вся чеснота, весь труд його марний,
Молитва, піст і жертви всі й тривога, —
Все те мов пил розвіє суд страшний!
Одна любов з них зробить скарб цінний
Перед престолом Бога. (»Паренетікон« І.)

тільки є до цього нагода. По прикладу Ісуса Христа повинні ми молитися за ворогів.

Гріхами проти цієї заповіді є завзятість, що не забуває ближньому заподіяної нам кривди*, ненависть**, мстивість і непримирність.

Не є заборонено, а іноді є навіть обов'язком домагатись відплати від ворога за порушення нашого права або нашого майна, або в потребі вступити на судову дорогу. Однак це не може походити з мстивості, тільки для самооборони.

Любов ворога має також ступені. Творити йому добро, коли він цього конечно потребує, є нашим обов'язком. Совершенною любов'ю є перемогти наш біль, зректись справедливої винагороди й зробити йому особливе добродійство. Св. Письмо називає цей ступінь любови ворога дуже успішним засобом до примирення і вельми заслужним перед Богом. «Коли голодує твій ворог, накорми його; коли спрагнений, - напій його, бо це роблячи, вогненне вугілля збереш на його голову, і Господь нагородить тобі добром». (Притч. 25. 22. Рим. 12. 20).

Любов ворога є конечною умовиною прощення нам гріхів. «Бо коли відпустите людям їх провини, відпустить і вам Отець ваш небесний; а коли не відпустите людям, то й ваш Отець не відпустить вам ваших провин». (Мат. 6. 14). «І прости нам довги наші, як і ми прощаємо довжникам нашим». (Мат. 6. 12).

Від вогорів треба відрізнити суперників, що разом з нами стараються про те, що тільки один може досягнути. Тут треба вистерігатися завзяття, злости й нечесних засобів.

Любов ворога є виключно християнською чеснотою. Поганська філософія не вважала її обов'язком, і коли вона трапляється у поган, то дуже рідко. «Чи насміватися з ворогів не є найприємнішим сміхом?» (Атена у Аяса Софокля). Ця заповідь не впливала з надземських мотивів. У Старому

---

* За цисаря Валеріяна (III. ст.) в часі переслідування християн засуджено на смерть Саприкя, який, хоч сміливо перед поганями визнав віру в Христа, не хотів простити Никифорові, не зважаючи на його просьби і благання, навіть тоді, коли його вели на місце кари. Ця завзятість була причиною, що Саприкій побоювся мученичої смерті й відпав від віри та вирікся Христа. Никифор хотів відвести його від гріха, визнав прилюдно віру в Христа й на місці згину в мученичою смертю.

(«Життя Святих» о. Й. Мільницького Т. I., 431.)

** Засуд смерті Брюховецького на гетьмана Сомка.

(П. Куліш: «Чорна Рада».)

Завіті не була вона заповіддю, бо була дозволена кривава пімста. Старозавітний закон приписував тільки деякі зовнішні об'яви любови ворогів, так, що Христова заповідь любови ближнього була для Жидів зовсім нова: »Нову заповідь даю вам«. (Йоан 13. 34).

3. Прояви любови ближнього.

Проявами любови ближнього є:

- 1) щира участь у щасті й нещасті ближнього
- 2) услужність: готовість до прислуги ближньому,
- 3) ввічливість у поведенні з ближнім,
- 4) лагідність: терпеливе перенесення нарочної чи ненавмисної образи від ближнього*,
- 5) згідливість.

Участі в щасті й нещасті ближнього, по словам св. Павла: »Радуйтеся з тими, що радуються, і плачте з тими, що плачуть« (Рим. 12. 15.), противляться гріхи: рівнодушність для його щастя чи нещастя, радість з його нещастя, зависть та заздрість.

Зависть — це смуток зі щастя ближнього і є головним гріхом, бо з неї походять: ненависть, обмова, клевета й інші. Про зависть учить св. Павло, що вона виключає з Царства Божого: »ті, що таке роблять, не наслідять Царства Божого«. (Галат. 5. 21). Окремим родом зависти є завидування ближньому Божої ласки: його побожності, відпущення гріхів, небесного Царства.

Заздрість — це відраза до заслуженого товариша чи суперника.

Про услужність учить св. Петро (І. 4. 10): »Кожний, як прийняв ласку, нехай нею служить один одному, як добрі управителі різної Божої ласки. Як хто служить, то по силі, що й подає Бог«.

Про ввічливість учить св. Павло: »Ваше слово нехай буде завжди мило, приправлене сіллю, щоб ви знали, як маєте кожному відповідати« (Колос. 4. 6).

Лагідності противиться гнів: роз'ярення з бажанням пімсти. Гнів є головним гріхом, бо з нього випливають: богохульство, ненависть, убивство й інші. Окремим родом

---

* »Скаржся якнайменше на заподіяні кривди, бо знай про те, що хто скаржиться, звичайно грішить, тому, що наша власна любов перебільшує в почуванні зневаги й показує кривди більшими, як вони справді є«.

гніву є жорстоке уподобання в смутку ближнього та втіха в дошкулюванні йому.

Засобами до поборення гніву є молитва з пам'яттю на приклад Христа, «що лихословлений не лихословив, мучений не грозив». (І. Петр. 2. 23). При тому треба собі постановити нічого не говорити ні діяти, доки не мине гнів, та пам'ятати, що й ми не без хиб*.

Розсердження зі справедливої причини та в означених межах не є гріхом, а коли походить з ревности про Божу хвалу й добро ближнього, є навіть похвальне. «І увійшов Ісус у храм Божий і вигнав усіх, що продавали й купували в храмі, і поперевертав столи міняйлів та ослони тих, що продавали голуби». (Мат. 21. 12).

Згідливість — це намагання піддержувати згоду з ближніми та повернути якнайскоріше наружений супокій «з усякою покорою і лагідністю, з терпеливістю, терплячи один одного в любові, стараючися зберегти єдність духа в зв'язку мира». (Єф. 4. 2). Але уступчивість супроти ближнього має свої межі. «Коли можна, оскільки від вас залежить, майте мир зі всіми людьми». (Рим. 12. 18).

Якщо воля ближнього є в суперечності з Божою волею, тоді удержувати згоду з ближнім є гріхом: «Коли б я ще людям хотів подобатись, не був би слугою Христовим». (Гал. 1. 10).

Щоб нарушений супокій повернути, треба простити ближньому всяку уразу. «А коли не відпустите людям, то й вам Отець не відпустить ваших провин» (Мат. 6. 15). «Коли сім разів на день згрішить проти тебе твій брат і сім разів на день звернеться до тебе, кажучи: каюся, прости йому». (Лук. 17. 4).

Заподіяну кривду ближньому треба вирівняти і той, хто іншого образив, обов'язаний зробити перший крок до помирень. «Коли приносиш твій дар до вітваря і там пригадаєш собі, що твій брат має щонебудь проти тебе, лиши там твій дар перед вітварем і йди помиритися перш зі своїм братом і тоді прийди та принеси твій дар». (Мат. 5. 23).

4. Старання про спасення душі ближнього.

Християнська любов ближнього проявляється передовсім у старанні про спасення душі ближнього. До того при-

---

* «Хочби й мертвого міг гнівний воскресить,
То Бог його за гнів його відкине;
В гнівливе серце помисл злий як нетля в світло лине,
Сама згорить, а світла не згасить».

(«Паренетикон». Строби 32.)

чиняємось ділами милосердя супроти душі ближнього. Такими ділами є:

- 1) грішника поправити;
- 2) невіжу навчити;
- 3) тому, що сумнівається, дати добру раду;
- 4) сумного потішити;
- 5) кривду терпеливо переносити;
- 6) образу із серця прощати;
- 7) за живих і померлих Бога молити.

Грішника поправити. Братнє упізнання — це приятельська пересторога ближнього перед гріхом. Вона є обов'язком: »Браті, коли й опанує чоловіка який гріх, справляйте такого в душі лагідности« (Гал. 6. 1) і є **вельми** заслужене перед Богом: »Нехай знає, що хто наверне грішника з його блудної дороги, спасе його, душу від смерти й покрие множество гріхів«. (Як. 5.20.)

Обов'язок цей тяжить на нас, коли:

- 1) маємо певність про гріх ближнього,
- 2) є надія на поправу ближнього,
- 3) ми можемо це зробити без великої шкоди для нас,
- 4) коли нема нікого іншого, що був би до того обов'язаний.

Передовсім обов'язані до того родичі й настоятелі.

Упізнання повинно походити з ревності для Божої хвали та з любови до ближнього. Воно має відбуватися покірно, лагідно й розсудно. Про розсудність упізнання учить Ісус Христос: »Коли згрішить проти тебе твій брат, іди й викажи йому між тобою і ним одним (себто в чотири очі). Коли тебе послухає, ти позискав свого брата. А коли тебе не послухає, візьми з собою ще одного або двох, щоб при устах двох або трьох свідків було стверджене кожне слово. Коли ж їх не послухає, скажи церкві; а коли церкви не послухає, нехай буде тобі, як поганин і митар«. (Мат. 18. 15.)

Ближній має приймати упізнання радо, з вдячністю і застосуватися до нього.

Братньому упізнанню противляться гріхи: байдужна мовчальність при грісі ближнього та немилосердність і ідкість при упізнанні.

Буває також мовчаливе упізнання. Є це перервання розмови й зірвання всяких зв'язків з непоправним.

Поучення і добра рада. — Цей обов'язок тяжить на нас, коли ближній потребує поучення, доброї ради, є спосібний це від нас приймати, а ми маємо до цього відповідну здібність: »Слово Христове нехай замешкає у вас обильно,

щоб ви навчали й напоминали себе взаємно з усякою мудрістю.» (Колос. 3. 16.) Поучення має також відбуватися з любови й розсудно.

Поучення відбувається не лише словами, але головно добрим прикладом, яким ближнього заохочуємо до добра. »Так нехай світить ваше світло перед людьми, щоб бачили ваші добрі діла і прославляли вашого Отця, що на небесах.« (Мат. 5. 16.) Цей обов'язок є тим конечніший, чим вище є наше становище, чим більше наше значіння і більший вплив.

Цьому обов'язкові противиться згрішення: слово або діло, яким ближньому даємо причину до гріха.

Якщо розмова чи діло є грішні, тоді є активне згрішення, якщо розмова чи діло не є грішні, а проте дають причину ближньому до гріха, тоді є пасивне згрішення. Коли причиною пасивного згрішення є в ближнього незрозуміння діла, тоді воно називається згрішенням недолітків, а як причиною пасивного згрішення є злобна воля ближнього, тоді є згрішення фарисейське (напр. ближній клене тому, що ми молимося).

По наміренні діючого буває згрішення пряме або непряме. Пряме згрішення є виразно намірене і називається диявольським згрішенням, непряме є те, яке можна було передбачити.

Згрішення є тяжким порушенням любови ближнього. Коли його можна було передбачити, є воно гріхом, чи воно є активне чи недолітків, а якщо річ є важна, є тяжким гріхом. Ісус Христос перестерігає перед даванням згрішення: »Горе світові від соблазней, бо мусять прийти соблазні; але горе тому чоловікові, через кого соблазнь приходить.« (Мат. 18. 7.)

Гріх згрішення є тим більший, чим вище становище, чим більший вплив і значіння згрішаючого та чим більше гріхів і чим тяжчі гріхи потягає за собою згрішення.

Якщо дозволене або навіть добре діло, що грішить ближнього, не є наказане, то треба його залишити, коли це може статися без значної шкоди. Якщо добре діло є наказане, або якщо залишення його принесло б значну шкоду, то треба або виконати його тайком, або справу пояснити. »Тому, щоб не соблазнити мого брата« (I. Кор. 8. 13).

На фарисейське згрішення не треба зовсім зважати. Ісус Христос учив і творив чуда в суботу, хоч фарисеї тим згрішувались. Воно є гріхом того, що з власної вини згрішився.

Згрішення потягає за собою звичайно найгірші наслідки: втрату чесноти та дочасної і вічної щасливости. Тому Ісус

Христос сказав: »Хто соблазнить одно з цих малих, що ві-
рять у мене, краще було б йому, як би завішено на його
шию млиновий камінь і як би утонув у морській глибині«.

Той, що дав згіршення, повинен його уснути і старатися
вплинути на моральну поправу ближнього та за нього молитися.

Потішення засмучених. Християнська любов прояв-
ляється в потіщенні засмучених, яких діткнули тілесні або
душевні терпіння. Ціллю такого потішення має бути те, щоб
нещасливий не втратив віри в Бога і в повній надії на
Нього піддався Божому допустові й Божій волі. Співчування
улегшує ближньому перенесення горя. Найкращий рід спів-
чування — це молитва за нещасливого.

Християнська любов проявляється також у тому, що ми
кривду терпеливо переносимо й образу зі серця про-
щаємо. Повна поваги мовчанка або ласкаве слово в часі гніву
ближнього вже не раз угасили вогонь гніву і перемінили
ворога на приятеля. Терпеливе перенесення кривди не є до-
казом трусливості, а геройським пануванням над самим
собою. »Ісус більш нічого не відповів, так, що дивувався
Пилат«. (Мар. 15. 5).

Коли прощаємо образу, нам заподіяну, ми повинні про
образу забути та не взивати за це Божого гніву на ближ-
нього. »І коли прийшли на місце, що зветься лобне, там
Його розп'яли, і розбійників, одного по правиці, а другого
по лівиці. Ісус же сказав: Отче, відпусти їм, бо не знають,
що роблять«. (Їлук. 23. 33).

Християнська любов накладає на всіх обов'язок мо-
литися за ближніх, а вже ж особливо за тих, що стоять
з нами у ближньому зв'язку. »Прошу отже передовсім від-
правляти благання, молитви, просьби, подяки за всіх людей«.
(І. Тим. 2. 1).

Християнин повинен також душам у чистилищі по-
магати молитвою, Службою Божою, відпустами і взагалі
добрими ділами. Цей обов'язок випливає з правди про злуку
святих у Христовій Церкві. »Є свята і побожна мисль моли-
тися за умерших, щоб очистилися від гріхів«. (2. Мак. 12. 46.
Поминальниці).

5. Правдолюбивість.

Обов'язки супроти ближнього виконуємо також правдо-
любивістю, вірністю і довірям.

1. Правдолюбивість — це згідність наших слів і діл з
нашим внутрішнім пересвідченням. Вона є обов'язком кож-

ного, бо є основою товариського життя. Тому, відкинувши лож, говорить кожний правду зі своїм ближнім». (Єф. 4. 25).

Людина є паном як свого майна, так і своїх гадок, тому не є безоглядним обов'язком виявляти їх кожному. Затаєння правди є обов'язком, коли виявлення правди принесло б нам або ближньому велику шкоду. Воно дозволене, коли на це дозволяють вищі мотиви. Не вільно перед хворим таїти дійсної небезпеки смерті, коли він має ще прийняти св. Тайни та впорядкувати свої справи.

Можна часто не сказати цілої правди, щоб лише не допуститися брехні.

Тут належить таїне застереження і багато значний вислів. Вони дозволені, коли не маємо наміру обманути ближнього, лише маємо важну причину закрити правду, а питаючий не має права про неї довідатись (т. зв. урядові тайни).

З тої самої причини є дозволені двозначні діла. Ними допускаємось обманення ближнього, але лише із справедливої і важної причини та для загального добра.

Збереження тайни є обов'язком, коли ми зобов'язалися до того урядом, приреченням або коли нам довірили ту справу під умовиною забережання тайни. Так само тяжить на нас обов'язок держати в тайні те, що ми довідалися без волі або проти волі ближнього. Винятки є: коли тому противляться наші вищі обов'язки, коли та справа вже й так не є тайною, або коли дотичний ближній звільняє нас від того обов'язку. Не дозволено висліджувати чужі тайни (читання чужих листів).

Отверте й безоглядне виявлення своїх гадок і намірів називається щирістю. Щирість є обов'язком у сповіді, в суді та перед пастоятелями в належних їм справах. Щирість є чесною безумовно потрібною в родині й між приятелями.

Виявлення хочби неприємної правди називається отвертістю. Вона є обов'язком, коли є потрібна до відвернення великої шкоди.

2. Правдомовності противиться брехня. Є це розмова, протівна внутрішньому пересвідченню, якою наміряємо обманути ближнього. Тому не брехнею звичайні товариські форми ввічливости, яких не розуміється буквально, та притчі, байки, повісті й поезії.

Є різні роди брехні. Брехнею шкідливою хочемо комусь пошкодити; брехнею з потреби наміряємо себе вибавити з якогось клопоту; брехнею услужною наміряємо когось вибавити з нещастя; брехнею в жарті хочемо інших розвеселити.

Брехня є гріхом, бо противиться Богу, котрий є самою правдою і вимагає від нас правдомовності. Вона є зневаженням власної особи й особи ближнього та підкопує основи товариського життя.

Ісус Христос виводить початок брехні від диявола: »Ви є від Отця диявола і похоті вашого Отця хочете робити; він був чоловікоубивником з початку і в правді не стоїть, бо нема в нім правди. Коли говорить брехню, із свого говорить, бо він брехун і отець брехун.« (Йоан 8. 44.) Апостол наповідає нас до правдомовності: »Відкинувши брехню, говоріть кожний правду до свого ближнього, бо ми члени один одному,« (Еф. 4. 25.) У Старому Завіті сказано: »Мерзкі Господеві забріхані уста.« (Прит. 12. 22.)

Брехня з потреби та з прислуги є сама в собі просимим гріхом. Вона щойно через обставини (напр. згіршення) є тяжким гріхом. Брехня шкідлива є звичайно тяжким гріхом, а могла б тільки через малу матерію бути гріхом простимим.

Всяка зовнішня проява, противна внутрішньому переконанню, якою наміряємо обманути ближнього, є гріхом і називається підступом, хитрістю, фарисейством.

До хитрих належать: облесний, що прикидається приятелем; лицемір, що вдає побожного; лизун, що вдає шануючого настоятелів; чванливий, що вдає чесного.

Хитрість при тяжко грішній цілі є тяжким гріхом.

3. Як правдомовність є підвалиною товариського життя, так нею є також вірність: незломне додержання даного слова й совісне виконання даного приречення.

Вірності противиться віроломність і зрада.

Віроломність — це зломання даного слова й недодержання приречення.

Зрада — це видача ворогові довіреної особи, речі або відомости. По своїй природі є це тяжкий гріх. Приречення зробити гріх не вільно додержати.

Правдомовність і вірність з нашого боку викликають довіря до нас серед ближніх. Довіря є також одною з основ товариського життя.

Супроти тих, яких достаточного не знаємо, маємо бути осторожними. Легкодушні люди є звичайно легковірні: »Не всякому духові вірте.« (І. Йоан 4. 1.)

6. Береження доброї слави ближнього.

Добра слава й честь ближнього є для нього великим добром, тому природний закон, справедливість і восьма Божа

заповідь накладають на нас обов'язок дбати про честь і добру славу ближнього.

Гріхи проти цього обов'язку є такі:

1. Підозрівання: хильність до злого думання про ближнього без достаточної причини.

2. Посуджування: злий суд про ближнього без ніякої основи. Справедливість і любов велять нам кожного вважати за доброго, доки не доказано, що він злий. »*Quisque putetur bonus, donec probetur malus*«. Посуджування є тяжким гріхом, коли йде про значну річ. »Не осуджуйте, а не будуть і вас осуджувати«. (Мат. 7. 1)*.

3. Обмова: безправне й немилосердне виявлення дійсних, тайних хиб ближнього. Тяжкість гріха обмови означається по важності хиб ближнього, по числу тих, перед якими виявлено ті хиби, та по передбачених наслідках обмови. Навіть привычка обмовляти ближнього є з огляду на її наслідки тяжко грішною.

Виявляти тайні хиби ближнього є дозволено і навіть обов'язком:

а) Якщо ми на це поставлені.

б) Якщо лише в цей спосіб можемо себе або іншого охоронити від шкоди, від нападу на честь нашу чи іншого та доказати невинуватість нашу чи ближнього. У цьому випадку можна виявити хиби ближнього лише перед тими, які можуть запобігти злому, і то тоді коли інші засоби, як напівнення, загроза і т. п. були безуспішні.

в) Коли в цей спосіб можемо досягнути поправу грішника.

4. Клевета: приписування ближньому неправдивих хиб, побільшування його дійсних хиб або зле пояснювання його добрих діл. Буває також непряма клевета через таємничі натяки, через наведення неприхильного суду інших осіб, або через мовчання тоді, коли треба боронити честь ближнього.

Клевета є сама в собі тяжким гріхом. Цей гріх є чим більший, чим значніша є особа клеветника й оклеветаного, чим важніша є хиба, яку комусь приписується, чим більше осіб прислухується клеветі і чим більша шкода з клевети виходить.

---

* »Мухи сідають на ранах,
Бжолі на цвітах пахучих;
Добрий все бачить лиш добре,
Підлий лиш підле у інших.

(»Паренетікон«. Строфа 23.)

5. Підшепти: злобне доношування одного, на другого, щоб їх між собою порізнити.*

Коли ми дбаємо про добру славу ближнього, то будемо її боронити. Оборона перед клеветою лежить у доказуванні безосновности закидів, а перед посуджуванням, обмовою і підшептами, — зазначенні об'легчуючих обставин та добрих сторін ближнього.

Обов'язку оборони нема, коли це мало б спричинити значну шкоду для нас або для інших, або коли є певною річчю, що наша оборона нічого не допоможе, а навпаки — ще більше зашкодить оклеветаному.

Обов'язкові оборони доброї слави ближнього противляться гріхи:

1) Уподобання в слуханні обмови та клевети.

2) Злорадна мовчаливість, коли нападають на честь ближнього.

Ми обов'язані давати добрий приклад, дбаючи про добру славу й честь ближнього, а саме: маємо признавати добрі сторони й заслуги ближнього та віддавати йому належну почесність чи пошану. »Віддавайте отже всім, що кому належить; кому данину, данину, кому страх, страх, кому честь, честь. Не будьте нікому нічого винні, хіба щоб любити один одного.« (Рим. 13. 7.)

Цьому обов'язкові противляться гріхи:

1: Нарочне таєння заслуг ближнього.

2. Доганливість: схильність до доган і уподобання у викриванні хиб та слабих сторін ближнього. Часто дасться оправдати намір ближнього, хоч не можна оправдати діла його. Вкінці ближній може ще поправитися.**

3. Зневага: безчещення ближнього ганьблячим словом або ділом. Зневага є тяжким гріхом, і то тим більшим, чим більше злобний є намір і чим вище стоїть зневажена та особа та чим більше має вона право на пошану у інших.

Хто згрішив проти чести чи доброї слави ближнього, обов'язаний повернути йому честь і добру славу.

У випадку несправедливого посуджування і клевети треба перепросити покривдженого й відкликати злий суд про нього.

---

* Б. Лепкий: »Мотря«.

** »Мені ніколи не можна вивести тітку з критичного настрою супроти мене, вдоволити її хоч чим тим. І це зле, і того не вдала, і цього не зрозуміла... Мені лиш страх жаль стане, і я знов мовчу«.

(О. Кобилянська: »Царівна«.)

Це має бути в приязності тих осіб, перед якими ми образили ближнього та, оскільки можливо, таким самим способом (усно, письмом, друком). При тому треба повернути ближньому всі ті шкоди, що їх він потерпів наслідком оскорблення чести, а які можна було передбачити хоч у частинно.

У випадку обмови треба виявлену хибу ближнього по змозі уневинити і не згадуючи про неї, піднести добрі сторони ближнього, щоб суд інших про нього змінився.

Зневага потягає за собою обов'язок перепросин і надолуження шкоди.

Обов'язок повернення слави відпадає, коли хиба ближнього була вже знана, або клевета не найшла віри, або вже пішла в непамять. Так само цей обов'язок відпадає, коли відкликання є неможливе, або получене з небезпекою нашого життя. Однак коли через нашу клевету життя оклеветаного було б загрожене, мусимо навіть наше життя наразити на небезпеку і клевету відкликати.

7. Дбання про життя і здоров'я ближнього.

Обов'язок дбати про життя і здоров'я ближнього виконуємо т. зв. «ділами милосердя щодо тіла». Вони є:

1. голодного накормити;
2. жаждучого напоїти;
3. нагого приодіти;
4. подорожного в дім прийняти;
5. невільника викупити;
6. хворого відвідати;
7. умерлого похоронити.

Перші три діла милосердя виконуємо милостинею.

Нашим строгим обов'язком є давати милостиню убогим.

Людина не є виключним посідачем земських дібр, лише завідує ними. Бог є їх найвищим паном і людина має уживати свого майна по Божій волі також на удержання убогих і на піддержування загального добра, себто на добродійні цілі.

»Хто напоїть одного з цих найменших чашею студеної води тільки в ім'я учня (зн. тільки тому, що є моїм учнем), істинно кажу вам, не втратить своєї заплати«. (Мат. 10. 42).

»А коли справляєш гостину, клич убогих, калік, кривих, сліпих, і блаженний будеш, що не можуть тобі відплатитися, бо віддається тобі у воскресенні праведних«. (Лук. 14. 13).

»Давайте, а дасться вам; міру добру, натовчену, потрясену й переливаючуся дадуть на лоно ваше, бо тою мірою, якою мірите, відміряться вам«. (Лук. 6. 38). »Суд без милосердя тому, хто не зробив милосердя. (Як. 2. 13). »Хто мав би до-

статки цього світу, а бачив свого брата, що в потребі, й замкнув би своє серце перед ним, як перебуває в нім любов Божя? Дітоньки, не любіть словом, ані язиком, а ділом і правдою». (І. Йоан. 3. 17).

Милостиня є ділом заслужним у Бога, бо через неї стаємо учасниками Божого милосердя.

»Милостиня вибавляє від смерті й очищує всякий гріх«. (Товит. 12. 9). »Вода вгасить горючий вогонь, а милостиня очистить гріхи«. (Сир. 3. 30). »Блаженні милосердні, бо вони милосердя доступлять«. (Мат. 5. 7).*

Милостиню треба давати радо й охоче з любови до потребуючого ближнього та без оскорблення його.

»Хто сіє скупю, скупю й жатиме, а хто сіє у благословенствах, у благословенствах і жатиме. Кожний, як поставив у серці, не з жалю, ані з примусу, бо веселого дателя любить Бог«. (ІІ. Кор. 9. 6).

Милостиню треба давати розсудно, так, щоб дійсно заспокоїти, хоч частинно, потребу ближнього. Тут треба вважати на чергу, по ступені нужди й по зв'язку, який нас лучить з убогими: родичам, рідні, добродіям, своякам, землякам, одновітцям і т. д.

З чужого майна вільно давати милостиню тільки тоді, коли напевно можна рахувати на дозвіл власника. Несправедливо набуте майно не може бути вжите на милостиню, а має бути повернене власникові, бо обов'язок справедливості йде перед обов'язком любови.

Багатий має обов'язок допомагати вбогому, але за виконання цього обов'язку відповідає перед Богом, а не перед убогим. Тому вбогий обов'язаний до вдячності за одержану милостиню та не вільно йому присвоювати собі силою частину майна багатого.

Коли ближній є в крайній нужді й нізвідки йому помочі одержати, ми обов'язані допомогти його, хочби прийшлося нам дуже обмежити наші власні потреби.

Убогий обов'язаний шукати собі помочі в дозволений спосіб, а не ставати для інших тягарем; у дійсній нужді не має чого стидатися просити у ближнього милостині. Такий стид є фальшивим стидом і є звичайно скритою гордістю. В убожестві треба надіятись на Бога, котрий саме помагає через людей. Милостиню треба приймати з вдовolenням і вдячністю. Коли ближній відмовить і не допоможе, убогий повинен це перенести терпеливо.

---

* М. Коцюбинський: »Пятизолотник«.

При даванні милостині треба стерегтися чванливості, якою грішили за часів Ісуса Христа фарисеї.

»Коли даєш милостиню, не труби перед собою, як лице-міри роблять у божницях і на вулицях, щоб славили їх люди... А ти, коли даєш милостиню, нехай не знає твоя лівиця, що робить твоя правиця. Щоб була твоя милостиня в тайні, а твій Отець, що бачить у тайні, заплатить тобі явно.« (Мат. 6. 2.)

Цими словами Ісус Христос не забороняє давати милостиню публично, тільки ганиць самолюбний намір її. Прилюдна милостиня дозволена для побудження інших до неї, по словам Ісуса Христа: »Так нехай світить ваше світло перед людьми, щоб бачили ваші добрі діла та прославляли вашого Отця, що на небесах.« (Мат. 5. 16.)

Чеснота гостинності наказує прийняти подорожного в дім. Є вона обов'язком, оскільки це безумовно потрібне для ближнього.

Невільника (полоненого) викупити. Цього милосердного діла не можемо в нинішніх часах дослівно виконувати, але все таки християнська любов знайде нагоду нести в'язням духовну й тілесну поміч. »Пам'ятайте на в'язнів, наче б ви були з ними ув'язнені.« (Євр. 13. 3.)

Хворого відвідати. Це передовсім обов'язком своїхків хворого. Хворий буває часто прикрий дивачний і невдячний, та треба пам'ятати, що це робимо для самого Спасителя. Тому католицька Церква основувала від найдавніших часів лічниці при монастирях, не виключаючи ніяких хворих, навіть на проказу. Авже ж найважливіша поміч для недужого — то поміч духовна. Треба недужого потішати, заохочувати до терпеливості і здачі на Божу волю, вкінці треба подбати про те, щоб хворий прийняв св. Тайни Покаяння, Євхаристії і Єлеопомазання. Набожне відвідування хворих належить до найкращих діл християнської любові.

Ісус Христос представляє убогих, недужих, подорожних і в'язнів своїми любимцями й заступниками, які мають право до нашої любові. За виконання цього обов'язку маємо здати рахунок на страшнім суді. »Коли прийде Син Чоловічий у своїй славі й усі ангели з ним, тоді сяде на престолі своєї слави. І зберуться перед ним всі народи й відлучить їх одних від других, як пастир відлучує вівці від козлів, і поставить вівці по своїй правиці, а козлів по лівиці. Тоді скаже цар тим, що будуть по його правиці: Прийдіть, благословені мого Отця, наслідуйте приготоване вам царство від оснування світу. Бо я був голодний, а ви дали мені їсти; я був жаждучий, а ви

напоїли мене; я був подорожний, а ви прийняли мене; нагий, і ви одягли мене: недужий, і ви відвідали мене; у вязниці був, і ви прийшли до мене. Тоді відповідать йому праведники, кажучи: Господи, коли бачили ми тебе голодного й накормили, жаждучого й напоїли? Коли ж ми бачили тебе подорожним і прийняли тебе, або нагим і одягли тебе? Коли бачили ми тебе недужим, або у вязниці і прийшли до тебе? А цар у відповідь скаже їм: Істинно кажу вам, оскільки ви це вчинили одному з цих моїх найменших братів, мені вчинили. Тоді скаже тим, що будуть по лівиці: Ідіть від мене, прокляті, в огонь вічний, приготований дияволу і його ангелам. Бо я був голодний, і ви не дали мені їсти; був жаждучий, і не напоїли мене; подорожний був, і не прийняли мене; нагий, і не одягли мене; недужий та у вязниці, і не відвідали мене. Тоді відповідать йому й ті, кажучи: Господи, коли бачили ми тебе голодним або жаждучим або подорожним або нагим або недужим або у вязниці, й не послужили тобі? Тоді відповідь їм, кажучи: Істинно кажу вам, оскільки ви не вчинили цього одному з цих найменших, і мені не вчинили. І підуть ці на вічну муку, а праведники у життя вічне». (Мат. 25. 31.—46).

Умерлого похоронити. Останнім обов'язком щодо тіла ближнього є похоронення тіла умерлого. Це передовсім обов'язок свояків умерлого, а загальним обов'язком є причинитися до пристойного похорону вбогого й серед побожної молитви відправити його до могили. Сумувати і плакати по дорогих нам померлих дозволено, бо це природне почування, якого християнська віра не вбиває.

»Марія, як прийшла, де був Ісус, побачивши його, впала йому до ніг і сказала йому: Господи, коли б ти тут був, не вмер би мій брат. А Ісус, коли побачив, що вона плаче та що плачуть Юдеї, які з нею поприходили, розжалобився в душі і сам зворушився. І сказав: Де ви його поклали? Сказали йому: Господи, піди й подивися. Заплакав Ісус. Говорили отже Жиди: Ото, як він його любив!« (Йоан 11. 32.).

Жаль по умерлим мусить бути в границях християнської віри й надії. »Щоб ви не сумували, як інші, що не мають надії. Бо коли віримо, що Христос умер і воскрес, так Бог і тих, що поснули в Ісусі, приведе з ним«. (І. Сол. 4. 13.).

Катол. Церква забороняє та осуджує палення тіл померлих як антихристиянський звичай, що має на цілі ослабити надію на воскресення. На палення тіл дозволяє Церква тільки у виняткових обставинах з огляду на загальне добро. Особам, що самі зажадали спалення свого тіла по смерті, Церква відмовляє християнського похорону і тлінні останки їх не можуть спочивати на католицькому цвинтарі. Якщо тіло спалення не з волі померлого, Церква може дозволити на відправлення похорону. (С. 1263. § 1).

8. Гріхи противні життю і здоров'ю ближнього.

Убивство — це несправедливе й нарочне позбавлення ближнього життя. Св. Письмо називає цей гріх гріхом, що взиває пімсти до неба:» Господь сказав: що ти зробив такого! Голос крові брата твого кличе до мене від землі. І нині проклятий ти на землі, яка отворила уста свої, щоб прийняти кров брата твого з руки твоєї«. (Бит. 4. 10.).

Цей гріх є порушенням права Бога, єдиного пана життя і смерті. Він є тяжким покривдженням убитого, бо йому відбирається добро, якого не можна йому повернути, а також є тяжкою кривдою для всіх тих, що стояли в тіснішій зв'язку з ним (рідня, суспільство, народ). При тому можуть заходити й обтяжуючі обставини, напр. убивство батька, матері, дитини, дружини, священика, пануючого.*

Від убивства треба відрізнити ненарочне позбавлення життя ближнього. Воно є не провинене, коли смерть прийшла наслідком діла, що саме собою не є небезпечне для життя інших. Воно є провинене, коли смерть є наслідком діла дуже небезпечного для життя інших, яке вже нераз було причиною смерті і не було справедливою владою наказане. Тоді вина є тим більша, чим більше винувник діяв без потрібної осторожності.

Коли справедлива, законна влада позбавляє життя небезпечного злочинця, це не є гріхом. Цей влади не мають ніколи приватні особи, навіть у випадку, коли б державний закон безкарно звільняв злочинця.

»Коли хто пролле кров людську, то за це і його кров проллється, бо на образ Божий сотворив я чоловіка«. (Бит. 9. 6). »Бо не без причини (власть) носить меч, бо вона Божий слуга, месник на покарання того, хто робить зле«. (Рим. 13. 4.) »І сказав йому Пилат: Мені не говориш? Не знаєш, що маю власть розпяти тебе і маю власть пустити тебе? Відповів Ісус: Не мав би ти ніякої влади наді мною, коли б тобі не дано згорі«. (Йоан 19. 10.).

Проти кари смерті підносять звичайно закид, що злочинцеві відбирається можливість поправи. Та головною ціллю земської кари не є поправа, а надолуження за злочин супроти морального ладу. Довголітня, часто морально погубна тюрма не є також засобом поправи. До поправи веде саме тривога перед нехибною смертю і близькою відповідальністю перед Богом, найвищим суддею. Кара смерті є вельми сильною

---

* Гр. Квітка-Основяненко: »Перекотиполе«.

понукою для інших, щоб не творили злочинів. Гуманність не промовляє за злочинцем, який знав про те, що за його злочин жде його кара смерті. Врешті виконувати кару смерті можна лише за великі, вповні доказані злочини, без тортур і після релігійної потіхи.

Не є гріхом убити несправедливого напасника на наше життя або на чесноту чистоти. Тоді нема у нас наміру позбавити його життя, тільки охоронити власне життя або чесноту. Треба тут триматися границь справедливої оборони: в тому випадку, коли можна утекти, покликати на поміч інших або якимнебудь способом оборонитися, не можна його вбивати. Коли несправедливий напасник не нападає на наше життя, тільки на наше добро, то воно мусіло б бути великої ваги, або мусіло б у тому нападі бути загрожене навіть наше життя, щоб убиття напасника було дозволене. Коли напасника можна відперти іншим способом, як зраненням, роззброєнням, тоді не вільно його вбивати.

Справедливе є ранення та убиття ворога у справедливій війні. Війна є власною обороною та обороною цілої суспільності. Є заборонене всяке нелюдяне знущання над ворогом, убивання беззбройних, ранених і поза битвою. Судити, чи війна справедлива, є справою зверхності, до якої де належить, а не до поодиноких вояків.

Гріхом є несправедливе ранення і калічення ближнього та всяке наражування на небезпеку життя, чи здоров'я ближнього, подавання нездорової поживи, затроєного хворобою одіння, перетяження працею, скорочування йому життя гризотою, гнівом та всяким нелюдяним поведінням* (невільництво, кріпацтво, торгівля людьми).

Двобій є гріхом проти обов'язку дбати про життя і здоров'я ближнього. (Стор. 66.)

9. Обов'язки щодо майна ближнього.

Приватна власність є запорукою супокою в суспільності. Кожна людина хоче, щоб пошановано її власність і через те повинна лишити в супокою чуже добро. »Так усе, що хочете, щоб робили вам люди, і ви їм робіть, бо це є закон і пророки.« (Мат. 7. 12.) Християнин обов'язаний вистерігатися всього того, що шкодить ближньому в його посіданні чи в його заробку.

Проти цього обов'язку є такі гріхи:

1. Нарочне ушкодження або знищення чужої власності.

---

* М. Вовчок : »Інститутка«.

2. Грабіж: насильне присвоєння чужого майна.

3. Крадіж: потайне присвоєння чужої речі. Обставини можуть цей гріх обтяжити, нпр. крадіж освяченої речі (святотатство).

Від крадежу треба відрізнити тайне відшкодування, себто потайне присвоєння собі речі, яка законно нам належить від ближнього. Воно дозволене, якщо

а) ми маємо до цієї речі безсумнівне право,

б) не можемо в інший спосіб прийти в її посідання,

в) не наражуємо нікого на підозріння крадежу,

г) не даємо нікому згіршення.

4. Обман: присвоєння собі чужого добра через зведення ближнього в блуд (зла міра, зла вага, злий товар, підроблення документів, зтягання довгів без волі сплатити їх або при свідомості неможливості їх сплати, уживання підробленого гроша і т. д.)*

5. Лихва: надмірний зиск з позичених грошей або проданого товару. (Зависокі відсотки, використання нужди ближнього для власного зиску і т. д.)

6. Несправедливе задержання чужого майна. Напр.: хто не звертає знайденої, позиченої, довіреної речі; хто задержує наємничу заплату; хто нарочно не платить зтягненого довгу або взагалі того, що повинен.

7. Несправедливе порушення чужого майна.

Прикл. хто нищить або псує чуже майно; хто несправедливо шкодить ближньому в торгівлі, промислі й ремеслі; хто несовісно виконує прийняту на себе роботу.

Тяжкість гріха проти власності ближнього залежить почасти від наміру, почасти від висоти шкоди, нанесеної ближньому, від висоти утраченого в нього зиску і від маєткового стану покривдженого. Навіть незначне порушення чужої власності є тяжким гріхом, коли хто допускається його в тому намірі, щоб поволі присвоїти собі значну суму, або коли хто набуває через мале порушення чужої власності значну суму, хоч з початку не мав цього наміру.

10. Повернення шкоди ближньому.

Хто ушкодив ближнього на майні в якийбудь спосіб, той обов'язаний до відшкодування, себто реституції зн. до звороту чужої речі або до повернення заподіяної шкоди.

---

* І. Франко: »Полуйка.«

»А Закхей ставши сказав до Господа: Це половину мого маєтку, Господи, даю убогим, і коли кого в чім скривдив, зверну вчетверо«. (Лук. 19. 8).

Ніхто не має права збагачуватись або потягати зиски незаконним способом з кривдою іншого. Нарушений правний порядок через гріх якогобудь ушкодження чи присвоєння чужого майна вимагає залагодження через реституцію. »Відавайте отже всім, що кому належиться... не будьте нікому нічого винні, хіба щоб любити один одного«. (Рим. 13. 7). *Res clamat ad dominum.*

Реституція є безумовно потрібна до оправдання. »Коли беззаконник зверне заліг і віддасть те, що заграбив, буде ходити в законах, що ведуть до життя й нічого ледачого не вчинить, то залишиться живим, не вмере«. (Єзек. 33. 15).

До реституції обов'язаний той, що:

- 1) посідає чужу річ;
- 2) несправедливо ушкодив ближнього на майні;
- 3) несправедливо брав участь в ушкодженні ближнього на майні.

1. Посідання чужої речі.

Чужу річ можна посідати в добрій, злій і сумнівній вірі.

Посідач у добрій вірі, себто в твердому пересвідченні, що вона є його власністю, коли лише довідається, що та річ законно належиться кому іншому, обов'язаний звернути її без проволоки власникові, і то в такому стані, в якому вона ще знаходиться. Власник повинен звернути йому ціну, за яку він ту річ набув. Він може також вимагати від власника звороту тих видатків, що їх він вложив на ту річ. Той, хто не звертає даної речі, стає посідачем у злій вірі.

Посідач у добрій вірі може річ задержати собі, якщо власника не можна знайти. Так само не є обов'язаний посідач у добрій вірі звернути законному власникові річ, коли він її втратив або куплену продав, хіба, що він мав з неї зиск, бо тоді обов'язаний цей зиск звернути власникові.

Посідач чужої речі в злій вірі, себто незаконний посідач, обов'язаний цілковито надолужити власникові.

- 1) звернути саму річ або ціну її;
- 2) звернути користь яку мав з тої речі, за винятком користи яку осягнув власним трудом;
- 3) звернути власникові шкоду, яку спричинив, забравши ту річ, якщо вона хоч частинно могла бути передбачена;

4) звернути власникові відпавшу користь, що її міг би був власник осягнути з тої речі в дозволений спосіб (*damnum emergens et lugrum sessans*).

Посідач чужої речі в злій вірі обов'язаний до реституції навіть тоді, коли та річ затритилась, хочби й без його вини.

Посідач чужої речі в сумнівній вірі, себто той, що сумнівається, чи законно посідає річ, набуту в добрій вірі, обов'язаний дбайливо доходити правности чи безправности свого посідання, щоб міг позбутися всякого сумніву в тому напрямі. Коли, дбайливо шукаючи, знайшов власника, обов'язаний йому ту річ віддати; якщо не знайшов власника, повинен якусь частину цієї речі, чи пак ціну її роздати убогим. Може собі річ задержати, якщо й по дбайливому шуканні не прийшов до певного висліду.

Реституція несправедливого ушкодження. Не справедливий шкідник є так само, як незаконний посідач, обов'язаний до повної реституції. Цей обов'язок тяжить на шкіднику тоді, коли:

1) вчинок, яким зроблено шкodu, був несправедливий і в совісті він винуватий;

2) цей вчинок був дійсно причиною шкоди і це ушкодження мусіло прийти.

3. Реституція несправедливої участі в ушкодженні.

Ушкодження майна ближнього є:

або коли допуститися в тому випадку гріхів тзв. чужих, або коли давати поміч шкідникам і злодіям. (Переховування злодія, краденої речі, купно чи продаж краденої речі.)

Шкідник обов'язаний до реституції в міру свого впливу на доконання ушкодження. Отже перш за все обов'язаний до реституції той, хто дав наказ до того гріха, дальше той, хто його допустився, опісля той, що заохочував і радив, вкінці той, що після доконання гріха помагав грішникові.

Якщо в ушкодженню брало участь більше людей, тоді треба розрізнити, чи вони становили спілку, чи кожний з них взяв собі лиш те, чого сам доконав без спілки інших. На випадок спілки, всі учасники є солідарно обов'язані до реституції так, що всі відповідають за одного, а один за всіх. Якщо один з учасників не може або не хоче звернути шкоди, то інші учасники мають його частину звернути. Як тільки один може звернути шкodu, а інші ні, тоді той один обов'язаний до реституції за всіх.

Коли було більше учасників в ушкодженні, але вони не

становили спілки, тільки кожний ділав за себе і для себе, тоді кожний з них обов'язаний віддати свою частину.

Навіть негативна участь, себто неперешкоджування в безправному ушкодженні, обов'язує до реституції:

1) коли хто був обов'язаний зі свого уряду, служби, на основі угоди до відвернення шкоди;

2) і коли міг дійсно без великої втрати для себе шкоду відвернути.

Всяку реституцію треба виконати так скоро, як тільки можна, а коли не можливо законному власникові, то його наслідникам або й вірителям. У випадку, коли не можна найти власника, посідач у добрій вірі може собі річ задержати, а посідач у злій вірі повинен речі позбутися, даючи її на Божі чи добродійні цілі, бо такий вчинок вважається за згідний з волею власника.

Коли хто не всілі дати повну реституцію, то мусить дати стільки, скільки може, з постановою довершити реституцію тоді, коли буде могли. Коли ж він не всілі дати хочби найменше, має постановити зробити це, як буде мати змогу (*restitutio in voto*).

Обов'язок реституції гасне:

1) через фізичну або моральну неможливість;

2) через добровільне уступлення пошкодованого, управненого до цього, від реституції;

3) через законне задавнення в посідача в добрій вірі, коли він довший, законом означений час посідав ту річ.

11. Християнин в суспільності.

Суспільними установами, в яких християнин живе, є сім'я, держава й Церква.

1. Сімейне життя християнина.

Основою сімейного життя є подружжя, що в нього християнин вступає через прийняття св. Тайни Подружжя. Вільно християнинові залишитись безженним, якщо він пересвідчений, що в безженному стані більше зробить для свого спасення і для спасення ближніх.

При виборі дружини не треба уважати лише на матеріальні користи й на тілесне здоров'я, але особливо на релігійність і чесність.* Тут треба молитви, щоб Бог просві-

---

* »Заповіт волинського вельможі Василя Загоровського дітям«.

тив у такій важній хвилині життя, а Божя воля виявляється звичайно в пораді родичів чи опікунів та праведних людей.*

Подругів лучить сердечна любов у спільному житті — з неї випливає подружжя вірність і подружжя чистота.**

Подружжій вірності противиться гріх прелюбодійство (чужоложство). Він заборонений шостою і дев'ятою Божою заповіддю, які бережуть святости подружжя. Прелюбодійство є віроломством, бо зломанням присяги, зложеної при Тайні Подружжя, і є кривдою супроти власної родини й цілої суспільності, якої основою є сім'я. (Євр. 13. 4).***

Християнин має вистерігатися навіть посудження в невірності, але з другого боку треба мати довіря до свого подруга, бо недовірчивість і заздрість підкопують подружжя щастя.

Подружжя чистота вимагає від подругів чесного і скромного життя. Вони мають уникати всього того, що противиться св. цілі подружжя.

Хоч «муж є головою жєни» (Єф. 5. 23), то має уважати її рівною собі помічницею, а не невільницею. Вони взаємно повчають себе та спільно в молитві, слуханні Служби Божої і прийманні св. Тайн змагають до вічної цілі, заохочуючи себе до виконання добрих діл.

Подружжя є по установі Ісуса Христа нерозв'язальне, так, що один подруг не може за життя другого входити в нове подружжя. Духовна влада може дозволити на розв'язання спільного життя, тєв. розвід. Розвід є завжди великим злом, тому, хоч невинна сторона мала б право домогатися розводу, повинна в любові й терпеливості неоднє простити, щоб врятувати вічне спасення подруга та християнське виховання дітей.

Коли подруги стають родичами, мають перед Богом нові обов'язки.

Їх першим обов'язком є ввести дитину через св. Тайну Хрєщення і Миропомазання в Христову Церкву. Коли мати зможе вперше прийти до церкви, має по прикладу Прєч. Диви Марії представити дитя Господєві і прийняти церковне благословення від священника, щоб Господь своєю ласкою поміг по християнськи виховати дитя.

---

* І. Н. Левицький: «Хмари».

** «Дума про княгиню-кобзаря».
Княгиня Ярославна в «Слові о полку Ігорєві».

*** Іван Нечуй-Левицький:
«Старосвітські батюшки й матушки». (Олєся).

Засобами християнського виховання є наука, добрий приклад родичів і молитва. До науки належать також упізнання, догана й кара, але ці засоби мають бути застосовані розсудно й зі серця, а не з лютої мести над слабосильною дитиною. Родичі мають учить дітей молитися не тільки своїм прикладом, але також і спільною молитвою з ними, бо спільна молитва є знаком християнської родини.

Родичі мають обов'язок вишколити дітей до їх будучого звання, дбаючи про те, щоб дитина змалку набрала замилювання до праці й обов'язковості.

Діти мають родичів почитати, любити та слухати. Родичі є для дітей заступниками Бога й найбільшими добрودіями по Бозі. »Ділом і словом почитай отця твого і матір, щоб зійшло на тебе благословення від них. Бо благословення батьківське утврджує домівку дітей, а клятва матерня викорінює їх до основ«. (Сир. 3. 8.)*

Проти цього обов'язку грішать ті, що про своїх родичів зле говорять, їх стидаються, ними гордять, їх ганьблять, проклинають, бють.**

! Діти люблять своїх родичів, коли прив'язані до них усім серцем. Вони признають їх добродійства, добрим поведінням приносять їм радість, помагають їм, переносять терпеливо їх хиби й моляться за них. »Всім серцем твоїм прославляй отця свого і матерніх болів не забувай. Згадай, що ти ними народжений... і всією душею своєю поклоняйся Господеві.« (Сир. 7. 29.) »Око, що поругає батька та не знає покори перед

---

* Симеон Стопник у відношенні до своєї матері.

Григорій Богослов про своїх родичів.

Лука Новий і молитви його матері.

(»Життя Святих« д-ра Йос. Мільницького. Том II, I. II.).

Д. Мордовець: »Скажи місяченку«.

»Не слухав ради матері, заміняв Київ на Переяславець і переплатив це життям«.

(М. Аркас: Історія України. Ольга і Святослав.).

** ...Старий дід нарікає на межі:

»Син на постелі, невістка на печі, а я з старов на землі, на солімці валяюмоси. А деж по правді, а де Бог є? У цих людей вже нема Бога, ой нема...«

»Здихайте; старі, бо вам шкода ложки страви. Молочко доїдають, сирец поїдають, а ми як щенета на них дивимоси!»

А я їм коровку дав, овечки дав, плуг дав, усе дав...«

(В. Стефанік: »Діти«.)

матір'ю, нехай виключать ворони на ріці й вижруть вірлята.» (Прит. 30. 17.)¹

Слухняність супроти родичів є обов'язком дітей, доки вони не вийдуть зід влади родичів.

»Діти, слухайте у всім родичів, бо це подобається Господеві.« (Кол. 3. 20.)

Не має обов'язку дитина слухати родичів у тому, що противиться Божій волі. »Треба більше слухати Бога, як людей.« (Діян 5. 29.)

Опікунів та учителів треба вважати заступниками родичів і тому їм належиться почесь, любов і слухняність.

Рідня лучиться взаємно сердечною любов'ю, не лише тоді, як є при родичах, але й по виході з рідного дому. Дальші свояки мають також право на нашу більшу любов, ніж чужі.²

Старшим особам належиться від нас пошана. »Перед лицем сивого встань і пошануй старече лице.« (3. Мойс. 19. 32.)³

Слуги належать до ширшої рідні. Християнська релігія означає точно взаємні обов'язки між господарями і слугами (челядниками, робітниками).⁴

Господар має обходитись зі слугою по людському.⁵ »Якщо в тебе є слуга, нехай буде як ти... май його за брата.« (Сир. 33. 31.) »Пани, віддавайте рабам те, що справедливе й належне, знаючи, що й ви маєте Пана на небі.« (Кол. 4. 1.) А вже ж найважливіший обов'язок господаря є дбати про християнське поведення слуги. »І на це звертай увагу, щоб були бездоганні. Коли ж хто не дбає про своїх, а іменно про рідних, вирікся віри і є гірший від невірного.« (1. Тим. 5. 8.)

Слуга (челядник, робітник) має шанувати свого господаря. »Раби нехай уважають своїх панів достойними всякої чести, щоб не зневажалось ім'я Боже й наука.« (1. Тим. 6. 1.) Слуга має виконувати все, до чого зобов'язався угодою, і у

---

¹ »Як прийшла пора виражати Масю на своє господарство, мати надала їй всього, ще більш, як обіщувала. Але Маса забрала всі подушки, ізза чого бідна мати озвалася :

— А мене отсе без подушки оставляєш ?

— А кулак під голову не покладете ?

— А тиж у матери спала на кулаку, що їй так стелиш ?

— Еге! захотіли ви!... І на кулаку виспитесь.»

(А. Свидницький : »Люборадські«.)

² Б. Грінченко : »Сестриця Галя«.

³ »Поучення дітям« кн. Володимира Мономаха.

Гр. К. Основяненко : »Маруся«.

⁴ П. Куліш : »Чорна Рада« (Василь Невольник).

⁵ Марко Вовчок : »Сестра«.

всьому бути вірним. »Раби, слухайте панів по тілу (себто до-
часних) зі страхом і трепетом, у простоті вашого серця, як
Христа, не про око служачи, щоб подобатись людям, але
як слуги Христові, виконуючи волю Божу від серця, служачи
з доброю волею, як Господу, а не людям, знаючи, що кожний,
що небудь зробить доброго, прийме це від Господа, чи не-
вільник чи вільний. А ви, пани, робіть їм те саме, понехуючи
погрози знаючи що й над ними й над вами є Господь у небі,
що у нього нема оглядання на особи.« (Єфес. 6. 5.)

2. Громадянське життя християнина.

Держава є товариством людей, злучених на основі
справедливих законів для охорони права та для земського
добра громадян. Бог сотворив людину до товариського життя
і державний зв'язок ґрунтується на Божій установі. Як у
кожному товаристві, так в державі є зверхність, якій всі члени
підчинені. Верховна влада походить від Бога. Представ-
ник верховної державної влади має владу посередньо
від Бога і має її виконувати в Божім імені. »Нема власти,
тільки від Бога, а ті, що є, установлені від Бога«. (Рим. 13. 1.)
»Мною царі царствують і сильні пишуть справедливість«. (Прич. 8. 15.)

Обов'язком християнина є повинуватися справедливим
державним законам і любити свою батьківщину. »Коріться
кожному людському начальству Господа ради, чи то цареві,
як найвище поставленому, чи князям... бо така воля Божа«. (1. Петр. 2. 13.)

Обов'язок послушенства падає, якщо державний закон є
несправедливий, себто противний природному або позитивному
Божому закону і якщо це церковна влада виразно заявляє.
Тут треба відрізнити, чи він каже кривду чинити, чи кривду
переносити. В першому випадку треба держатися слів св.
Письма: »Чи справедливо перед Богом слухати вас більше,
як Бога?« (Діян. 4. 19.) В другому випадку учить св. Петро,
що християнин заслуговує собі тоді на ласку у Бога: »Бо
це є ласка, коли хто з свідомости Бога переносить смуток,
терпячи несправедливо«. (1. Петр. 2. 19.)

Представник верховної державної влади потребує до ви-
конання свого тяжкого завдання Божого благословення
і за це треба громадянам Господа молити. »Прошу отже
передовсім відправляти благання, молитви, просьби, подяки за
всіх людей, за царів і всіх, що при владі, щоб ми вели тихе та
спокійне життя у всякій побожності й чистоті«. (1. Тим. 2. 1.)

Любов батьківщини виявляється в сердечнім при-
в'язанні до свого краю і до свого народу, в сердечній участі

в його щасті й недолі та в пожертвуванні себе, свого майна і навіть життя для батьківщини.*

3. Церковне життя християнина.

Християнин повинен духовних настоятелів Церкви слухати та їм виявляти пошану і любов з вдячністю.

»Так нехай уважає нас чоловік слугами Христовими й завідателями тайн Божих«. (І. Кор. 4. 1.)

Почитання духовенства відноситься до самого Ісуса Христа, бо священики є його слугами: »Хто вами погорджує, мною погорджує, хто ж погорджує мною, погорджує тим, що післяв мене«. (Лук. 10. 16.)

»Слухайте ваших наставників і коріться, бо вони сторожать як такі, що мають відповідати за ваші душі, щоб вони робили те з радістю, а не зітхаючи«. (Євр. 13. 17.) (Діян. 23. 5.)**

Християнин має бути щиро прив'язаний до Церкви, знаючи, що вона є єдиноспасаючою і правдивою Христовою Церквою. Він бере живу участь у її житті, в її успіхах та в її нещасті. Він старається ширити в своєму оточенні правдивий церковний дух та по своєму знанні і своїм силам боронить Церкву від нападів. Діяльно підпомагаючи церковні установи, молить у Господа кріплення і поширення її.***

---

* П. Куліш: »Граматка«. Слово до письменних.

»Чи знайоме вам те гостре, до фізичного болю гостре почуття нудьги за рідною країною, яким обкипає серце від довгого пробування на чужині? Чи відомий вам такий психічний стан, коли за один рідний згук, один образ рідний, ладен буваєш заплатити роками життя?«...

(М. Коцюбинський: »На крилах пісні«.)

»Коли хоч трохи знатиму, якої долі вам сподіватись, то спокійніше буде мені лягати в могилу«. (Слова Б. Хмельницького на раді 1657 р.)

»Я говорю за вітчизну і краще волю найлютішу смерть, ніж страшне видовище загальної загибелі мого народу«.

(Павло Полуботок до царя Петра І. М. Акрас: Історія України.)

В. Чайченко: »Олеся«.

М. Вовчок: »Маруся«.

П. Куліш: »Чорна Рада« (Сомко і Шрам.)

І. Франко: »Захар Беркут«.

** »І ті селяни відгадували це батьківське чуття, горнулися в недолі до свого пан-отця, прив'язувались до нього правдивою вдячністю і любов'ю«.

(В. Барвінський: »Скошений цвіт«.)

*** Ісповідь католицької віри Ф. Іаммес-а,

(Вступ до »Християнських Георгік«.)

12. Смерть христіянина.

Смерть є долею кожно́ї людини, а що година смерти є непевна, то треба христіянинові бути все приготованим на смерть.

»Сторожіть, бо не знаєте, в котру годину прийде ваш Господь. Се ж знайте, що коли б знав господар, в яку годину прийде злодій, сторожив би й не дав би підкопати свого дому. Тому й ви будьте готові, бо в годину, котрої не знаєте, прийде Син Чоловічий.« (Мат. 24. 42.)*

Приготування на смерть лежить у побожному житті з частою згадкою на смерть. Віщуном смерти є недуга. В небезпечній недужі приймає христіянин заздалегідь передсмертні св. Тайни, Т. Покаяння, Євхаристії і Єлеопомазання. Тоді смерть для віруючого христіянина перестає бути страшною і він вижидає смерти з відданням на Божу волю та свої терпіння жертвує Господеві як покуту за свої гріхи.**

З вірою, надією і любов'ю цілує умираючий св. хрест і серед молитов християнського оточення відходить з цього світу зі словами умираючого Ісуса Христа на хресті:

»Отче, в руки твої передаю духа мого.« (Лук. 23. 46.)

»Христе, світло істинне, що просвічуєш та освячуєш кожну людину грядучу в світ: нехай назнаменується на нас світло лица Твого, щоб у ньому узріли ми світло неприступне: спрямуй стопи наші до виконання заповідей Твоїх молитвами Пречистої Твоєї Матері й усіх Твоїх Святих. Амінь.«

(Молитва І. Часу.)

Обов'язкова лектура до IV. частини »Етики«: Наслідкування Христа Томи Гемеркена Кемпійського. IV. книга: Про таїнство св. Причастя.

---

* В. Короленко: »Старий Охрим«.

** »— Навіщо терпіти?

— Щоб заплатити.

— За що платити?

— За гріхи... за наші і за гріхи ближніх... Бо як все в житті кінчається болем і смертю, і коли біль і смерть не мають цілі служити як заплата, то який же вони мають змісл, який змісл має взагалі життя?»

(Ш. Бурже: »Змісл смерти«.)

ЗМІСТ.

	Стор.
Вступ і моді	3

I. Частина.

Загальна етика.

1. Божий закон	5
Заповідь і рада	6
2. Людський закон	7
Церковні кари	7
Диспенза	9
Епікея і привілей	9
3. Обов'язуюча сила закону	9
4. Моральне уадіблення	10
Совість	11
5. Моральність діл	13
6. Чеснота	15
7. Гріх	17
8. Поділ і роди гріха	19
9. Злоба гріха	22

II. Частина.

Частна етика.

Внутрішнє почитання Бога.

1. Віра	23
2. Надія	28
3. Любов Бога	29

Зовнішнє почитання Бога.

1. Молитва	31
2. Церковні обов'язки	33
3. Почитання святих	36
4. Присяга	38
5. Обіт	39
6. Гріхи проти почитання Бога	40

III. Частина.

Обов'язки супроти себе самого.

1. Любов себе самого	42
Покора	42
2. Старання про душу	44
Лінивство	44
Совершенство	44
Себецїзнання	45
Покуса	45
Евангельські ради	46
3. Змагання до доброї слави	47
Двобій	49
4. Старання про здоров'я	49

Стор.

5. Старання про життя	51
Самовбивство	52
6. Чеснота чистоти	53
7. Старання про майно	56
Право власности	56
8. Набування земських дібр	61
Праця	61
Вибір стану	62
Угоди	63
Страйк	63
9. Уживання земських дібр	64
Щедрість, оцадність	65
Скуїсть, марнотраїство	65

IV. Частина.

Обов'язки супроти ближніх.

1. Любов ближнього	66
Приязнь	69
Влячність	69
2. Любов ворога	70
Противні гріхи	71
Суперництво	71
3. Прояви любови ближнього	72
Противні гріхи	72
4. Старання про спасення ближнього	73
Милосердні діла щодо душі	74
Згїршення	75
5. Правдолюбивість	76
Щирість і огвертість	77
Противні гріхи	78
6. Береження доброї слави	78
ближнього	78
Противні гріхи	79
7. Дбання про життя ближнього	81
Милосердні діла щодо тіла	81
Милостиня	82
Палення тіл	84
8. Гріхи противні життю і здоров'ю ближнього	85
Убивство	85
9. Обов'язки щодо майна ближнього	86
10. Повернення шкоди ближнь.	87
11. Християнин у суспільності	90
Сімейте життя	90
Громадянське життя	94
Церковне життя	95
12. Смерть християнина	96

»Чи стануть люди кращими і щасливішими на шляху якоїсь нової релігії, що мала б прийти на місце Христової? Насувається тут велике питання; що є щастя? Ніяка людська мудрість не може на це відповісти ні навчити, як знайти це таїнство. Небо відчинилося і навчило людство. І світло, що 1800 літ духово просвічувало й вело до високих цілей цивілізованих народи — це світло має нараз бути оманю і при-
видом!... Коли заперечити Божество Христа, то вся назва: »христіянство« не має ніякого змісту. Тут лежить саме життєвий нерв суті, це є вершок, на якому треба уставити магнетну стрілку нашої віри, коли вона має вказувати мандрівникові правдивий шлях до вічної батьківщини.«

(»Aus kaukasischen Ländern.« Reiseberichte von H. Abich. Wien, 1896.)
Лист з Тифлісу.

»...Тому відкидаю всі інші релігії... Витягаю рамена до мого Спасителя, що його предсказали впродовж чотирьох тисяч літ, що прийшов терпіти й умерти за мене на землі в часі й у всіх предсказаних обставинах; та через Його ласку очікую спокійно смерті в надії вічної з Ним злуки: між тим живу радістю, чи то в щасті, яке подобалось Йому мені дати, чи то в нещасті, яке Він зсилає для мого добра і в якому своїм прикладом навчив мене терпіти.«

Б. Паскаль : »Думки« 737.)

С. Г. Н. І. Хр.

